

KINTANTI EUROPA: MARIJOS GIMBUTIENĖS PRIEŠISTORĖS MODELIAI

PASIVAIKŠČIOJIMAS SU ARCHEOLOGE PO PARODĄ „DEIVĖS IR KARIAI: MARIJAI GIMBUTIENEI – 100“

Prieš dvejus metus, ruošiantis Marijos Gimbutienės 100-ųjų gimimo metinių paminėjimui, Lietuvos nacionalinis muziejus Lietuvoje ir užsienio šalyse dirbančioms archeologėms pasiūlė surengti parodą. Šios idėjos autorė – dr. Agnė Čivilytė, ją įgyvendino dr. Inga Merkytė kartu su dr. Gabriele Gudaitiene, parengusia parodos dalį, skirtą Marijos Gimbutienės asmenybei. Parodos architektė – Ieva Cicėnaitė.

Beveik 30 skirtingų muziejų, bibliotekų, archyvų su Lietuvos nacionaliniu muziejumi pasidalino savo eksponatais, padedančiais atskleisti dvi fundamentalias M. Gimbutienės hipotezės apie Europos kultūros raidą ir tapatybę. Pirmoji skirta Senajai Europai – savitai kultūrai, sukurtai iš Anatolijos atėjusių pirmųjų žemdirbių ir vietos medžiotojų-žvejų bendruomenių, kurios įkūrė dideles gyvenvietes, buvo išvysčiusios amatus, užsiėmė prekyba ir net turėjo rašto užuomazgas. Antroji teorija kalba apie tuos, kurie šios kultūros raidą nutraukė – durklais ir kuokomis apsiginklavusius klajoklius stepių piemenis, prieš 6 tūkst. metų pradėjusius skverbtis į Europą, atnešusius ne tik indoeuropiečių kalbą, bet ir patriarchalinius santykius.

Svarbiausi archeologiniai objektai, reprezentuojantys Senosios Europos pasaulėvaizdį ir kosmologiją – tai molinės moterų skulptūrėlės, įkvėpusios M. Gimbutienę ir pagrindusios jos hipotezę apie Deivės religiją. Tuo tarpu svarbiausi klajoklių kultūros ženklai – tai jų palikti pilkapiai (kurganai), kuriuose buvo laidojami vyrai; taip pat stelos, iliustruojančios tridalią pasaulio suvokimą.

Parodoje galima pamatyti pirmą kartą rekonstruotą klajoklių vežimą, molinio neolito laikotarpio gyvenamo namo su apvaliais langais bei pilkapio modelius, kapų pavyzdžius. Nedidelėje ekspozicijos erdvėje – pasakojimas apie 5 tūkstantmečius, kuriuos tyrinėjo M. Gimbutienė.

Parodos idėją atskleidžia pavadinimas: „Deivės ir kariai: Marijai Gimbutienei – 100“. Joje – 300 eksponatų iš Rumunijos, Bulgarijos, Moldovos, Ukrainos, Kroatijos, Italijos, Sakartvelo, Latvijos ir Lietuvos. Parodos lankytojas, eidamas iš vienos ekspozicijos erdvės į kitą, lydimas išraiškingų garsų bei vizualinių akcentų, gali pajusti įtampą tarp Senosios Europos ir Kurganų kultūros. Taip pat geriau susipažinti su M. Gimbutiene – archeologe, kasinėjusia ir interpretavusia parodoje pristatomus artefaktus.

Kai ekspozicijos kūrimo darbai ėjo į pabaigą, pakalbinome jos koncepcijos autorę I. Merkytę – archeologę, šiuo metu gyvenančią ir dirbančią Kopenhagoje. Su ja dairėmės po parodą, aptardamos įdomiausius objektus ir neišvengiamai nuklysdamos į platesnius archeologinių tyrimų kontekstus. Prisiminėme ir tebevykstančias archeologų diskusijas, aktualizuojančias M. Gimbutienės pasiūlytas Senosios Europos priešistorės interpretacijas. Kalbino Lina Leparšienė.

■ Ruošdama parodą, nuosekliai perskaičiau Marijos Gimbutienės darbus ir supratau, kas daugeliui mokslininkų, abejojusių jos hipotezėmis, kliuvo. Tai kalbėjimo būdas. Rašydama mokslo darbus, ji nevartojo žodžių „galėjo būti“, „svarstyti“, „manau“ ir panašių. Paprastai mokslininkai pasilieka galimybę suklysti, gali pasiūlyti atlikti daugiau rūpimos srities tyrimų ar net atsitraukti, pakeisti nuomonę. M. Gimbutienės tekstuose to nerasime, ji rašė ir kalbėjo teiginiais, viską dėstė kaip galutinę tiesą, tarsi pati būtų nukeliavusi į praeitį ir pamačiusi, kaip tie žmonės gyveno.

Tiesą sakant, anksčiau nebuvo idėjos apie Deivės religiją šalininkė, tad galbūt ir pati

demonstruočiau kritinį mąstymą ir dalinčiausi abejonėmis, jei neturėčiau tiesioginės lauko tyrimų Balkanuose patirties. 2000–2002 m. kasinėdama šiaurės vakarų Bulgarijoje, Liga vietovėje, Telišo kaime (*angl.* Telish-Lîga, *bulg.* Телиш-Лъга) senovės gyvenvietę, nedidelėje perkasoje radau apie 300 molinių moterų skulptūrėlių! Gyvenvietė buvo sudegusi, ir tas gaisras tarsi sustabdė laiką: buvo matyti, kad žmonės bėgo nuo ugnies, metę savo darbus, net ant stalo palikę maistą. Ten, šalia krosnies, radome tarsi sote sėdinčią deivę, vilkinčią sijonu ir žvelgiančią aukštyn, o greta jos buvo ir kita deivė, su viršun užverstu sijonu, į kurį buvo įdėtas molinis kiaušinis.

Pasaulinio garso archeologė Marija Gimbutienė. Šeimos archyvo nuotrauka, kuria pasidalino jos dukra Živilė Gimbutaitė.

Vadinamąją Kurganų hipotezę¹ apie klajoklių iš stepių migraciją į Europą patvirtino paleolingvistai bei genetikai. Su ja tarsi sutinka ir archeologai?

Kurganų hipotezė šiuo metu yra pripažįstama be išlygų. O indoeuropiečių protėvynės paieškas skatino kalbininkai, kurie nenuilsdami kėlė ir tebekelia klausimus, iš kur į mūsų kalbą atkeliaavo vienokie ar kitokie žodžiai. Tai išprovokavo archeologus, o galiausiai į diskusijas įsiterpė ir genetikai. Europos kalbose yra 15 tūkst. protoindoeuropiečių žodžių. Palyginimui galima pastebėti, kad tai tris kartus daugiau, nei eilinis lietuvis išmoksta ir vartoja anglų kalbos žodžių. Ir tas bendras žodynas mums kalba apie tam tikrą geografinę erdvę – indoeuropiečių protėvynę, kuri, M. Gimbutienės manymu, buvo stepės tarp Kaspijos ir Juodosios jūrų (bendrašakniai įvairių

1 Tai viena iš indoeuropiečių kilmės hipotezių. Pasitelkdamas lingvistinius ir archeologijos duomenis ją 1956 m. knygoje „The Prehistory of Eastern Europe. Part 1“ pristatė M. Gimbutienė. Pagal šį modelį stepių klajokliai iš Dniepro-Volgos regiono palaipsniui migravo į Ponto-Kaspijos stepės ir Dunojaus regioną, pamažu keisdami Senosios Europos tapatybę. Šie klajokliai kalbėjo protoindoeuropiečių kalba ir laidojo savo mirusiuosius pilkapiuose, kurie rusų kalba vadinami kurganais (rus. курган).

kalbų žodžiai liudija, kad ten turėjo augti beržai, gyventi ežiai, turėjo keistis metų laikai). Genetikai taip pat ėmėsi konkretaus projekto – savais metodais patikrinti M. Gimbutienės teoriją. Vien 2015 m. buvo ištirta apie 170 individų, pirmiausia iš Rusijos stepėse (Samaros regione) aptinkamų Duobinių kapų kultūros (rus. Ямная культура, angl. Pit Grave Culture, Yamna culture) pilkapių palaidojimų. Jeigu mokslininkė būtų teigusi, kad toji protėvynė buvo Anatolijoje, jie būtų tyrę tenai randamų priešistorės palaikų DNR. Dabar iš Mažosios Azijos turime visai nedaug DNR medžiagos, nors, lingvistų manymu, didelė tikimybė, jog indoeuropiečių prokalbė susiformavo būtent Anatolijoje, o stepių žmonės ją tik išplatino. Taip, kaip, jų dėka, paplito ir kiti ne jų pačių išradimai: ratas ir vežimas, vario lydiniai ir dvidalės liejimo formos, prijaukintas arklys, vilną auginančios ilgaplaukės avys, naujos ginklų rūšys, titnago apdirbimo technologijos. Genetiniai tyrimai archeologijoje – svarbi mokslo pažanga, tačiau, vertinant jų duomenis, reikia atsizvelgti į daugelį aplinkybių.

Na, o hipotezė apie Deivės religiją vis dar keikia diskusijas. Pietų ir Pietryčių Europoje archeologai be jokių išlygų vadovaujasi M. Gimbutienės

pasiūlytomis interpretacijomis. Tačiau archeologijos teoretikai, kurie patys nekasinėja, o daugiausia nagrinėja muziejų ir archyvų medžiagą, atranda keletą išimčių ir jų pagrindu siūlo alternatyvias interpretacijas. Kita vertus, iki šiol jokia kita alternatyva nėra prigijusi, tad vėl gręžiamasi prie Deivės Motinos idėjos. Norintiems suprasti tuos laikus M. Gimbutienės vizija išlieka pati įtikinamiausia.

Vis dėlto vienu metu buvo kone madinga neigti Marijos Gimbutienės hipotezes ar net sąmoningai jų neiminėti.

Net jos bičiulis, britų archeologas ir paleolingvistas Kolinas Renfris (Colin Renfrew) iš pradžių netikėjo hipoteze apie atvykėlius iš stepių ir savotiškai prieš ją kovojo, bet galiausiai pripažino ją be išlygų. Kiti ir toliau ieško būdų, kaip šią hipotezę susilpninti. Pavyzdžiui, šiuo metu vyksta diskusijos dėl antrosios indoeuropiečių bangos. M. Gimbutienė ją siejo su Rutulinių amforų kultūra, kuri 3400–2800 pr. Kr. buvo paplitusi Vidurio Europos teritorijoje. Jai priskiriamuose pilkapiuose randami palaidojimai iš akmens plokščių padarytose dėžėse, prieš kurias būna dviejų jaučių kapai, tarsi jie trauktų pomirtinį vežimą. Ištyrę vos 6 individus iš Kiežkovo (*lenk.* Kierzków) kaime šiaurės vakarų Lenkijoje tirtos kapavietės, genetikai padarė išvadą, kad toje kultūroje nebuvo stepių gyventojų DNR. Šia daline išvada kai kurie mokslininkai remiasi tarsi neginčytinu

įrodymu: jei Rutulinių amforų kultūroje nėra stepių genetikos, vadinasi ir visos M. Gimbutienės teorijos turinys yra nepagrįstas. Tačiau kiti siūlo neskubėti vertinti, atsižvelgti į tai, kaip ilgai kultūros formuojasi, kiek turi praeiti laiko, kad sveltieji užgožtų vietinius arba su jais susigyventų.

Ar galima sakyti, kad Marija Gimbutienė buvo ir tebėra tarsi balta varna archeologų pasaulyje? Ji neiminima net rašant apie lyčių archeologijos minties raidą, nors būtent ji – viena pirmųjų archeologų, pradėjusių kalbėti apie priešistorę iš moterų perspektyvos.

Be abejonės, ji yra balta varna. Lyčių archeologijoje ji nepritapo, nes per daug kalbėjo apie moteris ir per mažai išvelgė įvairovės. Be to, šios srovės lyderės pasigenda sudėtingesnių formuluočių, kaip aš sakau, „mandrumo“, vėl kliūva jos minties raiška (nepakanka pasakyti, kad „kastuvas yra kastuvas“). Man atrodo, tai jaunos disciplinos kompleksai. Juk archeologija išties dar jaunas mokslas.

Archeologijoje taip pat nėra įprasta kalbėti apie dvasinį pasaulį, kaip darė M. Gimbutienė, rekonstruodama Deivės religiją. Ar dabar požiūris į tokį diskursą keičiasi?

Anksčiau, vos pabandžius nukrypti nuo apčiuopiamo daiktiško pasaulio, kolegos įspėdavo, kad tai „plonas ledas“, ir geriau juo neiti. Dabar jau ryžtamės tirti ir metafizinius dalykus, suprasdami, jog praeities žmonės mažai kuo skyrėsi nuo

Dvigubo kūgio formos molinis indas su šunų, elnių ir leopardų atvaizdais. Datuojamas 3800–3500 m. pr. Kr., rastas Moldovoje, Kukutenio B2 kape (Vārvāreuca VIII, Floreščio r.). Saugoma Moldovos nacionaliniame istorijos muziejuje. Silvestro Samsono nuotrauka.

mūsų. Galiausiai akis atvėrė kultūrinės antropologijos tyrimai. Susimąstome, kaip mes patys būtume suvokę supantį pasaulį, jei gyventume tuo laiku ir tomis sąlygomis. Jei M. Gimbutienė būtų rašiusi šiais laikais, ji galbūt būtų laikoma postmoderniste, ar net metamoderniste, o ne kokia senamadiška pozityviste. Šimtmečių sandūroje įvyko požiūrių lūžis, buvo pradėtos pripažinti ir individualios išvalgos apie praeitį. Šiuo metu mūsų disciplinoje randasi daug naujų idėjų ir srovių, tačiau jos nebeiššaukia isteriškos kritikos.

Parodoje atskleidžiami du poliai – deivių ir karių pasauliai. Jie pristatomi skirtingose erdvėse. Pereidama iš vienos erdvės į kitą, galiu visu kūnu pajusti toje praeityje įvykusius drastiškus pokyčius. Dabar kalbame indoeuropiečių kalbomis, ne visada susimąstydami, kaip toji kalba iki mūsų atkeliavo.

Į parodą atėjusį lankytoją pasitinka stepių kultūrų vežimo rekonstrukcija, primenanti trečiąją migracijos bangą (tai pirmoji tokio pobūdžio rekonstrukcija pasaulyje ir ji atlikta būtent čia, Lietuvos nacionaliniame muziejuje!). Toks vežimas buvo dedamas į svarbių vyrų kapus kaip apeiginė laidotuvių ritualo įkapė. Vien Ukrainos teritorijoje rasta apie 250 tokių vežimų liekanų. Nustebino, kad iki šiol archeologai nesivargino nustatyti, iš kokios medienos buvo jo ratas, tad man teko košmariška užduotis tai išsiaiškinti. Pasirodo, kad pirmieji ratai buvo pjaunami iš vientiso kamieno,

o vėliau jie buvo patobulinti – konstruojami iš trijų dalių, sudedamų į vieną tarsi lego detales ir sutvirtintų kaiščiais. Darydami rekonstrukciją rėmėmės apie 2300 m. pr. Kr. datuojamo konkretaus palaidojimo medžiaga iš Ulano IV vietovės 4 pilkapio Kalmukijoje (Pietų Rusija). Spragas užpildė Sakartvele tyrinėtame Ananūri (*angl.* Ananauri) didžiajame pilkapyje puikiai išlikusios dviejų to paties laikotarpio, tik dvigubai didesnių vežimų liekanos. Paaikškėjo, kad kiekviena tokio vežimo dalis buvo pagaminta iš skirtingos medienos rūšies, tinkamiausios konkrečiai funkcijai atlikti. Šią transporto priemonę dar buvo galima praplatinti nuimant jos šonus. Juokaujame, kad beliko atlikti eksperimentą – nuvažiuoti šiuo rekonstruotu indoeuropiečių „sunkvežimiu“ nuo Kaspijos jūros iki Austrijos.

Migracija neįvyko per vieną dieną, jos negalėtume lyginti ir su mūsų eroje vykusiu Didžiuoju tautų kraustymusi. Pagal M. Gimbutienę, vyko trys jos bangos. Kaip tai galėjo atrodyti?

Nuo M. Gimbutienės laikų iki šiol vyksta diskusijos, kokią įtaką Senajai Europai padarė atėjūnai ir kaip jie pavertė mus indoeuropiečiais. Kad suprastume, kaip tie procesai vyko, turime geriau suvokti laiką. Ši migracija nebuvo vienkartinė ir baigtinė – žmonės ir jų grupės judėjo nuolat, migracijai įtakos turėjo sezonai, derlingesnių ganyklų paieškos. Į kai kurias Europos teritorijas ta

Molinė jaučio skulptūrėlė, rasta Moldovoje (Bădrăgii Vechi) ir jaučio formos indas, rastas taip pat Moldovoje (Văratec V-Căsoaia cu apă, Rîșcanio r.). Datuojami IV tūkst. pr. Kr. pradžia, Kukutenio B2 kultūra. Saugoma Moldovos nacionaliniame istorijos muziejuje. Silvestro Samsono nuotrauka.

Vežimo rekonstrukcija. Unikalią vežimo rekonstrukciją įkvėpė radinys viename iš Ulano IV (Kalmukija, Rusija) pilkapių, datuotas apie 2300 m. pr. Kr., priskiriamas Katakombų kultūrai. Rekonstrukcijos autorius Mindaugas Būga. Silvestro Samsono nuotrauka.

migracija vyko, kitur – ne, vienur ji buvo gausesnė, kitur – menkesnė. Štai Lietuvoje, Plinkaigalyje², rasti dviejų moterų palaidojimai: šios moterys gyveno panašioje epochoje, tačiau jų genetiniai tyrimai parodė, kad vienos DNR buvo aiškiai susijusi su stepėmis, o kitos – su Vidurio Europa. Taigi, į mūsų kraštus jos atkeliavo iš dviejų skirtingų vietų.

M. Gimbutienė neatsitiktinai kalba apie bangas – bet tai nebuvo cunamis, jos pamažu kilo ir slūgo. Tų bangų metu susiformavo materialiosios kultūros formos, pagal kurias mes priešistorės kultūroms suteikėme vardus ir sudėliojome jas į chronologinius stalčiukus. Rusų archeologas Nikolajus Merpertas pirmasis suskirstė kurganų stepių kultūras į keturis chronologinius laikotarpius, juo remdamasi M. Gimbutienė pasiūlė trijų migracijos bangų teoriją.

4400 m. pr. Kr. prasidėjusi pirmoji banga truko apie 300 metų. Antroji kilo 3400–3200 m. pr. Kr.,

2 Kapas 241: orientacija ŠR, suriesta ant dešinio šono moteris, 50–55 metų, 2860–2410 m. pr. Kr., Vid. Europos DNR. Kapas 242: orientacija PV, suriesta ant kairio šono moteris, >40 metų, rastos 2 titnago skeltės-peiliai ir 1 retušuotas peilis, 3260–2630 pr. Kr., Yamnaya DNR. Gytis Pilčiauskas daro prielaidą, kad abu kapai yra vienalaikiai ir, kalibravus kombinuotąjį datą, gaunamas toks rezultatas: 4120 ± 45 BP; 2874–2576 cal BC.

o trečioji – 3000–2800 m. pr. Kr. Tarp jų buvo dar keletas nedidelių bangelių. Nebūtinai keliavo didelės žmonių grupės, ir ne visose vietovėse migracija buvo lydima smurto. Pabandykime įsivaizduoti 200 žmonių grupę, kurios populiacijos prieauglis – 2–3 individai per metus. Per 200 metų tokia populiacija gali išaugti iki kelių tūkstančių. Tokia grupė jau gali keisti senąją ir įvesti savo tvarką.

Tų migracijų metu buvo ir smurto. Kokias jo žymes randame?

M. Gimbutienės įvardinama pirmoji migracijos banga nebuvo taiki. Buvo rasta gyvenviečių, kurių gyventojai buvo išžudyti. Bulgarijoje teko kasinėti telį³, kuriame atkasėme namą, o jame radome vyrą, kuris laikė užrėmęs duris, tačiau žuvo, gavęs tris smūgius į galvą. Nusikaltimo įrankį radome numestą už penkių metrų – tai šerno iltis, kurios išmatavimai idealiai atitiko skylių galvoje dydį. Iš viso name buvo rasti du vyrai – vyresnis ir jaunesnis, taip pat vyresnio ir jaunesnio amžiaus moterys bei trys vaikai. Vienas jų buvo pasislėpęs grūdų saugykloje. Iš to galime spręsti apie to meto šeimos struktūrą – tai seneliai, tėvai ir vaikai.

3 Teliu archeologai vadina daugiasluoksnią gyvenvietę.

Bulgarijoje, šalia Juodosios jūros esančio Durankulako ežero Didžioji sala, kurioje aptiktos vario amžiaus (V tūkst. pr. Kr.) namų liekanos akmeniniais pamatais. Kai kurie namai buvę dviaukščiai. Salos pakraščiuose matomos ankstyvojo geležies amžiaus mažesnių pastatų liekanos.

Karanovo daugiasluksnės gyvenvietės (telio) prie Nova Zagoros (Bulgarija) 1947–1957 m. perkasa su metaline plokšte, žyminčia skirtingus laikotarpius. Išskirti septyni svarbiausi periodai: nuo pirmųjų žemdirbių įsikūrimo derlinguose vidurio Bulgarijos upių slėniuose iki ankstyvojo bronzos amžiaus (6200–3000 m. pr. Kr.). Su tūkstančio metų pertrauka, kai apie 4300 m. pr. Kr. vario amžiaus gyvenvietė buvo sunaikinta. Ingos Merkytės nuotraukos.

Visas kaimas buvo sudegintas, bet kai kurie jo gyventojai spėjo pabėgti į gretimus kaimus, o po kurio laiko surinko gatvėse gulinčius nužudytųjų bendruomenės narių kūnus ir juos palaidojo. Kol tai nutiko, lavonus jau buvo spėję apgraužti laukiniai žvėrys, nes laidojant dalis jų jau neturėjo rankų ar kojų.

Tie klajokliai buvo „oportunistai“: kartais jie prisiderindavo prie kokių nors vietos taisyklių, o kartais nutardavo tiesiog prisiplėšti grobio ir išsivesti svarbiausią žmonių turtą – gyvulius.

Keletas jūsų paminėtųjų telių pristatomi ir parodos stenduose. Kokie tai objektai?

Daugiasluoksnią gyvenvietę archeologai įvairiomis kalbomis vadina teliu, magula, tumba. Vis dėlto dažniausiai vartojame žodį „telis“. Mūsų atveju kalbame apie neolito laikotarpiu susiformavusios Senosios Europos kaimelius ir miesto tipo gyvenvietes, kurių kultūrinis sluoksnis gali siekti iki 10 metrų. Toks yra Vinčo (*serb.* Винча) telis Serbijoje. Jis tarsi sluoksniuotas tortas sudarytas iš daugybės kultūrinių sluoksnių, kuriuos suformavo to meto gyvensenos ypatumai: žmonės statydavosi namus iš molio, per 25 metus tie namai pradėdavo irti, todėl juos sulygindavo su žemės paviršiumi ir ant viršaus statydavo naujus namus. Archeologai, kasinėdami tokias gyvenvietes, mentelėmis ir kastuvais gremžiasi gilyn, tad ilgainiui atsiveria įspūdingo aukščio pjūviai. Bulgarijoje kasinėto Karanovo telio

(*bulg.* Карановската селищна могила) kultūrinis sluoksnis siekė 13 metrų (10 m – Senosios Europos laikų ir 3 m – bronzos amžiaus). Seniausias sluoksnis datuojamas 6200 m. pr. Kr., virš jo – vėlesnių laikų sluoksniai. Čia surasti patys ankstyviausi Europos žemdirbių gyvenimo pėdsakai, taip pat tarpinis vario amžius (apie 5000–4000 m. pr. Kr.), kai žmonės jau pažino metalus (varį ir auksą) ir pradėjo juos lydyti, bet dar nemokėjo daryti jų lydinių. Tuo metu pradėjo keistis ir bendruomenės socialinė sąranga, ji jau skyrėsi nuo akmens amžiaus bendruomenių. Apie 4200 m. pr. Kr. fiksuojamas destruktinis horizontas (jis aptiktas ir kitose 600 gyvenviečių Bulgarijos ir Rumunijos teritorijose, Dunojaus prieigose). Staiga viskas buvo sugriauta, sudeginta, ir net tūkstantį metų šiose vietose nebuvo gyvenama, kol apie 3200 m. pr. Kr., jau bronzos amžiuje, žmonės vėl sugrįžo.

Parodoje yra atkurtas tokiam neolitiniame kaimo stovėjusio molinio namelio modelis.

Atkurti tokį namelį sumanė parodos architektė Ieva Cicėnaitė. Aš jai siunčiau archeologinių kasinėjimų medžiagą, kurioje buvo nuotrauka su miniatiūriniu moliniu namuku apvaliais langais. Senosios Europos kultūra buvo labai iliustratyvi, jie lipdė viską, ką matė savo aplinkoje. Tad nors mes nežinome, kaip tiksliai atrodė jų namai, tačiau niekas negalėtų paneigti, kad jie nebuvo tokie, kaip šis architektę įkvėpęs namukas.

Jaunuolio, palaidoto Durankulako kapinyne (Bulgarija), diržo iš vamzdelinių kriauklių (*Dentalium*) rekonstrukcija. Jis datuojamas V tūkst. pr. Kr. I p. Saugoma Dobričiaus regiono istorijos muziejuje Bulgarijoje. Arūno Baltėno nuotrauka.

Ar tokios gyvenvietės buvo saugomos?

Kai kurios jų – visai neblogai įtvirtintos, aptvertos tvoromis, kurios galbūt buvo skirtos saugoti gyvuliams, kad jų kas nepavogtų. Dar iki migracijos pradžios pietryčių Bulgarijoje buvo atsiradę gan neblogai įtvirtintų gyvenviečių su jas juosiančiais grioviais, aukštomis, tankiomis tvoromis, net akmenine siena. Tiems žmonėms pavojų kėlė stepių regionų gyventojai. Kita vertus, ir jie patys veržėsi į medžiotojų gyvenamas teritorijas. Pagaliau, juk ir dabar praturtėjęs lietuvis pirmiausiai pasistato aukštą tvorą, tarsi pabrėždamas, kad už jos – tik jo teritorija.

Parodoje matome daug gražių daiktų, taip pat ir aukšinių, kas turbūt liudija tam tikrą to metų žmonių gyvenimo gerovę, socialinę organizaciją.

Minėtieji kaimeliai prilygo miesto tipo gyvenvietėms. Žmonės juose laikėsi tam tikrų taisyklių, vyko mainai, jie nukeliaudavo net kelis šimtus kilometrų. Pavyzdžiui, kai kurios gyvenvietės buvo įkurtos prie turtingų titnago radaviečių, tačiau jų gyventojams kažkodėl reikėjo ir kitos rūšies titnago, kurio atsigabenti jie keliaudavo į rytus net 300 km.

Apie socialinę ir kultūrinę Senosios Europos gyventojų pažangą liudija aptinkamos rašto užuomazgos – tai ant skulptūrėlių ir molinių plokštelių, vadinamų pintaderomis, išlikę ženklai, lyg savotiški pakeverzojimai. M. Gimbutienė teigė, kad tai buvęs sakralus raštas, kuriuo užrašomos maldos, deivių vardai. Vėliau archeologai iškėlė

kitą versiją – kad pintaderos buvo naudojamos sudarant prekybinius sandorius. Niekas šios kalbos nėra perskaitęs, todėl sunku ką nors daugiau pasakyti.

Seniausias aukso dirbinys datuojamas apie 4800 m. pr. Kr. Jis rastas Durankulake (*bulg.* Дуранкулак) – didžiausiame Senosios Europos kapinyne, esančiame Bulgarijoje. Kitas svarbus to meto laidojimo paminklas – Varnos kapinynas. Tiriant čia palaidotų žmonių kapuose rastą auksą, nustatyta, kad jis gautas iš dviejų šaltinių (vienur buvo daugiau sidabro priemaišų, kitur – mažiau). Manoma, kad tai buvo natūralus gamtoje (upėse) aptinkamas auksas, kad jis galėjo būti tiesiog renkamas. Rimtas klausimas archeologams, kodėl Varnos kapinyne yra rasta net 6 kg aukso, o vos už 50 km esančiame ankstyvesniame Durankulako kapinyne, kuriame buvo ištyrinėta 1 200 kapų, – tik 200 g. Neseniai paaiškėjo, kad netoli Varnos buvo seniausiu pasaulio miestu laikoma gyvenvietė Provadia-Solnitsata (*bulg.* Солницата) (4700–4250 pr. Kr.), kur garinimo būdu buvo išgaunama druska – gyvybiškai svarbi prekė, galimai lėmusi ir vietovės turtingumą.

Nepavyko gauti vieno turtingo kapo iš Varnos kapinyno įkapių, todėl parodoje pristatome tam tikrą reprezentatyvų įkapių rinkinį: ten aptinkame raguotųjų arba *Spondylus* kriauklių apyrankių, vamzdelinių arba *Dentalium* kriauklių karolių, karneolio, agato karolių, vario dirbinius – kirvius ir papuošalus, auksinius kabučius ir aplikacijas, žalių uolienu kirvius, atkeliavusius net iš Šiaurės Apeninų, taip pat dideles medaus

Arseninės bronzos durklelis su kauline rankena (10 cm ilgio). Ankstyviausi pilkapiai Bulgarijoje aptinkami prie Juodosios jūros. Durankulake rasti aštuoni pilkapiai, viename jų rastas 7–4 metų vaiko palaidojimas su šiuo durkleliu. Jis pagamintas naudojant naujovišką dvidalę lydymo formą. Tai seniausias žinomas vario lydiny Europoje, datuojamas 3750–3500 m. pr. Kr. Saugoma Dobričiaus regiono istorijos muziejuje Bulgarijoje. Arūno Baltėno nuotrauka.

Marija Gimbutienė joja ant mulo Segesteje, Sicilijoje. 1962 m. Šeimos archyvo nuotrauka pasidalino dukra Živilė Gimbutaitė.

spalvos titnago skeltes. Tokios įkapės rastos 60-mečio senolio kape, turtingiausiame Varnos kapinyno palaidojime. Kaulų tyrimai parodė, kad šis su gausiomis ir brangiomis įkapėmis palaidotas žmogus nebuvo ponaitis, jam visą gyvenimą teko sunkiai dirbti pritūpus, galbūt kur nors kasyklose.

Be aukso, kitas svarbus metalas buvo varis. Iš pradžių jis naudotas grynuolio pavidalu, kaip ir auksas, daugiausia papuošalams. Tačiau rastos gargažės (tai susilydęs metalų rūdos priemaišų mišinys) įrodo, kad 5400 pr. Kr. varis jau buvo pradėtas išgauti iš rūdų. Svarbu paminėti, kad šis technologinis šuolis įvyksta dar Senojoje Europoje, nelaukiant, kol iš svetur bus atnešta ši naujovė. Beje, kai kurių technologijų iki šių dienų nepajėgiame suprasti, pavyzdžiui, keramikinių puodų dekoravimo auksu.

Kas skatino M. Gimbutienę ieškoti šios epochos tapybės? Pirmieji mokslininkės darbai buvo skirti bronzos amžiui, kai Europoje vyravo karingosios indoeuropiečių kultūros.

Senosios Europos teorijos ji nesusapnavo, ji ją pagrindė gausia archeologine medžiaga. Iš tiesų savo tyrimus mokslininkė pradėjo nuo metalų ir

ginklų. Parašiusi didžiulį veikalą (net 3 kg sveriančią knygą!) apie Europos bronzos amžių, ji nutarė pasižiūrėti, kaip žmonės gyveno anksčiau, tyrinėti, ar senosios bendruomenės nebuvo pačios atradusios daugelio tų dalykų. M. Gimbutienei buvo įdomi neolito pradžia, kai randasi žemdirbystė, todėl ji pradėjo kryptingai gilintis būtent į to laiko medžiagą.

Neolitizaciją suvokiame kaip vienu metu vykusią svarbių pokyčių rinkinį: tuo metu buvo prijaukinti gyvuliai, domestikuoti augalai, įsisavintos naujos technologijos, kaip antai puodų lipdymas ir akmens gludinimas. Tad rūpėjo išsiaiškinti, ar tikrai šis „rinkinys“ buvo atneštas į Europą iš Artimųjų Rytų ir Anatolijos, ar vis dėlto gamybinio ūkio formavimasis buvo lokalus ir vyko palaipsniui.

M. Gimbutienė vyko į Europos pietinę dalį tyrinėti neolito gyvenviečių, kur ir susidūrė su neįtikėtina skulptūrėlių gausa. Teko sukti galvą, ką tai reiškia.

Iki jos tos skulptūrėlės buvo vertinamos tiesiog kaip meno išraiška?

Iki Gimbutienės niekas nebandė į jas pažvelgti sistemškai, t. y. iškelti klausimo, kodėl skulptūrėlės

Dvi moters skulptūrėlės, rastos Durankulako kapinyne, moters palaidojime, prie galvos. Skulptūrėlės vaizduoja du deivių tipus – viena adoruoja (išskėstos rankos), kita brandina gyvybę (ties pilvu sudėtos rankos). Datuojamos V tūkst. pr. Kr. 1 p. Ir molinis indas su antropomorfiniu dangteliu, rastas to paties kapinyne moters palaidojime. Anot M. Gimbutienės, šis puodas su paukščio snapeliu ir įrėžtomis lietaus juostomis vaizduoja Atgimimo deivę. V tūkst. pr. Kr. 1 p. Saugoma Dobričiaus regiono istorijos muziejuje Bulgarijoje. Arūno Baltėno nuotraukos.

yra tokios įvairios ir sykiu tokios panašios, ką reiškia jų rankų gestai. Ji pradėjo skirti Didžiosios Deivės – Deivės Kūrėjos tipus, įvardindama juos gana tiesmukai: Deivė Ežys, Deivė Auklė... Mūsų parodos plakate esanti 5000–4600 m. pr. Kr. datuojama deivė prieš 100 metų buvo surasta Rumunijoje (Baios vietovėje, Tulčos aps.). O 2008 m. kasinėjimų Felso oloje (vok. Höhler Fels) Švabijos Alpėse (pietų Vokietija) metu buvo rastas seniausias žmogaus figūrinis atvaizdas – iš mamuto ilties išskobta 6 cm aukščio skulptūrėlė, vaizduojanti moterį miniatiūrine galvute, grandiozinėmis krūtimis ir sėdmenimis. Ji buvo sukurta prieš 35–40 tūkst. metų! Iš to galime daryti išvadą, kad moteriškumo manifestavimas mene atsekamas iki paleolito laikų.

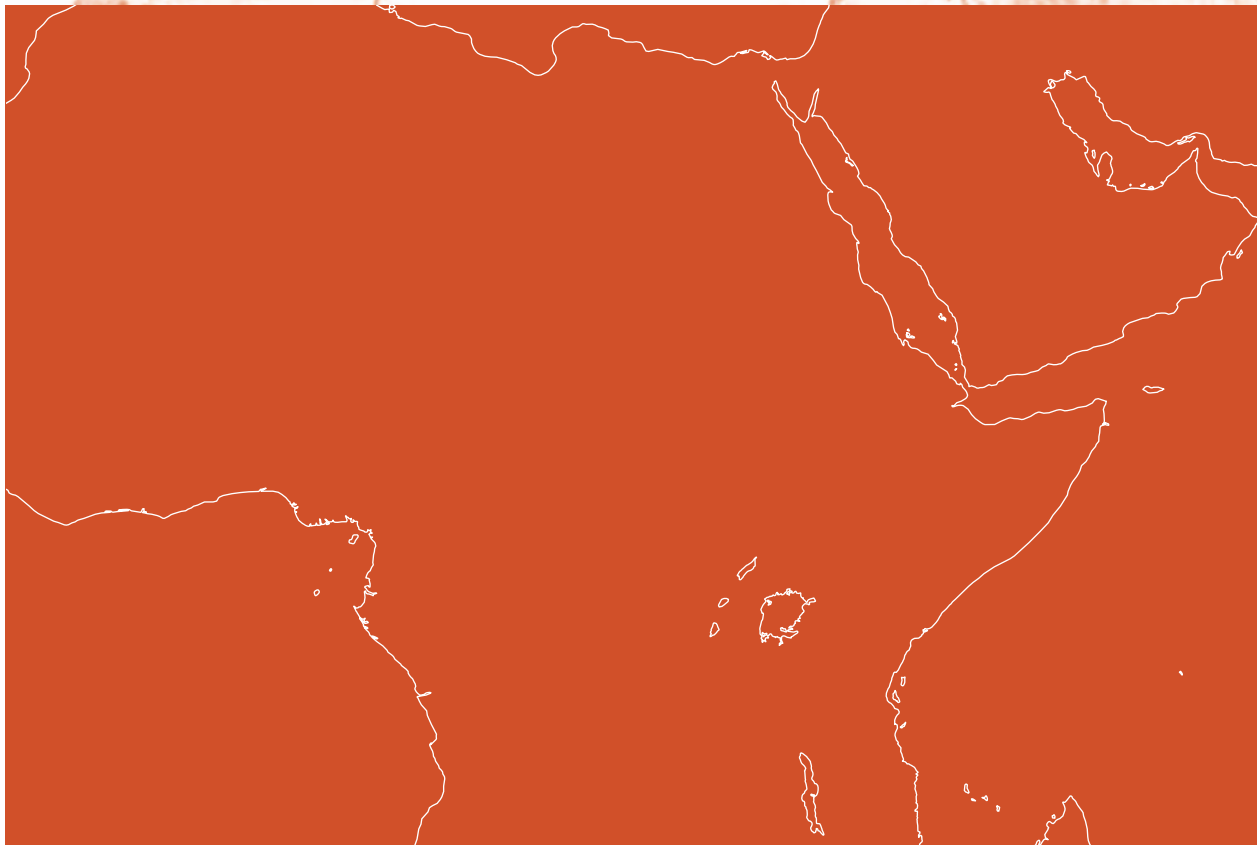
Deivės religija M. Gimbutienės teorijoje yra svarbi Senosios Europos tapatumo dalis. Kitas dalykas, apie kurį ji kalbėjo, – tai socialinė gyvenimo sankloda, vyravę lygiaverčiai abiejų lyčių santykiai.

Labai svarbu pabrėžti tą lygybės aspektą. Parodoje naudojame jos citatą: „Aš vartoju terminą „matristinė kultūra“, „matristinė visuomenės santvarka“, kai daug autorių mini matriarchato terminą. Aš jo nevarčiau dėl to, kad jis yra priešingybė patriarchatui. Tai netikslu, nes matriarchato, kaip

priešingybės patriarchatui, niekadoms nėra buvę (moterys vyrų niekadoms nebuvo užslopinusios taip, kaip vyrai moteris).“ Tik tie, kurie tingi skaityti jos darbus, mėgsta M. Gimbutienei primesti matriarchato idėją. Ji kalbėjo apie matristinę visuomenę, kokią šiandien matome, tarkim, Ganoje (Vakarų Afrika) gyvenančių ašančių socialinėje stuktūroje (ir kitur, pvz., Toge, Nigerijoje). Ten vyrauja matrilinijinė giminės pratęsimo samprata, panaši, kaip ir žydų visuomenėje, nors lyčių santykiai yra gana patriarchaliniai. M. Gimbutienė nesukūrė naujo konstrukto, ji rėmėsi gyvose bendruomenėse dar egzistuojančiomis socialinės organizacijos struktūromis.

Kokią teritoriją turime įsivaizduoti, kalbėdami apie Senąją Europą?

Tai toji Europos dalis, kuri labiausiai tiko žemdirbystės pradžiai. Žemdirbiai prieš 9 tūkst. metų pradėjo plisti iš Anatolijos, jų grūdinės kultūros buvo pritaikytos tik panašioms klimatinėms sąlygoms ir dirvožemiui. Šios bendruomenės ieškojo lengvo dirvožemio, kad sėklai būtų lengviau sudygti, taip pat gruntinis vanduo turėjo būti aukštai. Tokie buvo smėlingi upių slėniai, kuriuos aptinkame pietų ir pietryčių Europoje. Pionieriai judėjo jūrų pakrantėmis – prie Adrijos jūros galime

fiksuoti, kaip jie migravo, tarsi tikrindami, kurios vietos tinkamos apsigyventi, o kurios – ne. Dalis žmonių iš Levanto persikėlė į Kiprą, kiti ėjo per Anatoliją, kirto Bosforo sąsiaurį, kėlėsi prie Egėjo jūros krantų, o po to traukė į Kretą, Graikijos regionus Peloponesą ir Tesaliją, Egėjo jūros salas. Jiems tiko Serbijos upių slėniai, Trakija (dab. Bulgarija). Plisdami jie mezgė ryšius ir susigyveno su vietinėmis medžiotojų–žvejų bendruomenėmis.

Praėjus porai šimtų metų jie atsidūrė kitoje Balkanų pusėje – prie Dunojaus. Ten dirvožemis jau kiek sunkesnis, teko taikytis prie naujų sąlygų. Dar po 1 tūkst. metų pradėjo plisti į Vidurio Europą. Kitaip tariant, tą Senosios Europos teritoriją apibrėžė gamtinės aplinkybės, lėmusios neolitizacijos procesų spartumą.

Ar Senosios Europos kultūra palietė Lietuvą?

Lietuviškos medžiagos vertinimas pastaruoju metu keičiasi. Puodus lipdo jau mezolitinės kultūros, tačiau gamybinis ūkis (t. y. prisijaukinti gyvūnai) atsiranda gan vėlai – tik 2500 m. pr. Kr. Neseniai peržiūrėjus Nacionalinio muziejaus saugyklas ir morfologiškai ištyrus ten saugomas sėklas bei datavus jas pačiu jautriausiu radioanglies metodu, paaiškėjo, kad Šventojoje iškasti ir Rimutės Rimantienės tirti Pamarių kultūros grūdai yra ne domestikuotos, o laukinės sėklos. Naminius grūdus aptinkame tik praėjus dar tūkstančiui metų... O dėl pasaulėžiūros, kelčiau hipotezę, kad Senosios Europos laikais dabartinės Lietuvos teritorijoje galėtume kalbėti nebent apie šamanizmą.

Stepių klajokliams skirta parodos erdvė palieka savotiško arsenalo įspūdį – joje itin daug ginklų.

Svarbiausias šios parodos eksponatas – kieto vario ir arseno lydinio durklelis, kurio nebūtų galima pagaminti be naujų technologijų. Turėdamas patikimą ginklą, galėjai keisti pasaulį. Kita revoliucija įvyksta, kai išmokstama daryti dvidales liejimo formas kirvukams ir kitokiems įrankiams gaminti. Vis dėlto pagrindinis to meto ginklas buvo akmeninė kuoka. Vienas iš pateikiamų pavyzdžių yra iš Košycės (*lenk.* Koszyce) vietovės pietinėje Lenkijoje, kur Rutulinių amforų kultūros laikotarpiu 15 žmonių žuvo, gavę kuoka per galvą.

Iš pradžių Kurganų kultūros žmonės dar bandė kažkiek imituoti Senosios Europos kultūrą. Pristatome Moldovoje rastą palaidojimą, kuriame mirusiojo įkapių komplektas primena turtingą Varnos vyro palaidojimą: yra aukso, karoliukų

papuošalas, nefunkcionalus, bet, matyt, prestižinė skeltė. Tačiau jame rasta ir senosioms neolitinėms bendruomenėms neaktualių dalykų – ginklų (viršutinė ieties dalis ir varinis ietigalis) ir tarp kojų įstatytas kaulinis „falas“.

Apskritai apie Kurganų kultūrą galime spręsti tik iš kapų, nes gyvenviečių medžiagos neturime. Todėl parodai sukurtas pilkapių modelis. Matome, kad į kapą dėta palyginti nedaug įkapių, mirusysis guldytas sulenktomis kojomis į skeltais rąstais ar lentomis uždengtą gilesnę duobę, primenančią pomirtinį namą. Sampilo lygyje įrengiamas prieškambaris, kuriame dedamos įkapės: vežimo dalys, moliniai indai, gyvūnų dalys, o kartais ir arklio galva. Paprastai tai buvo individualūs palaidojimai, bet kai kuriuose pilkapiuose laidota ir daugiau asmenų – buvo rasta iki 30 palaidojimų, t. y. jis virsdavo kapinynu. Centrinis palaidojimas priklauso vyrui, o moterų kapų beveik neaptinkama, tik vakariniuose regionuose, kur anksčiau buvo susidurta su Senąja Europa.

Stepėse buvo įprasta mirusiuosius laidoti paguldytus ant nugaros, sulenktomis kojomis, arba ant šono, suriestus – miego poza. Jie tikėjo, kad gyvenimas yra linijinis, kad žmogus ne miršta, o užmiega, ir jo gyvenimas toliau tęsis, ir jis užsiims tuo pačiu, ką darė iki mirties. Todėl jam dedamos įkapės, susijusios su jo amatu. O štai Senojoje Europoje gyvenimas suvoktas kaip ciklinis, atsinaujinantis, atgimstantis.

Mitologinių indoeuropiečių pasaulėvaizdį atspindi ir iliustratyvios stelos, kurių modelius pateikiame parodoje. Jos paplitusios visoje Europoje, o daugiausia jų randama Ukrainoje, Šveicarijoje, Italijoje. Matome, kad tas pasaulis buvo pilnas durklų, kirvių, karo ženklų. Jam priklauso ir jaučių traukiamas vežimas, o kosmoso kūrime dalyvauja mitologinis milžinas, žinomas tiek Indijos, tiek Europos šalių mitologijoje. Žoržas Diuomezilis (Georges Dumézil) pasiūlė tridalią indoeuropiečių pasaulio modelį, sudarytą iš požemio pasaulio, žemės ir dangaus. Jo teigimu, šias tris sritis socialinėje sanklodoje atstovauja piemenys ir žemdirbiai, kariai ir žyniai.

Jau šiek tiek užsiminėte apie Pabaltijyje vykusius procesus. Kokią žinutę parodos rengėjai norėjo perduoti, pristatydami ir Lietuvos archeologijai skirtą parodos kampelį?

Parodoje retrospektyviai nušviečiami keli Pabaltijyje vykę procesai. Išlikę žmogaus atvaizdai leidžia kalbėti ne apie Deivės religiją, o apie medžiokliams ir žvejams artimesnį santykį su juos

Kairėje – moterį vaizduojantis indas, iš kurio galbūt apeigų metu buvo geriama. Datuojamas 4600–4000 m. pr. Kr., rastas Rumunijoje (Vidra, Ilfovo aps.), Greta – moters formos barškutis, datuojamas IV tūkst. pr. Kr. pabaiga, rastas Moldovoje (Ofatinți, Ribnicos r.) Skylutėse ausyse buvo įverti metaliniai auskarai. Saugoma Moldovos nacionaliniame istorijos muziejuje. Silvestro Samsono nuotrauka.

supančio pasaulio dvasinėmis būtybėmis – šamanizmą ir totemizmą. Taip pat parodome, ką žinome apie atklydėlius iš Virvelinės kultūros (*angl.* Corded Ware) sričių, nes būtent šią kultūrą siejame su indoeuropeizacijos procesais mūsų regione: su kario savimonės atsiradimu ir nauja mitine pasaulėžiūra. Dar lieka daug neatsakytų klausimų. Vienas jų – kaip vyko tokios reikšmingos permainos, jei jas atnešusių žmonių palaidojimų iki šiol aptikome vos dvi dešimtis ir turime vos apie 70 gyvenviečių pėdsakų? Taip pat išlieka neaišku, kokių būdu mūsų laikus pasiekė Senosios Europos atmintis? Žvelgiant į tautosakos šaltinius lengvai atpažįstame ir Didžiosios Motinos manifestacijas – Laimą, Raganą, Žemyną, Austėją...

Parodoje mūsų kelionė M. Gimbutienės atkurtu ir kurtu senovės pasauliu baigiama Lietuvos bronzos amžiumi. Tai metas, kai gintaras tampa svarbia preke ir mus pasiekia metalas, liudijantis vyro, kaip kario, svarbą, patriarchalinius ir hierarchinius modelius, vyriškojo Saulės dievo atsiradimą ir matų sistemą, kuo remiasi ir besiformuojanti bendra Europos kultūrinė tapatybė. Tam tikra prasme bronzos amžiaus laikotarpiu formavosi priešistorinė Europos Sąjunga.

A CHANGING EUROPE: MARIJA GIMBUTIENĖ'S PREHISTORIC MODELS WALK WITH AN ARCHAEOLOGIST through the exhibition "Goddesses and Warriors: 100 Years to Marija Gimbutas"

This autumn, the National Museum of Lithuania prepared an exhibition "Goddesses and Warriors: 100 Years to Marija Gimbutas", and the author of the concept and head of the creative process was Dr Inga Merkytė, Archaeologist at the University of Copenhagen. The exhibition spaces for the old European and Kurgan cultures are designed in such a way that the visitor understands the differences between the two cultures and learns about the works of archaeologist Marija Gimbutienė. She was the first to put forth the hypothesis of egalitarian relations and the Goddess-based religion of the Neolithic civilisation of the Old Europe and its successors, the proto-Indo-European languages-speaking people from the steppes. In the Bronze Age in Europe, they had already formed a European cultural identity based on patriarchal hierarchical relationships and tri-part conception of the world. The exhibition offers a wide range of Neolithic female sculptures and the first weapons, brought from various museums in Europe, as well as the first reconstructed transportation vehicle of the nomads, a neolithic clay house with round windows built from a ceramic model, and a model of a burial mound. In this small space – 5 millennia, as studied by M. Gimbutienė. The conversation discusses the reception of M. Gimbutienė's ideas in the field of archaeology.

Festivalyje „Mėnuo juodaragis“ XXI 3/4. 2021 m. Simono Rupšio nuotrauka.

PERKŪNO RAUGAS

Dainius RAZAUSKAS

Straipsnis gimė iš paskaitos, skaitytos nepriklausomame savitos muzikos ir šiuolaikinės baltų kultūros festivalyje „Mėnuo juodaragis“ XXI 3/4, skirtame dievaičiui Ragučiui, arba Raugučiui. Raugo, rūgštis mitinė semantika taip pat yra nagrinėta Daivos Vaitkevičienės, tad reikiama atvejais atitinkami jos darbai cituojami arba nurodomi. Šiame straipsnyje į raugą žiūrima savitu kampu, iš dalies atsispiriant nuo pastaruosiuose autoriaus straipsniuose nagrinėtos sutvėrimo temos, iš dalies iškeliant atmosferinį jo semantikos dėmenį (ir ryšį su Perkūnu) ir, svarbiausia, pabrėžiant perkeltines psichines, dvasines reikšmes.

Reikšminiai žodžiai: raugas, rūgimas; atmosferiniai reiškiniai, debesys, Perkūnas; dvasinės rūgimo metaforos.

■ Tradicinio pasaulėvaizdžio tyrinėtojas René Genonas yra labai taikliai pažymėjęs, jog senosiose tradicijose griaustinio dievas turi „dvejopą – kuriamąją ir griauenamąją galią <...>. Iš tikrųjų tai jėga, sukelianti bet kokią k o n d e n s a c i j ą ir d i s i p a c i j ą, kurias Tolimųjų Rytų tradicija sieja su dviem vienas kitą papildančiais in j ir jan principais, atitinkančiais dvi Visatos ‘kvėpavimo’ fazes – ‘iškvėpimą’ ir ‘įkvėpimą’, hermetinėje doktrinoje apibūdinamas kaip *coagulatio* ir *solutio*“¹.

Lotynų k. žodis *coagulatio* reiškia ‘stingimas, krekėjimas, tirštėjimas’, o *solutio* – ‘suirimas, (iš) tirpimas’ arba ‘(iš)tirpdymas’. Taigi kondensacija, arba sustandinimas, sutirštinimas, sutankinimas, – kartu su disipacija, arba (su)skaidymu, (pa)skydimu, skiedimu, (su)skystinimu, tirpdymu, tirpimu, – yra būdinga Perkūno galia.

Buityje viena iš pagrindinių šios Perkūno sukeliamos kondensacijos, ar sutirštėjimo, apraiškų kaip tik yra rūgimas ir jo padariniai – rūgimo būdu gaunami pieno gaminiai: rūgpienis ir varškė. Pradedant tuo, kad pats minėtas lotynų k. žodis *coagulatio* ‘sutirštėjimas’ bei atitinkamas veiksmažodis *coagulārī* ‘stingti, tirštėti, krekėti’ yra kilęs iš daiktavardžio *coagulum* ‘raugas, rūgpienis’, o šis – iš pirminio veiksmažodžio *cōgere* ‘sutraukti, sutirštinti’, pavyzdžiui, *lac coāctum* ‘rūgęs pienas’².

Varškė bei rūgęs pienas yra būdingi tirštėjimo, krekėjimo, sutraukimo padariniai. Paminėtini lietuvių veiksmažodžiai *krėkinti* ‘tirštinti’ bei *krekėti* ‘tirštėti’ ir jų vartojimo pavyzdžiai: *Apkrekejęs pienas – nei surūgęs, nei saldus* (Šatės, Skuodo r.);

1 Guénon 1995: 127.

2 Žr. LoLKŽ: 156, 159; ЛРС: 175, 178–179; taip pat Klein 2003: 182.

Pienas sukrekėjo ‘verdant susitraukė, sutirštėjo’ (Palėvenė, Kupiškio r.); arba tiesiog *Krekena sukrekėjo* (Smilgiai, Šeduvos r.). Visi šie žodžiai remiasi pirminiu veiksmažodžiu *krėkti* ‘tirštėti’, vėlgi pavyzdžiui: *Krekena sukrenk[a]* (iš Antano Juškos žodyno). O *krekenà* – tai arba šiaip sutirštėjęs pienas (apsiveršiasios karvės), arba būtent sutrauktas, surūgęs pienas, pavyzdžiui: *Krekena yra gelsva ir tirštesnė už paprastąjį pieną, verdama sukietėja yt varškė* (iš salantiškio F. Sragio užrašų)³.

Panašiai žodis *varškė* yra atsiradęs iš veiksmažodžio *virškėti* reikšme ‘krekėti’, pavyzdžiui: *Pienas jau virkšta* („Dabartinės lietuvių kalbos žodynas“); *Pienas pavirško, susivertė* (J. Barono 1933 m. lietuvių kalbos žodynas); *Su virško pienas* (ten pat)⁴. Drauge su Algirdu Sabaliausku atkreipkime dėmesį, kad „latviai šį daiktą vadina žodžiu *biezpiens*. Dėl jo kilmės galvos niekam sukti nereikia: *biezs* reiškia ‘t i r š t a s’, na, o *piens* – tas pats, kas ir mūsų *pienas*“⁵. Taigi varškė latvių vadinama tiesiog „tirštapieniu“. Panašiai anglų *curd* ‘varškė, sūris’ radosi iš vid. ang. *crud*, sen. ang. *crūdan* ‘sutelkti, suslėgti daiktan, s u t i r š t i n t i’⁶ ir t. t.

Iškalbingas šiuo atžvilgiu yra slavų varškės pavadinimas **tvorogъ* (ru. *творог* ar *творогъ*, le. *twaróg* ‘varškė’ ir kt.) – mat jis yra veiksmažodžio **tvoriti* vedinys⁷, vienos šaknies su lie. *tvėrti(s)*, kuris, be kita ko, irgi turi aktualią šiuo atveju reikšmę ‘darytis, rasti kam t i r š t a m’. Pavyzdžiui: *Neteliuskok pieno – matai, kad smetona tvėrias* (Kuktiškės, Utenos r.); arba *Smetona*

3 LKŽ VI: 516–518, 521.

4 LKŽ XIX: 559–560; BūgaR II: 323; FrLEW: 1203; Sabaliauskas 1994: 358.

5 Sabaliauskas 1994: 358.

6 Klein 2003: 182.

7 Žr. Sabaliauskas 1994: 357; Buck 1949: 387, Nr. 5.88; ЧИЭС II: 231; Boryś 2005: 656 (ir Brückner 1927: 586), Derksen 2008: 501 ir kt.

tik *ką sustvėrus*⁸. Kitose ide. kalbose tam pačiam lizdui priklauso tokie atitinkamų pieno gaminių pavadinimai, kaip graikų *τυρός* ‘sūris’, avestos *tū-iri-* ‘r ū g p i e n i s’, galbūt ir sen. anglų *ðweran*, *ge-ðwer* ‘v a r š k ě’⁹. O štai rusų Pskovo tarmėje *творо́во* – apskritai ‘r a u g a s’¹⁰.

Pieno gaminių *tvėrimasis* savaime siejasi su kosmogonija – pasaulio *sutvėrimu*. Pavyzdžiui, rusų *творю́ть* ‘tverti, kurti, daryti’, *творе́ние* ‘pasaulio sutvėrimas’, *тварь* ‘padaras, sutvėrimas’; serbų *тварь* reiškia tiek sutvėrimą, tiek apskritai medžiagą, materiją¹¹. Ir neatsitiktinai. Mat varškė yra būdingas pasaulio sutvėrimo buitinis įvaizdis. Antai Bulgarijos bogomilų kosmogoninėse saktmėse žemė atsiranda iš jūros putos, prilygintos grietinei: kai Dievas nugriebė grietinę nuo vandens, toji sukrekėjo, suvirško, ir iš suvirškusios, t. y. varške virtusios grietinės buvo sukurta žemė¹². Lietuvoje Simonas Daukantas yra sakęs, jog Perkūnas, arba Perūnas, savo *šilima pasaulį sutvirtino arba sukrekinò iš dumpių*, t. y. iš chaoso miglų – tarsi minėtą krekeną¹³.

Ypač įdomu, kad rusų tarmėse žodis *тварь* pavartojamas dar ir atmosferine reikšme ‘dargana, audra, p e r k ū n i j a’¹⁴. Taigi turime iš pirmo žvilgsnio gana tolimas sritis: rūgusius pieno gaminius (rūgpienį, varškę), pasaulio sutvėrimą ir atmosferos reiškinius. Visas šias sritis kaip tik ir sieja, trumpai tariant, *P e r k ū n o r a u g a s*.

Sąsajas su atmosferiniais reiškiniais patvirtina ir kitos ide. šaknies – **tenk-* ‘su(si)traukti, sukrekėti, ypač apie pieną; tankėti, tvirtėti’ – žodžiai, tarp kurių lie. *tankùs*, arba *tánkus* (turintis ir reikšmę ‘kondensuotas’¹⁵, lietuviškai – ‘sutirštintas’), sen. indų *tanákti* ‘sutraukia, sukrekina’, iranėnų Avestos *taxma-* ‘tirštas’, airių *técht* ‘sutrauktas, sukrekėjęs, suvirškęs, sutirštėjęs’, nau. islandų *þetti* ‘r ū g p i e n i s’, gotų *p e r k ū n o* pavadinimas *þeihvō* ir rusų žodis *мýча* ‘(tamsus, audros, perkūnijos) d e b e s i s’¹⁶. Taigi vėl greta matome

8 LKŽ XVII: 257, 264.

9 ФсЭСРЯ IV: 31; Buck 1949: 387, Nr. 5.88; žr. FrGEW II: 948; žr. dar žr. Топоров 1984: 102; ЧрИЭС II: 231.

10 Горячева 1986: 45–46; žr. ДлТС IV: 395.

11 ЧрИЭС II: 230.

12 Судник, Цивьян 1982: 151.

13 Apie tai plačiau žr. Razauskas 2019: 12–14.

14 Журавлев 2000: 47; Журавлев 2005: 129–130.

15 LKŽ XV: 818.

16 PkIEW: 1068; Buck 1949: 58; Klein 2003: 766; Kluge 1999: 178; Pfeifer 2004: 223; ФсЭСРЯ IV: 129;

sutrauktą, rūgusį pieną ir perkūną su atitinkamais atmosferos reiškiniais.

Rūgpienis (maišytas su somos sunka) aukotas senovės indų griausmininkui Indraui, apie tai užsimenama jau „Rigvedoje“ (X.179.3): *mádhyamandinasya sávanasya dadhnáh pibendra vajrin purukrj jušānāh* „vidudienio sunkimo rūgpienio skaniai išgerki, Indra perkūningasai, daugel nuveikęs“.

Šia sąsaja remiasi ir ją itin išryškina lietuvių žodis *perkūnainė*, žinomas iš Raseinių ir Jurbarko; žodis padarytas tiesiog iš *P e r k ū n o* vardo, o reikšmes turi dvi: ‘r ū g ė s p i e n a s’ ir ‘v a r š k ě, gaunama, pakaitinus pasukas’¹⁷. Tai, kad varškė perkūnainė gaunama *p a k a i t i n u s* pasukas, irgi netiesiogiai sieja ją su Perkūnu, kuris bene ir bus įskėlęs pirmąją ugnį žemėje ir kurio garbei baltų kraštuose nuo seno kūrenta šventa ugnis.

Rūgimui ir šiaip jau palanki šiluma. Kita vertus, perkūno žaibo žemėje įžiebtą ugnį tradicija pataria gesinti būtent rūgusiu pienu ar apskritai raugu. Liudvikas Adomas Jucevičius XIX a. viduryje rašė: „Lietuvių liaudis mano, kad perkūno ugnies kitaip užgesinti negalima, kaip tik su r ū g u s i u pienu, nes Perkūnas tą skanėstą labiausiai mėgsta“¹⁸. Dar keli užrašymai iš XX a. pradžios: *Jeį Perkūnas įtrenkia į trobą, tai galima užgesyti tik r ū g š č i u pienu* (Simnas, Alytaus r.); *Perkūno ugnis gesinti ne vandeniū, o r ū g u s i u pienu* (Dusetos); *Perkūno uždegtus namus reikia gesyti r ū g š č i u pienu* (Panevėžys); *Seni žmonės sako, kad kai Perkūnas uždega namą, tai negalima nieku kitu užgesinti, kaip tik r ū g u s i u pienu* (Lazdūnai, Vilniaus r.); *Uždegus griaustiniui namus ar ką kita, galima užgesinti tik r ū g u s i u pienu, o visu kitu Perkūno ugnis neužgesinama* (Marijampolė); *Reikia Perkūnui įtrenkus r ū g u s i u pienu užpilti tą vietą, kur įtrenkė* (Kražiai, Raseinių r.); arba štai: *Jeį Perkūnas trenkia į namus ir juos uždega, tai gaisrą galima gesinti tik r ū g u s i u pienu ir barščių r ū g š t i m i, vandeniū negalima užgesinti* (Šiauliai)¹⁹ ir t. t.

Tokie liaudies įsitikinimai gerai žinomi rusų, apskritai slavų ir, Nikitos Tolstojaus teigimu, yra bendraindoeuropietiški²⁰. Tyrinėtojas juos paašškina paprastai: „Pieno bei jo produktų (rūgpienio, gižusio pieno ir pan.) naudojimą kaip priemonės,

ЧрИЭС II: 273; dar žr. FrLEW: 1056; MrhKEWA I: 473 ir kt.

17 LKŽ IX: 833; žr. Vaitkevičienė 1998: 57; Vaitkevičienė 2001: 66.

18 Jucevičius 1959: 166.

19 Balys 1998: 72, Nr. 784, 785, 789–793; dar žr. Buračas 1996: 24, 34; Laurinkienė 1996: 188 ir kt.

20 Толстой 2003: 259–260; žr. ЭС: 267 ir daug kur kitur.

slopinančios dangiškąją perkūno ugnį, galima paaiškinti siekiu griaunančiai stichijai priešpriešinti veiksmingą ‘tos pačios rūšies’ gaminį.²¹ Trumpai tariant, „toks tokį nukenksmina“.

Galima pridurti, kad rūgpieniu šiaip jau tinka „gesinti“ ir žmogaus kūno nudegimus.

Analogijos tarp pieno, jo gaminių, ypač rūgusių (rūgpienio, varškės), ir atmosferos reiškinių (miglos, debesų, darganos, lietaus ir perkūnijos) yra plačios ir gilios.

Jas mena *tvinkti* reikšmės – viena vertus, ‘tešmeniui didėti, pildytis pienu’: *Tvinksta karvė* (Kristijono Gotlybo Milkaus, Pilypo Ruigio žodynai); *Karvė tvinksta pienu* (Georgo Neselmano žodynas); *Šita karvė gera pieno, žiūrėk, kaip tešmuo pritvinkęs* (Alovė, Alytaus r.); *Muno karvė dideliai gera milžti: pritvinko, i būs bebėgęs pienas* (Plungė); *Dusyk milžk – dideliai pritvinksta* (Kražiai, Kelmės r.); – antra vertus, ‘kauptis lietuvi ar drėgmei, niauktis’: *Kai, būdavo, pajusi, kad oras tvinksta, gal būti lietaus* (Pranas Mašiotas); *Lauke vėjuota, dangus pilkas, pritvinkęs lietaus* (Ieva Simonaitytė); čia ir būdvardis *tvankūs* ‘karštas ir drėgnas, slopinantis (apie orą)’: *Jei diena karšta, tvanki, nu jau perkūnija spirs* (Seda, Mažeikių r.); *Tvankią tamsą žaibas raižė* (Balys Sruoga); daiktavardžiai *tvankà, tvaňkas* ‘karštas ir drėgnas, slopinantis oras, tvankumas’: *Po tokios tvankos būs perkūnijos, kad i langai birbs* (Veiviržėnai, Klaipėdos r.); taip pat *tvankinti* ‘nemelžiant leisti tvinkti tešmeniui’ ir ‘slopiei kaitinti, šutinti’ (apie orą): *Būs lytaus – taip tvankina* (Karklėnai, Kelmės r.); abiejų reikšmių šakų bendras vardiklis ir pagrindas – abstrakčiausia *tveňkti* reikšmė ‘kaupti į vieną vietą’²², taigi telkti ir tuo būdu tankinti, tirštinti, krekinginti.

Veiksmažodis *tráukti* irgi, viena vertus, turi reikšmę ‘tirštinti, krekinginti’, kalbant apie pieno gaminius, pavyzdžiui: *Liesąjį pieną pargabena, o ji traukia dar varškę iš jo* (Pagėgiai, Šilutės r.); *Sutrauks rūgšti [grietinė] prėską, kai inpilsi viralan* (Kaltanėnai, Švenčionių r.); arba štai apie rūgpienį: *Sutrauk pieno – bus vakare su bulvėm* (Upytė, Panevėžio r.); *Krekenuotą pieną greit sutraukia: kaip i kruopos, kaip varškė pasidaro, kaip virini* (Miežiškiai, Panevėžio r.); *Nešutyk sugižusio pieno, bo sutrauks ant varškę* (Pasvalys); *Sutraukiam pieno lig valiai, varškė s, virtinių* (Lėnas, Ukmergės r.). Antra vertus,

tráukti reiškia ‘dengti debesis, niaukti’, sangražinis *tráuktis* – ‘dengtis debesimis, niukti, niauktis’: *Traukia visą dangų* (Ėriškiai, Panevėžio r.); *Dangus jau traukias, gali būti lietaus* (Ilguva, Šakių r.); *Traukias, traukias, matos, kad pradės lyt* (Kuktiškės, Utenos r.); dar: *Debesys dangų traukia* (Grūžiai, Pasvalio r.); gali debesys, migla ar rūkas ir *susi-traukti* – kaip rūgpienis ar varškė, pavyzdžiui: *Myglia tirštesnė pastoja, susitruakia* (iš Frydricho Kuršaičio žodyno); *Jei rūkas susitraukia aukštyn, tai prieš lietų, jei žemyn, tai prieš pagadą* (Sintautai, Šakių r.). Visai atvirai šias sąsajas tarp rūgusio pieno gaminių ir atmosferos reiškinių pabrėžia tiesioginis palyginimas iš Švenčionių: *Dangus apblendęs – kap pienu aš traukta s*²³. O štai Pavarėny užrašytas prietaras: *Jei Kūciose ūkias, tai, sako, karvės duos gerai pienu*; ir dar kitas: *Bulves reikia sodyt, kai plaukia dangų kamuoliniai debesys. Sako, dangus kap rūgštus pienu – cinka bulbėm*²⁴.

Raugiamąją Perkūno galią jau yra aptarusi Daiva Vaitkevičienė, atkreipusi dėmesį į tai, kad apsiniaukusį, debesuotą dangų lietuviai būdingai supranta kaip parūgusį, rūgstantį; tai akivaizdžiai rodo veiksmažodžio *raugtis* reikšmė ‘niauktis’ vartojimo pavyzdžiai: *Jau raugiasi – lis* (Armoniškės, Varenavo r., Gudija); *Jeigu iš tos pusės raugias – bus lietaus* (Debeikiai, Anykščių r.); *Raugiasi, raugiasi dangus, tai kad pils – kokią nedėlią* (Vadokliai, Panevėžio r.); *Matai, raugias, raugias tas dangus* (Miežiškiai, Panevėžio r.); *Apsiraugė visas dangus – lis bent tris dienas* (Salamiestis, Kupiškio r.); *Apsiraugė, sutemo visai kaip prieš lietų* (Vaškai, Pasvalio r.); *Kad jau apsirauge nuo ryto, tai lis per dien* (Rudamina, Lazdijų r.); *Jau antra savaitė, kai oras apsirauges* (Kalvarija, Marijampolės r.); *Ak iš ryto buvo gražu, tik nuo pietų ašsirauge ir rūgšta* (Dusetos, Zarasų r.); *Kažna, ar paspėsim rugius sugriebt – taip užsirauge dangus nuo vakarų* (Vadokliai, Panevėžio r.); taip pat *riaugtis* ‘trauktis debesimis, niauktis’: *Dangus ant lietaus apsirauges, t. y. apsiūkęs, apsiniaukęs* (A. Juškos žodynas); *Ot apsirauge, jokios prošvaistės namatyt* (Garliava, Kauno r.); *Taip apsirauge, turbūt ant didelio lietaus* (Ieva Simonaitytė); *Apsirauge visas dangus, net gryčioj tamsu paliko* (Baisogala, Radviliškio r.); čia ir daiktavardis *raugiėnė* ‘apniukusi diena’: *Rodės, gera diena, o tokia raugiėnė* (Sintautai, Šakių r.)²⁵. Ribinis atvejys – ironiškas Jono Strielkūno posmas:

23 LKŽ XVI: 634–635, 709–711, 715–716.

24 Marcinkevičienė 1998: 85, 203.

25 LKŽ XI: 283, 286, 288, 523; žr. Vaitkevičienė 1998: 57; Vaitkevičienė 2001: 65.

21 Толстой 2003: 260.

22 LKŽ XVII: 297–299, 215–216, 213, 214, 245.

*Nuo vasaros liūčių paburkus,
Aplipus žolynais ir lapais,
Diena kaip rauginatas agurkas
Kvepėjo ten vyšniom ir krapais.*²⁶

Atmosferinės reikšmės būdingos ne tik tranzityviniam veiksmožodžiui *raugti*, bet ir savaiminiam *rūgti*, antai: *Lietaus didelio nėra, ale jau kelinta diena rūgsta, gal kada ir palis* (Daugailiai, Utenos r.); *Jau kad įsirūgo, tai ir lis kelias dienas* (Alksnėnai, Vilkaviškio r.); *Prarūgęs oras, lyja ir lyja* (Marijampolė); *Nū saulutė šviečia, ne tai, kai vakar – surūgus diena* (Lukšiai, Šakių r.); *Dangus, apniukęs ir surūgęs, sunkės mažais vandens lašeliais* (Jonas Biliūnas) ir – dėmesio! – pavyzdys iš Liudviko Rėzos užrašytos liaudies dainos: *Tvankos dienoj, karščiuojant ore rūgst perkūnija*²⁷. Taigi perkūnija ne tik kad susijusi su rūgimu ir jį sukelia, bet pati „rūgsta“ – vadinasi, pati yra dangiškoji rūgimo apraiška.

Todėl suprantama, kad Perkūnas ir pats raugia, raugina, pavyzdžiui, pieną, kaip kad akivaizdu iš tokio štai pavyzdžio: *Perkūnas sugriovė, i pienas sugyžo tešmeny* (Jurbarkas)²⁸; taip pat iš latvių tikėjimo: *Ja svaigs piens ātri saskābst, drīzumā sagaidāmas pērkona negaišs* „Jeigu saldus pienas greitai prarūgsta, tai artimiausiu metu reikia laukti perkūnijos“²⁹. Estų tikėta, kad pieno gižimą namuose sulaiko pastogėje padėta Perkūno kulka³⁰. Liaudies tikėjimas tuo, kad griaustinis sutraukia, suraugina pieną, žinomas visoje Europoje ir net Amerikoje³¹.

Slavų tradiciniu požiūriu, debesis irgi rūgsta – kaip pienas, duonos tešla, gira arba alus. Tatjanos Gorjačevos žodžiais: „Slavų meteorologinės terminijos semantinė analizė rodo, kad sąvokos, susiję su apsiniaukusiu, lietingu oru, debesimis, glaudžiai liečiasi su sąvokomis, susijusiomis su pieno gižimu, alaus, giros, tešlos rūgimu ir t. t.“, pavyzdžiui: rusų *кв́а́цуться* reiškia ir ‘rūgti’, ir ‘apsiniaukti, apsitraukti debesimis’; lenkų *kwaśne mleko* ‘rūgpienis’ kartu reiškia ‘debesys’; rusų *кислиться* – tai ir ‘darytis, būti rūgščiam’, ir ‘pagesti (apie orą)’; rusų dial. *мóзгнутъ* – ir ‘pagesti, prarūgti (apie maisto produktus)’, ir ‘apsiniaukti, darganoti (apie orą)’; posakis *простокúшная туча* ‘lietaus debesis’

26 Strielkūnas 1989: 162.

27 LKŽ X: 905, 907–909.

28 LKŽ IX: 833.

29 ŠmLTT: 1438, Nr. 23773; žr. Vaitkevičienė 1998: 57; Vaitkevičienė 2001: 65.

30 Johanson 2009: 147.

31 FW: 621.

sudarytas iš *простокúша* ‘prarūgęs pienas, rūgpienis’; lenkų dial. *potłodziny* reiškia ‘debesys’, o *młodzie* – ‘mielės, raugas’, tos pačios šaknies yra rusų dial. *молодóвина* ‘rūgpienis’ ir *замолáживать* ‘imti rūgti’ (be kita ko, ir kalbant apie alų)³². Kaip matyti, su dangiškuoju rūgimu žemėje susijęs ir alaus rūgimas.

Užtat anglų liaudies požiūriu, prasidėjus perkūnijai gali prarūgti alus, todėl ant statinės su alumi reikia padėti geležinį virbą³³.

O vienoje latvių dainoje raugą alun įdeda pats Dievas:

*Driķu mistru alu daru,
Purens nesa ūdentīnu;
Pats Dievs raugu lika,
Medū rokas mērcēdams.*³⁴

Grikių misos dariau alų,
Vaikis nešė vandenėlį;
Patsai Dievas raugą dėjo,
Meduj rankas mirkydamas.

Visa tai leidžia įtarti, kad iš XVI–XVII a. šaltinių žinoma lietuvių raugo, rūgimo dievybė Raugutis, ar Rūgutis, iš tikrųjų gali būti savita Perkūno apraiška, mitologiškai kalbant – Perkūno ar net paties Dievo sūnus.

Rūgimas vyksta ne tik išoriniame pasaulyje (makrokosme) – tiek žemėje, tiek danguje, – bet ir žmoguje (mikrokosme) – tiek kūne, tiek sieloje.

Daiva Vaitkevičienė jau yra atkreipusi dėmesį į *rūgimo, raugo* sąsajas su vaisingumu. Jos žodžiais, „rūgštis suprantama kaip gyvybinis pradai, o rūgimas – kaip gyvybės formavimasis. Todėl *užraugti* lietuvių kalboje reiškia ne tik ‘sutaisyti rūgštį’, bet ir ‘pradėti (kūdiki)’ (*Du vaikus turi, ale ir trečias jau užraugtas* LKŽ XI: 288). Todėl veiksmožodis *raugti* turi abstrakčią pradžios, kilmės, atsiradimo reikšmę, plg.: *Eina ir eina – tai iš kur jų prasiraugia?!* (LKŽ XI: 287)“; „Iš tos pačios semantinės aplinkos kilęs ir šmaikštavimas, plg.: *Duok Dieve rūgštį, o mergai berniūkštį* (LKŽ XI: 901), taip pat [latgalių] vedybinės prognozės: *Kurai meitai pēc apmeicīšonas maize aug dreizi, tei dreizi īs pi veira, bet kurai nā, tei naīs ilgi* ‘Kuriai

32 Горячева 1986: 43–44; Журавлев 2000: 47; Журавлев 2005: 129–130.

33 ЭС: 101.

34 BDS: Nr. 19658; Biezais 2008: 110. Ačiū Lindai Lemhenai už pagalbą aiškinantis latvių žodį *purens*.

merginai užminkyta duona greitai kyla, ta greitai eis už vyro, o kuriai ne, tai ilgai neis' (ŠmLTT: 1122, Nr. 18235). Duonos rūgimas yra mitinė gyvybės formavimosi istorija³⁵.

Užtat per *rūgimo* metaforą nusakoma ir žmogaus prigimtis, jo būdas. Į tai jau yra atkreipusi dėmesį Birutė Jasiūnaitė, pateikusi atitinkamų frazeologizmų pavyzdžių: *gyvą raugą [paveldėjo]* 'panašaus būdo'; *vieno raugo* 'vienodai elgiasi'; *nei rūgęs, nei kepęs* 'nevykęs'; *kai nerūgęs, tai ir nekepęs* 'niekam tikęs'; *tos pačios rūgštis* 'vienodos kilmės'³⁶. Dar galima pridurti žodį *ne-rūgęs* reikšme 'nevykęs, netikęs': *Tas bernas toks nerūgęs, nei kalboj, nei darbe niekam netinka* (Daugailiai, Utenos r.); *Buvo netikęs, nerūgęs* (Leipalingis, Lazdijų r.)³⁷. O kadangi *ne-rūgęs* yra 'nevykęs, netikęs', tai *rūgęs*, vadinasi, turėtų būti 'vykęs, tikęs'.

Panašiai frazeologizmas *rūgte rūgti* reiškia ir 'labai gerai augti, didėti': *Augimas paršų – kaip rūgte rūgsta* (Kuršėnai, Šiaulių r.); *Putrą gerdama, kumelė rūgte pradėjo rūgti* (Šatės, Skuodo r.); *Kaip rūgte rūgsta ropatikės* (Pajūris, Šilalės r.); ir tiesiog 's e k t i s': *Vieni kitiems padėsime, ir gyvenimai lygu rūgte rūgs* (Lazdynų Pelėda); *Be galo jam klojasi, viskas rūgte rūgsta* (Žemaitė); panašiai *kaip ant mielių rūgti*, pavyzdžiui: *Jie gerai gyvena, gyvenimas kai ant mielių rūgsta* (Skaistgirys, Joniškio r.); o vidine, psichine prasme šis frazeologizmas turi reikšmę 'būti labai patenkintam': *Jis, išgėręs alaus, kaip ant mielių rūgsta* (ten pat)³⁸.

Kitokį žmogaus kūne vykstantį rūgimą mena veiksmažodis *atsi-rūgti* 'atsiraugėti', tos pat šaknies ir *raugėti*, pagrindine reikšme 'nuolat atsirūgti' (kaip *riaugėti*), bet ir apskritai 'rūgti', pavyzdžiui: *Įmaišyta duona raugėja, kad būtum rūgšta* (iš A. Juškos žodyno); *Nuraugėjęs pienas, kad stovi nugraibytas kelias dienas* (ten pat); *Dabar šilta, smetonas greitai suraugėja* (Viekšniai, Mažeikių r.). Beje, žmogus būdingai raugėja nuo alaus, pavyzdžiui: *Raugėja, alaus išgėręs* (Alsėdžiai, Plungės r.); *Išgėras alaus, atsiraugėjas* (Raudėnai, Šiaulių r.); pagaliau *išsi-raugėti* – tai 'išsipagirioti': *Vos beišsiraugėjau iš to baliaus* (Šatės, Skuodo r.); panašiai *iš-rūgti*, pavyzdžiui: *Išrūgau*

iš vieno baliaus ir vėl geru (Šatės, Skuodo r.)³⁹.

Pats papratimas girtuokliauti gali būti pavadintas *įrūgimu*, pavyzdžiui: *Dėdė įrūgęs gerti arieką* (A. Juškos žodynas); *Per vestuves, pakasynas tu parapijų katalikai mirksta degtinėje įrūgę* (Motiejus Valančius)⁴⁰. Tad suprantama, jog *rūgimo* priešingybė bus *blaiivumas, blaiivybė*. Tik reikia prisiminti, kad žodis *blaiivas, blaiivus* 'negirtas' bei 'aiškaus galvojimo' turi ir atmosferinę reikšmę 'giedras, skaidrus': *Blaivus dangus* (Plungė); *Debesio nė vieno – blaiivus dangus* (Imbradas, Zarasų r.); *Dangus blaiivas, nė vieno debesėlio* (Grūžiai, Pasvalio r.); panašiai veiksmažodis *blaiivėti* reiškia ne tik 'eiti blaiivyn, mažiau imti gerti' bei 'protin-gai galvoti', kalbant apie žmogų, bet pirmiausia 'giedrėti, šviestis', kalbant apie dangų: *Dangus blaiivėja, daugiau nelis* (Šakiai); atitinkamai *nusi-blaiivėti* – tai 'nusigiedrinti'; *pra-blaiivėti* – 'pragiedrėti, prašvisti'; o *blaiivintis, blaiivytis* reiškia ne tik 'darytis blaiiviam', bet ir 'žadintis, budintis': *Miegas taip ėmė, o išėjus oran, ėmiau blaiivyti* (Antašava, Kupiškio r.); *Brolis nuo miego išsiblaivė* (A. Juškos žodynas); ir 'giedrytis'; mikrokosminę ir makrokosminę, žmogišką ir dangišką, vidinę ir išorinę prasmę keliais atžvilgiais jungia pavyzdys iš Bartninkų (Vilkaviškio r.): *M a r t i buvo a p s i n i a u k u s, ale paskiau išsiblaivė*⁴¹. Visa tai vėlgi atskleidžia *rūgimo* terpę sąsajoms su perkūnija ir Perkūnu.

Girtumas ir blaiivumas savaime perkelia *rūgimo* raišką iš kūno į sielą. Tačiau žmogaus sieloje rūgimas gali pasireikšti ir kitaip. Kad ir taip, kaip *raugėti* pavyzdyje: *Uždaviau bobai pipirų. Ilgai raugė* (Lazdynų Pelėda); arba kaip teigia *atsi-rūgti* perkeltinė reikšmė 'atsiliepti, nelikti be pasekmių, geruoju nesibaigti': *Atsirūgs tau tas žodis* (A. Juškos žodynas); *Dar tau už tai atsirūgs, nepraeis taip lengvai* (Žvirgždaičiai, Šakių r.); *Palauk – tie juokai tau dar atsirūgs* (Kalvarija, Marijampolės r.) ir t. t.⁴²

Psichologinę, psichinę prasmę turi ir žodžio *rūgti* reikšmė 'gyventi nuobodžiai, be darbo..., sėdėti namie': *Kiauras dienas namie rūgsta, niekur nei-na* (Jurbarkas); *Aš negalėjau taip sau be darbo rūgti* (J. Šlapelio žodynas, 1924 m.) ir t. t.; artima yra *rūgti* reikšmė 'ilgai miegoti': *Rūgsta, rūgsta lig pietų!* (Kuršėnai, Šiaulių r.); *Rūgsta kiaurias dienas, jokio*

35 Vaitkevičienė 2001: 67; plg. Vaitkevičienė 1998: 58; šaltinių santrumpos cituojant priderintos prie čia naudojamų. Minėtų šmaikštavimų taip pat žr. LTs V: 147, Nr. 1227; VMVČ: 26. Latviškų pavyzdžių ŠmLTT: 1121–1200 esama daugiau.

36 Jasiūnaitė 2002: 291; plačiau žr. Vaitkevičienė 2019: 122.

37 LKŽ XI: 905; žr. Vaitkevičienė 1998: 60.

38 LKŽ XI: 905; žr. Vaitkevičienė 2019: 117.

39 LKŽ XI: 282–283 (žr. 523), 906, 907; žr. Karaliūnas 1987: 83–84.

40 LKŽ XI: 907.

41 LKŽ I: 876, 873–875.

42 LKŽ XI: 282–283, 906.

darbelio neušijama (Viekšniai, Mažeikių r.); *Popiet biskį atsiguliau, tai kad įrūgau, žiūriu – jau temt pradeda* (Lekėčiai, Šakių r.); *Dieną prastas miegas, tik surūgsti žmogus* (Kazlų Rūda) ir pan.⁴³; *Matyt, blogai numiegojai, kad toks surūgęs* (Geistarai, Vilkaviškio r.); atitinkamas miegas, beje, gali būti susijęs ir su alaus rūgimu, pavyzdžiui: *Šaltas miegas, kad a l u s kubile rūgsta* (nežinomo Rytprūsių autoriaus rankraštis); o štai sudurtinis žodis *miegarūgtis* ar *miegrūgtis* reiškia ‘miegalius’⁴⁴.

Dar ryškesnė yra psichinė raugo, rūgšties sąsaja su pykčiu ir piktumu. Lilija Kudirkienė yra pažymėjusi: „Tiek lietuviai, tiek latviai rūgimą, rūgštumą siejo su piktumu; užtat lietuvis, gamindamos kisielių, pašaukia vardu kurį nors namiški, dažniausiai vaiką (sakoma – piktesnį ar verksmingesnį) ir liepia ‘užraugti kisielių’; latvių šaltiniuose yra užfiksuota, jog užmaišant tešlą duonai, geresniam rūgimui reikia paminėti vardu kokį nors vyriškį, nes vyrai esą piktesni nei moterys. Ne šiaip sau ir vokiečiai pikto, paniurusio žmogaus veido išraišką vadina *sauer* – ‘rūgšti’; apie paniurusį žmogų juk ir lietuviškai sakoma, kad jis *surūgęs*.“⁴⁵ Lietuvių priežodžiai rodo, kad mūsų duonai gana ir moterų piktumo: *Rūgščios duonos kepėja pikta*⁴⁶; *Piktos gospadinės ir duona rūgšti*; *Pikta marti – duona rūgšti*⁴⁷. Kam nors ant ko nors supykus, pasakoma: *Vėdaras rūgsta* arba *Užraugė kailius*⁴⁸. Ta pačia rūgimo ir piktumo sąsaja remiantis latvių „manyta, kad aludaris turi būti piktas, kad alus būtų stiprus: *Alu brūvējot jābūt dūsmīgam, lai alus būtu stiprs* ‘Alų darant reikia būti piktam, kad alus būtų stiprus’“⁴⁹. Čia ir veiksmazodžio *rūgti* reikšmė ‘būti prastai nusiteikusiai, suniurusiai, piktam, pykti’: *Ant savo brolio rūgo jis, t. y. pyko* (A. Juškos žodynas); *Raudienė rūgsta, pukši kaip ta tešla duonkubily* (Vytautas Bubnys); *Tu jau šiandien visa diena rūgsti kai mielių puodelis* (Šakyna, Šiaulių r.); *Rūgsta kaip kopūstų kubilas* (Čekiškė, Kauno r.); taip pat *su-rūgti* ‘suirzti, supykti, būti blogos nuotaikos’ su ypač iškalbingu Ievos Simonaitytės pavyzdžiu, kuriame žmogaus surūgimas palyginamas dar ir su atmosferos, oro surūgimu: *O Grėtė atsikėlė s u r ū g u s i l y g p i k t a s o r a s*⁵⁰. Čia

juolab verta prisiminti Perkūną, kuriam ir šiaip jau priskiriama rūstybė.

Apie žmogaus vidinį pasaulį kalba ir *nu-rūgti* reikšmė ‘praeiti norui’: *Nurūgo, nugaravo tas tėvo noras jauną vesti* (Šatės, Skuodo r.); taip pat ‘netekti jėgų’: *Tu nurūgai, nukvėpai, aš nu vyro pabėgau* (Rietavas, Plungės r.)⁵¹. O jeigu *nu-rūgti* reiškia ‘praeiti norui’ ir ‘netekti jėgų’, tai *pa-rūgti*, *pri-rūgti*, vadinasi, turėtų reikšti kylantį norą ir pritvinkstančias jėgas, kurias tad palyginime kaip tik atstotų *raugas*.

Ypač paminėtinos tōkios psichinės žodžio *raugas* reikšmės kaip ‘s u p r a t i m a s, d v a s i a’, taip pat ‘nusistatymas, nusiteikimas’: *Dėdė buvo seno raugo bajoras* (Gabrielė Petkevičaitė-Bitė); *Jie visi to pačio raugo* (Butrimonys, Alytaus r.), t. y. ‘vienodų pažiūrų’⁵²; *Tuomet ir tu buvai jų dvasios prisigėręs, jų raugo prirūgęs, primirkęs* (Jonas Jablonskis); galiausiai *raugas* turi net reikšmę ‘p r o t a s’: *Par daug raugo, matyt, galvo[je] tur* (Kuršėnai, Šiaulių r.); *Tokia šabaldėlė, lyg nepilno raugo* (Geistarai, Vilkaviškio r.); *Tas Domė yra nepilno raugo, jei taip mažvaikiškai daro* (Plateliai, Plungės r.)⁵³; arba: *Vis tiek man rodos, kad tas Domė yra nepilno raugo* (ten pat)⁵⁴; *Bene tau trūkst rūgščio, kad tu teip kalbi?*⁵⁵ Kad ir kaip: *Kožnas savo rūgštį turi*⁵⁶.

Reikšmių sankaba tokia stipri, kad veikia ir atvirkščia kryptimi – nuo proto prie raugo. Tai yra pastebėjęs žmogaus simbolinės vaizduotės tyrinėtojas Gastonas Bašliaras: „Mąstydami padidiname rūgšties stiprumą.“⁵⁷

Šios rūgimo, raugo metaforos visuotinumą itin iškalbingai parodo arabų žodis *hamirat* ‘raugas’, kuriuo tapo įvardyta išmintis ir (sufijų) dvasinė perdava (kaip Suhrovardžio XII a. *al-hamirat al-azaliyya* ‘amžinoji išmintis’ ir *hamirat al-faithaghu-riyyin* ‘pitagoriškasis raugas’)⁵⁸. O tibetietis budistas Čiogjamas Trungpa per alaus raugo alegoriją nusakė budistų dvasinę bendruomenę (*sangha*): „Tai tarsi įdėjus raugo į misą iš šimtų miežių grūdų. Kiekvienas grūdas nuo raugo ima kilti, ir galiausiai turime didžiulę, milžinišką alaus statinę.“⁵⁹

43 LKŽ XI: 905, 907, 909.

44 LKŽ VIII: 136, 141, 135, 139.

45 VMVČ: 14.

46 VMVČ: 30.

47 LTs V: 114, Nr. 651; 163, Nr. 1508.

48 VMVČ: 377.

49 Vaitkevičienė 2015: 59; pavyzdys iš ŠmLTT: 45, Nr. 680; vertimas pridurtas mano.

50 LKŽ XI: 905, 909.

51 LKŽ XI: 907.

52 Žr. Jasiūnaitė 2002: 291.

53 LKŽ XI: 281.

54 FŽ: 584.

55 LKŽ XI: 902; žr. Vaitkevičienė 1998: 60.

56 LTs V: 219, Nr. 2462.

57 Bachelard 1993: 89.

58 Uždavinys 2005: 63–64.

59 Trungpa 1991: 99–100.

Iš visko, kas pasakyta, galima numanyti, kad ir ši, bene svarbiausia raugo atstojama žmogaus ypatybė – protas, mitologiškai yra susijusi su Perkūnu ar net priklausoma nuo Perkūno kaip pagrindinio dangiškojo „raugėjo“. Tokią prielaidą patvirtintų ir tai, kad mintys būdingai prilyginamos debesims.

Lietuvių kalboje veiksmožodis *galvoti* gali būti pritaikytas debesims, pavyzdžiui: *Jau debesys galvojas – galbūt, nustos lyti* (Žvirgždaičiai, Šalių r.); *Debesiai galvoja, tai nebus lytaus* (J. Jablonskis); žodyno siūlomas paaiškinimas – išorinis, esą debesys apvalėja ir tarsi darosi panašūs į galvą⁶⁰. Bet sąsaja gali būti ir vidinė, kaip Kazio Binkio: *Debesėliai baltieji – tai mūsų svajonės*⁶¹. Antano A. Jonyno: *kaip debesys plaukia į naktį / pavargusios mūsų svajonės*⁶². Kitur jis debesis prilygina atsiminimams: *tas ilgesys kuris lyg paukštis suka / ratus danguj kuriuo atsimintų / dvelkimas gena debesis neryškius*⁶³. O bene įtaigiausias lietuviškas pavyzdys – Algirdo Kaušpėdo daina „Mintys“:

*Įsivaizduokim, kad debesys – tai mūsų mintys,
Sunkūs kaip akmenys ir lengvi kaip smiltys.
Įsivaizduokim: dangus – minčių išaugintas,
Ką galvoja žmogus, tai ir matom aplinkui.*

*Įsivaizduokim: ciklonai susiformuoja kaip pyktis,
Dėl to, kad sau leidžiam susierzint, supykti.
Įsivaizduokim, kad esam dangaus šeiminkai,
Kad statom debesis, iš minčių pagamintus.*

*Įsivaizduokim, kad galim minutei nurimti,
Pakelti akis ir dangų pamilti.
Įsivaizduokim, kad debesys – tai mūsų mintys,
Tai mūsų veidrodis, virš galvos pakabintas.*

Ir po kiekvieno posmo priedainis – po keturis kartus kartojamas tas pats sakinytis:

*Debesys – tai mūsų mintys.*⁶⁴

Palyginimas archajiškas, žinomas plačiai, įvairiuose kontekstuose. Antai rusų priežodis byloja: *По небу облака, по челу дума* „Per dangų [plaukia] debesys, per kaktą – mintys“⁶⁵. Senosios

raštytos veikale „Trijų šventintųjų pašnekesys“ (*Беседа трех святителей*) sakoma, jog pirmojo žmogaus Adomo įvairios dalys buvo sukurtos iš atitinkamų išorinio pasaulio dalių: „iš žemės – kūnas, iš jūros – kraujas, iš saulės – akys, iš akmenų – kaulai, iš debesų – mintys, iš ugnies šiluma, iš vėjo kvėpavimas“ ir t. t.⁶⁶ Atitinkamai liaudies etiologinėse sakmėse, pavyzdžiui: *Бог сотворил человека Адама из девяти частей: тело – от земли, кость – от камня, кровь – от огня, волосы – от дерева, дыхание – от ветра, зрение – от солнца, мысль – от облака, ручь – от моря и душа – от Бога* „Dievas sutvėrė žmogų Adomą iš devynių dalių: kūnas – iš žemės, kaulas – iš akmenų, kraujas – iš ugnies, plaukai – iš medžio, kvėpavimas – iš vėjo, regėjimas – iš saulės, mintis – iš debesies, kalba – iš jūros, siela – iš Dievo“⁶⁷. Panašiai vadinamosiose „Eilėse apie Golubiną knygą“ (*Стихи о Голубиной книге*): *Наши помыслы от облау небесных* „Mūsų mintys iš debesų dangiškiųjų“⁶⁸. Susiję rusų kalboje (jei ne griežtai etimologiškai, tai mažų mažiausiai per sąskambį) yra žodžiai *мозг* ‘smegenys’, perkeltine prasme ‘protas’, ir *мозг, мзга* ‘dargana’, *мозгливый, промозглый* ‘darganotas, lietingas’⁶⁹. Kaip matyti, ne tik mintys, protas, bet ir pats jų organas – smegenys gali, kaip raugas, prilygti debesims. O senovės skandinavų mitologijoje („Poetinė Eda“: „Grymnio eilės“ 41) kosminio pirmažmogio Iumio (*Ymir*) kaip tik smegenys virto debesimis: „Iš jo smegenų visi sutverti debesys vėtrų“⁷⁰.

Palyginimas itin pamėgtas ir iššaknijęs budizme (be kurio įtakos, tiesą sakant, neįmanoma įsivaizduoti ir A. Kaušpėdo dainos). Senovės indų tantrinio budizmo (vadžrajanos) vienas iš pradininkų Tilopa savo mokinį Naropą mokė: „Nuo žemės kylantys garai virsta debesimis ir galiausiai išsisklaido danguje. <...> Taip ir mūsų vilnys, iš proto kilusios, ištirpsta, protui suvokus protą.“⁷¹ Kitas viduramžių indų budistas Arjadeva sakė: „Protingasis Dievybės joga / padaro tvirtą savo sąmonę. / Klaidingų požiūrių tamsieji debesys / jos nebetemdo, ir sušvin-

60 LKŽ III: 87.

61 Binkis 1999: 75.

62 Jonynas 1981: 87.

63 Jonynas 1984: 27.

64 Daina ir jos žodžiai viešai prieinami internetu. Tiesa, esama variantų: gali skirtis I posmo III eilutė (...dangus – mūsų račių išaugintas), II posmo II eilutė (*Dėl to kad galvojam, kaip atkeršyt, atimti*) ir dar kelios smulkmenos.

65 ДлПРН: 408.

66 Власова 2000: 80.

67 РЭСЛ: 230–231, Nr. 360.

68 ХдВЗ: 30; Топоров 2000: 249. Pavadinimo *Голубиная книга* tikroji reikšmė iki šiol neišaiškinta, ji sieta ir su balandžiais (*голуби*), ir su dangaus žydryne (*голубина*), ir su gelme (*глубина*), tad lietuviškai pavadinimo geriau neversti.

69 Журавлев 2005: 89.

70 РЕ: 114.

71 Trungpa 1988: 159.

ta saulė.⁷² Pasak japonų dzeno meistro Daizeco Teitaro Sudzukio, nušvitimas (satori) pasiekiamas tuomet, „kai iš sąmonės lauko švariai iššluojamos bet kokios m i n č i ū veiklos formos, palikdamos protą kaip dangus be mažiausio d e b e s ė l i o, kaip žydra erdvės platybė“⁷³.

Ir, pasak mūsų Vydūno, *geiduliai ir dar labiau aistros niaukia sąmonę. Yra lyg su tomis būsenomis atslinktų tamsios d e b e s y s ir užklotų saulės šviesą*⁷⁴. *Ne kartą atsitinka, kad žmogus kažin kur nusimąsto. Nei jis paboja tada kūno reikalų, jeigu jie ne per skaudūs, nei jis varginams jausmų, geismų, karščiavimų. Jame tylu, ramu. Jis lyg savyj, tarsi per visas tamsias d e b e s i s pakilęs skrenda tyrame ore, kur sutinka tiktai baltąsias apšviestas ir todėl šviečiančias d e b e s ė l e s. Yra tai m i n č i ū gyvenimas: žmogus tokiu būdu gyvena m i n č i ū pasaulyje.*⁷⁵ *Kas šiaip dar niaukė jo m q s t y m q, galvojimą ir protavimą, kaip tamsios d e b e s y s apdengia saulės šviesą, tai dabar pasklinda ir virsta baltomis d e b e s ė l ė m i s, pro kurias visas saulės spinduliavimas prasiveržia ir visą gyvenimą šildo ir nušviečia.*⁷⁶ Ir galiausiai prisipažįsta: *Visos mano m i n t e l ė s kaip d e b e s ė l i o m i g l e l ė, vėjui pakilus, išsiblaškę*⁷⁷.

Taigi mintys, ypač tirštos, tamsios, sunkios, protą tarsi užraugia – kaip debesys giedrą, blaiivą dangų. Šiuo atžvilgiu jos panašios į stiprų alų. Tik nuo alaus dažnai lengviau išrūgti.

ORIGINALI ARBA ANGLIŠKOJI ASMENVARDŽIŲ RAŠYBA

Arjadeva, arba Arjadėva = ang. Aryadeva
Bašliaras, Gastonas = Gaston Bachelard
Genonas, René = René Guénon
Goriačeva, Tatjana = Татьяна В. Горячева
Jucevičius, Liudvikas Adomas = Ludwik Adam Juciewicz
Kuršaitis, Frydrichas = Friedrich Kurschat
Milkus, Kristijonas Gotlybas = Christian Gottlieb Mielcke
Neselmanas, Georgas Heinrichas Ferdinandas = Georg Heinrich Ferdinand Nesselmann
Rėza, Liudvikas Gediminas = Ludwig Jedemin Rhesa
Ruigys, Pilypas = Phillip Ruhig
Sudzukis, Daizecas Teitaras = ang. Daisetz Teytaro Suzuki
Suhrovardis = ang. Suhrawardi
Tolstojus, Nikita = Никита Ильич Толстой
Trungpa, Čiogjamas = ang. Chögyam Trungpa

72 MTBA I: 141.

73 Suzuki 1991: 96.

74 Vydūnas 1990: 394.

75 Vydūnas 1991: 23.

76 Vydūnas 1991: 479.

77 LKŽ VIII: 245.

LITERATŪRA

- Bachelard 1993 = Gaston Bachelard. *Svajonių džiaugsmas*. Vilnius: Vaga, 1993.
- Balys 1998 = Jonas Balys. *Raštai*, I. Parengė Rita Repšienė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998.
- BDS = *Krišjāna Barona Dainu skapis*: <<http://www.dainu-skapis.lv>>.
- Biezais 2008 = Haralds Biezais. *Dieva tēls latviešu tautas religijā*. Rīga: Zinātne, 2008.
- Biliūnas 2007 = Jonas Biliūnas. *Ir rados stebuklas: Apsakymai, apysaka, literatūros kritika*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2007.
- Binkis 1999 = Kazys Binkis. *Raštai*, I: *Poezija*. Vilnius: Pradai, 1999.
- Boryś 2005 = Wiesław Boryś. *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków: Wydawnictwo literackie, 2005.
- Brückner 1927 = Aleksander Brückner. *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Warszawa: Wiedza Powszechna, 1998 (Kraków, 1927).
- Buck 1949 = Carl Darling Buck. *A Dictionary of Selected Synonyms in the Principal Indo-European Languages*. Chicago: The University of Chicago Press, 1949.
- BūgaR II = Kazimieras Būga. *Rinkiniai raštai*, II. Sudarė Z. Zinkevičius. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1959.
- Buračas 1996 = Balys Buračas. *Pasakojimai ir padavimai*. Sudarė Albinas Degutis, Vidmantas Jankauskas. Vilnius: Mintis, 1996.
- Derksen 2008 = Rick Derksen. *Etymological Dictionary of the Slavic Inherited Lexicon*. Leiden–Boston: Brill, 2008.
- FrGEW II = Hjalmar Frisk. *Griechisches etymologisches Wörterbuch*, II. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, 1970.
- FrLEW = Ernst Fraenkel. *Litauisches etymologisches Wörterbuch*, I–II. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag–Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1962–1965. (Puslapių numeravimas išsistinis.)
- FW = *Funk & Wagnalls Standard Dictionary of Folklore, Mythology, and Legend*. Editor Maria Leach. New York: Funk & Wagnalls, 1949.
- FŽ = *Frazeologijos žodynas*. Redagavo Jonas Paulauskas. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2001.
- Guénon 1995 = René Guénon. *Fundamental Symbols: The Universal Language of Sacred Science*. Oxford–Northampton: Quinta Essentia, 1995.
- Jasiūnaitė 2002 = Birutė Jasiūnaitė. „Gužutis vaiką parnešė!“ Nepaprasta žmogaus kilmė frazeologijoje. // *Baltistica*, XXXVI (2). Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2002.
- Johanson 2009 = Kristiina Johanson. The Changing Meaning of ‘Thunderbolts’. // *Folklore*, vol. 42. Tartu: Estonian Institute of Folklore, 2009.
- Jonynas 1981 = Antanas A. Jonynas. *Atminties laivas*. Vilnius: Vaga, 1981.
- Jonynas 1984 = Antanas A. Jonynas. *Parabolė*. Vilnius: Vaga, 1984.
- Jucevičius 1959 = Liudvikas Adomas Jucevičius. *Raštai*. Redakcinė komisija: J. Lebedys, M. Lukšienė, Z. Slaviūnas. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1959.
- Karaliūnas 1987 = Simas Karaliūnas. *Baltų kalbų struktūrų bendrybės ir jų kilmė*. Vilnius: Mokslas, 1987.
- Klein 2003 = Ernest Klein. *A Comprehensive Etymological Dictionary of the English Language*. Amsterdam etc.: Elsevier, 2003.
- Kluge 1999 = Friedrich Kluge. *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*. 23., erweiterte Auflage bearbeitet von Elmar Seebold. Berlin–New York, 1999.

- Laurinkienė 1996 = Nijolė Laurinkienė. *Senovės lietuvių dievas Perkūnas: kalboje, tautosakoje, istoriniuose šaltiniuose*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1996.
- LKŽ I–XX = *Lietuvių kalbos žodynas, I–XX*. Vilnius, 1956–2002.
- LoLKŽ = Kazimieras Kuzavinis. *Lotynų–lietuvių kalbų žodynas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996.
- LTs V = *Lietuvių tautosaka, V: Smulkioji tautosaka, žaidimai ir šokiai*. Medžiagą paruošė K. Grigas. Vilnius: Mintis, 1968.
- Marcinkevičienė 1998 = Nijolė Marcinkevičienė. *Pavarėnis*. Vilnius: Lietuvos liaudies kultūros centras, 1998.
- MrhKEWA I = Manfred Mayrhofer. *Kurzgefasstes etymologisches Wörterbuch des Altindischen, I*. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, 1956.
- MTBA I = *Mažoji Tibeto budizmo antologija, I: Milarepa, Končog-Tenpadronmė, Arjadeva*. Iš tibetiečių kalbos vertė Algirdas Kugevičius. Kaunas: Gaivata, 1998.
- PE = *Poetinė Eda*. Iš senosios islandų kalbos vertė Aurelijus Vijūnas. Vilnius: Aidai, 2009.
- Pfeifer 2004 = *Etymologisches Wörterbuch des Deutschen*. Erarbeitet unter der Leitung von Wolfgang Pfeifer. München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 2004.
- PkIEW = Julius Pokorny. *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch, I*. Bern–München: Francke Verlag, 1959.
- Razauskas 2019 = Dainius Razauskas. *Daukanto sutvėrimas. // Būdas (= Liaudies kultūra)*, 2019, Nr. 2.
- Sabaliauskas 1994 = Algirdas Sabaliauskas. *Iš kur jie? Pasakojimas apie žodžių kilmę*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 1994.
- Strielkūnas 1989 = Jonas Strielkūnas. *Tas kraštas*. Vilnius: Vyturys, 1989.
- Suzuki 1991 = Daisetz Teitaro Suzuki. *An Introduction to Zen Buddhism*. Edited by Christmas Humphreys, foreword by C. G. Jung. London–Sydney: Rider Books, 1991 (1949).
- ŠmLTT = *Latviešu tautas ticējumi*. Sakrājis un sakārtojis Prof. P. Šmits. Rīgā: Latviešu folkloras krātuves izdevums, 1940–1941.
- Trungpa 1988 = Chögyam Trungpa. *The Myth of Freedom and the Way of Meditation*. Edited by John Baker and Marvin Casper. Boston & London: Shambhala, 1991.
- Trungpa 1991 = Chögyam Trungpa. *The Heart of the Buddha*. Boston & London: Shambhala, 1991.
- Uždavinys 2005 = Algis Uždavinys. *Hermio Trismegisto išminties kelias. Hermetinis rinkinys*. Vilnius: Sophia, 2005.
- Vaitkevičienė 1998 = Daiva Vaitkevičienė. *Duonos gimimas. // Tautosakos darbai, IX (XVI)*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998.
- Vaitkevičienė 2001 = Daiva Vaitkevičienė. *Ugnies metaforos: Lietuvių ir latvių mitologijos studija*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001.
- Vaitkevičienė 2015 = „Ką kalba mielė, bačkoj būdama?..“ Apie meilę ir karą alaus mitologijoje. // *Liaudies kultūra*, 2015, Nr. 6.
- Vaitkevičienė 2019 = Daiva Vaitkevičienė. *Žydinti taurė: Baltų gėrimai ir apeigos*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2019.
- Vydūnas 1990 = Vydūnas. *Raštai, I*. Vilnius: Mintis, 1990.
- Vydūnas 1991 = Vydūnas. *Raštai, II*. Vilnius: Mintis, 1991.
- VMVČ = *Vilką minim, vilkas čia: Lietuvių situaciniai posakiai*. Sudarytojos: Rasa Kašėtienė, Lilija Kudirkienė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2016.
- Власова 2000 = Марина Никитична Власова. *Русские суеверия*. Санкт-Петербург: Азбука, 2000.
- Горячева 1986 = Татьяна Витальевна Горячева. К изучению славянской метеорологической терминологии. // *Этимология 1984*. Москва: Наука, 1984.
- ДлПРН = *Пословицы русского народа: Сборник В. И. Даля*. Москва: Русский язык Медиа, 2004 (1862).
- ДлТС IV = Владимир Даль. *Толковый словарь живого великорусского языка, I–IV*. Москва: Русский язык, 1982 (1866).
- Журавлев 2000 = Анатолий Федорович Журавлев. Наивная этимология и «кабинетная мифология» (Из наблюдений над мифологизмом А. Н. Афанасьева). // *Этимология 1997–1999*. Москва: Наука, 2000.
- Журавлев 2005 = Анатолий Федорович Журавлев. *Язык и миф: Лингвистический комментарий к труду А. Н. Афанасьева «Поэтические воззрения славян на природу»*. Москва: Индрик, 2005.
- ЛРС = *Латинско-русский словарь*. Составили И. Х. Дворецкий и Д. Н. Корольков. Москва: Государственное издательство иностранных и национальных словарей, 1949.
- РЭСЛ = *У истоков мира: Русские этиологические сказки и легенды*. Составление и комментарии О. В. Беловой, Г. И. Кабаковой. Москва: Форум–Неолит, 2014.
- Судник, Цивьян 1982 = Тамара Михайловна Судник, Татьяна Владимировна Цивьян. О мифологии лягушки (балто-балканские данные). // *Балто-славянские исследования 1981*. Москва: Наука, 1982.
- Толстой 2003 = Никита Ильич Толстой. *Очерки славянского язычества*. Москва: Индрик, 2003.
- Топоров 1984 = Владимир Николаевич Топоров. *Прусский язык: Словарь, IV: К–Л*. Москва: Наука, 1984.
- ФсЭСРЯ IV = Макс Фасмер. *Этимологический словарь русского языка*. Перевод с немецкого и дополнения О. Н. Трубачева, IV. Санкт-Петербург: Азбука, 1996.
- ХдВЗ = Иван Александрович Худяков. *Великорусские загадки. // Этнографический сборник, VI*. Санкт-Петербург, 1864.
- ЧрИЭС II = Павел Яковлевич Черных. *Историко-этимологический словарь современного русского языка, II*. Москва: Русский язык, 1999.
- ЭС = *Энциклопедия суеверий*. Составители: Э. и М. А. Рэдфорд (английские суеверия), Е. Миненок (русские суеверия). Москва: Локид-миф, 2000.

THE THUNDER'S FERMENT

Dainius RAZAUSKAS

Mythological symbolism of fermentation is considered in the article. Firstly, the cosmogonic connections of the ferment (fermentation of milk products) is taken into account. Secondly, figurative images of the “fermented sky” are regarded, including the corresponding activity of the Thunder-god. And finally, the traditional psychological and spiritual metaphorisation of the fermentation process is discussed in the presented context (for instance, such an image as thoughts = clouds). Fermentation, then, is homologous to thinking and, incidentally, to beer drinking, as sobriety, in its turn, to the clear unclouded sky.

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas
Antakalnių g. 6, LT-103008, Vilnius
E.paštas: dainius.razauskas@lnkc.lt
Gauta 2021 08 20, įteikta spaudai 2021 10 18

CEPELINAI AR ZRAZAI? GASTRONOMINIO TAPATUMO GRUPĖS LIETUVOJE 2020-AISIAIS

Rimvydas LAUŽIKAS

Šiuolaikiniame viešajame diskurse (interneto žiniasklaidoje, socialiniuose tinkluose) jau kurį laiką aktyviai vyksta diskusijos apie gastrominį tapatumą ir tautinį paveldą. Tad ir šio tyrimo objektas – šiuolaikinės Lietuvos gyventojų gastrominis tapatumas. 2020-aisiais net 10 120 Lietuvos gyventojų užpildė Nacionalinio meniu anketas¹, kurių duomenys buvo išanalizuoti, pasitelkus klasterinės analizės metodą. Taip išskirtos 5 tapatumo grupės, kurių specifika šiame straipsnyje ir aptariama. Diskusijos dalyje pristatomos ir kitos galimos Lietuvos gyventojų gastrominio tapatumo grupės, nustatytos naudojant kitus tyrimo metodus.

Reikšminiai žodžiai: gastrominė kultūra, gastrominis tapatumas, Lietuvos virtuvė.

■ ĮVADAS

Diskusijos apie gastrominį tapatumą ir tautinį paveldą ar net apie gastrominį nacionalizmą, šiuolaikiniame viešajame diskurse yra vienos aktyviausių. Tad nenuostabu, kad gastrominės kultūros ir tapatumo ryšiai yra tapę ir viena iš aktualių mokslo tyrimų kryptių. Tarptautinėje mokslinių publikacijų paieškos sistemoje *Google Scholar* pasirinkus paieškos eilutę *food AND identity* (maistas ir tapatumas) išnyra nuoroda iš viso į 4 110 000 artimos tematikos publikacijų, kurios buvo paskelbtos per kiek daugiau nei šimtmetį (1914–2021 m.). Apie 52 600 tokio pobūdžio publikacijų paskelbta tik nuo 2020 m. sausio 1-osios. Tą pačią užklausą pateikę mokslinių publikacijų duomenų bazėje *Web of Science Core Collection*, rasime 7 159 publikacijas. Akivaizdu, kad šios temos populiarumas vis auga: štai 2000-aisiais ją nagrinėjo 60 publikacijų, o 2005 m. – jau 123; 2010 m. – 286; 2015 m. – 486; 2020 m. – 734. Apžvelgus jų tematiką (pagal *WoS* tyrimų erdves) matyti, kad dominuoja maisto mokslo ir technologijų, aplinkos mokslų ir ekologijos, žemės ūkio, chemijos, verslo ir ekonomikos, biochemijos ir mikrobiologijos tyrimai. O šio straipsnio tyrimui aktualūs socialinių ir humanitarinių mokslų tyrimai aprėpia apie 37,5 % *Web of Science Core Collection* užfiksuotų publikacijų.

Išnagrinėję 92 daugiausiai cituojamas ir didžiausius naudojimo rodiklius turinčias *Google Scholar* ir *Web of Science Core Collection* publikacijas, galime apibrėžti pagrindinius gastrominio

tapatumo tyrimų kontekstus²: tai turizmas (Everett & Aitchison 2008, Lin et al. 2011), darni plėtra ir ekologija (Dowd & Burke 2013), sveikata (Caplan 1997), gastrominės kultūros ir maisto antropologija (Ayora-Diaz 2021, Almerico 2014, Mintz & Du Bois 2002, Parasecoli 2014, Sebastia 2019), tapatumo studijos (Atkin et al. 2019, Brulotte & Di Giovine 2016, Cooks 2009, Fischler 1988, Grimaldi et al. 2019, Harrington 2005, Ichijo & Ranto 2016), vartotojų studijos (Hansen et al. 2018), taip pat konkrečių tapatumo grupių ar regionų tyrimai (Palmer 2002, Rosenfeld & Burrow 2017). Tačiau Lietuvoje gastrominio tapatumo tyrimų iki šiol nėra daug. Dominuoja temos, susijusios su gastrominiu turizmu ir jo plėtros galimybėmis (Baltrūnaitė & Bezarienė 2017, Pranevičienė 2020), regionų gastrumine kultūra (Blumberg & Mincyte 2019, Šumylė et al. 2018), emigrantų ir Lietuvos gyventojų tapatumo tyrimais (Čiubrinskas 2004, Lankauskas 2002). Lietuvos atvejai nagrinėjami ir įvairiuose tarptautiniuose, tarkim, vartotojų elgsenos tyrimuose (Angowski & Jarosz-Angowska 2019). Paminėtaisiais atvejais gastrominis tapatumas yra nagrinėjamas kaip svarbi bendresnio lietuviško tapatumų lauko dalis. O specifiniai Lietuvos gyventojų gastrominiai tapatumai, jų įvairovė ir struktūra iki šiol detalčiau neaptarta.

Šios temos populiarėjimas sietinas ir su pastaraisiais dešimtmečiais vis aktualesniais tinklaveikos visuomenės kontekstais (Castells 2006, van Dijk 1999). Šiuolaikinei visuomenei įvairūs tapatumai rūpi vis labiau. Tapatumo

1 Šias anketas inicijavo ir duomenis internetu surinko Lietuvos turizmo skatinimo agentūra „Keliauk Lietuvoje“, apklausa prasidėjo 2020 m. birželio 15 d. ir truko 3 savaites.

2 Skliausteliuose nurodoma šio straipsnio tematikai artimiausia literatūra.

konstravimui pasitelkiama istorija, geografija, biologija, gamybos ir reprodukcijos institucijos, kolektyvinė atmintis, asmeninės fantazijos, galios aparatai ir religiniai apreiškimai, bet individai visa tai interpretuoja savaip (Castells 2006). Stiprėjant tapatumų reikšmei keičiasi tiek daugelio asmenų, tiek institucinių struktūrų santykis su praeitimi. Nebepasitenkinama vien „informacija apie praeitį“. Tinklaveikos visuomenėje praeitis, su ja susiję žinios bei paveldas tampa įkvėpimo šaltiniu, kuris gali būti pasitelkiamas įvairiuose kontekstuose skirtingiems tikslams: nuo prekės ženklų kūrimo iki kūrybinių industrijų. Taip paveldas sudabartinamas (Smith 2006), transformuojamas į dabarties kultūros elementą, pasitelkiamą ir įvairaus pobūdžio tapatumų konstravimui.

Šis tyrimas yra pilotinio pobūdžio, siekiantis apibrėžti tokios tematikos tyrimų galimybes (tarkim, pasitelkus daugiau duomenų ir kitus metodus). Žinoma, jis nebūtų atliktas be Nacionalinio meniu apklausos duomenų. Esu dėkingas nacionalinei Lietuvos turizmo skatinimo agentūrai „Keliauk Lietuvoje“, sutikusiai, kad jų surinkti duomenys būtų apibendrinti. Taip pat dėkoju kolegai, prof. habil. dr. Leonidui Sakalauskiui už konsultacijas matematinės statistikos klausimais.

TEORINĖ PRIEIGA

Šis tyrimas priklauso teoriniam komunikacijos ir informacijos mokslų kontekstui ir remiasi Jurijaus Lotmano semiosferos teorija (Lotman 2001). Pritaikius ją gastronominio tapatumo tyrimams, konkretūs patiekalai (kaip paveldo objektai) ir žinios apie gastronominę kultūrą bei tradiciją atlieka ženklų (semiotinė prasme) vaidmenį, o konkretų iš jų sudarytą meniu galime vertinti kaip tekstą (jei jį suvokiame kaip tvarkingą komunikacijai skirtą ženklų sistemą, aiškiai besiskiriančią nuo kitų sistemų). Ženklus į tekstą organizuojantis kodas – asmeninė interpretacija, kuri ir nulemia, kokius patiekalus žmonės renkasi (t. y. kas reprezentuoja jų gastronominį tapatumą) ir kaip juos sudėlioja į konkretų meniu. Gali atrodyti, kad asmeninė interpretacija visada subjektyvi, individuali ir unikali, tačiau taip nėra, nes konkreto asmens interpretacijos (šiuo atveju – kodai) yra veikiamos (sąlygojamos) aukštesnio lygmens (semiosferos) struktūrų, kurias galime pavadinti

naratyvais. Komunikacijos ir informacijos mokslų kontekste naratyvas yra suvokiamas ne tiek kaip pasakojimas ar teorinis istorijos mokslo (istorijos žinių) populiarinimo įrankis, bet kaip konceptualus komunikacinis meta-konstruktas, diskurso forma, tampanti individualią paveldo objektų ir žinių apie juos atranką bei asmenines jų interpretacijas „įrėminančia struktūra“. Būtent naratyvas yra struktūra, siejanti asmenį ir kultūrinę grupę, arba semiosferą. Juk semiosferos pirminė funkcija yra išsaugoti buvusią, komunkuoti esamą ir kurti naują informaciją (Lotman 2001). Iš esmės asmens tapatumas gali būti siejamas su priklausomybe konkrečiai semiosferai. Ši priklausomybė gali būti sąmoninga (grindžiama argumentuotu pasirinkimu) arba nesąmoninga, nulemta bendrojo kultūrinio konteksto.

Svarbu pažymėti, kad šiame teoriniame kontekste naratyvą gali formuoti bet kuri tikrovėje egzistuojanti idėja. Todėl gastronominiai tapatumai gali būti siejami ne vien su tauta, teritorija ar religija. Skirtingus naratyvus (ir su jais susijusius tapatumus) gali formuoti ir įvairiausios kitos idėjos, tokie, pavyzdžiui, yra lėtojo maisto, veganiškasis, ekologiško maisto, gaminimo namuose tapatumai. Egzistuoja ir daugialypis gastrominis tapatumas, t. y. vienas konkretus asmuo gali priklausyti ir kelioms semiosferoms.

EMPIRINIAI DUOMENYS IR JŲ TYRIMŲ METODAS

Empiriniai tyrimo duomenys, kaip minėta, buvo surinkti 2020 m., parengus ir išplatinus Nacionalinio meniu apklausos anketas. Apklausos dalyviai galėjo pasirinkti po 1–3 mėgstamiausius valgius iš penkių kategorijų:

- sriubos (šaltibarščiai, grybienė, barščiai, žuvienė, raugintų kopūstų sriuba, šiupininė, *cibulynė*, saldi džiovintų vaisių sriuba, bulvienė, *zacirka*);
- užkandžiai (silkė su bulvėmis, kepta duona su sūriu, kastinys su bulve, žirniai su spirgais, varškės sūris, balta mišrainė, kiaulės ausis, rūkyta žuvis, skilandis, kibinai);
- pagrindinis patiekalas (cepelinai, kugelis, balandėliai, bulviniai vėdarai, bulvės su voveraitėmis, bulviniai blynai, lietiniai su varške, virtiniai, virtinukai, koldūnai, karka, *zrazai*);

- desertai (šakotis, tinginys, žagarėliai, tortas „Napoleonas“, tortas „Medutis“, skruzdėlynas, obuolių sūris, agurkai su medumi, meduoliniai grybukai, varškės spurgos);
- gėrimai (midus, alus, sula, kisielius, kefyras, žolelių arbata, gilių kava, žolelių traukinė, gira, uogų vynas).

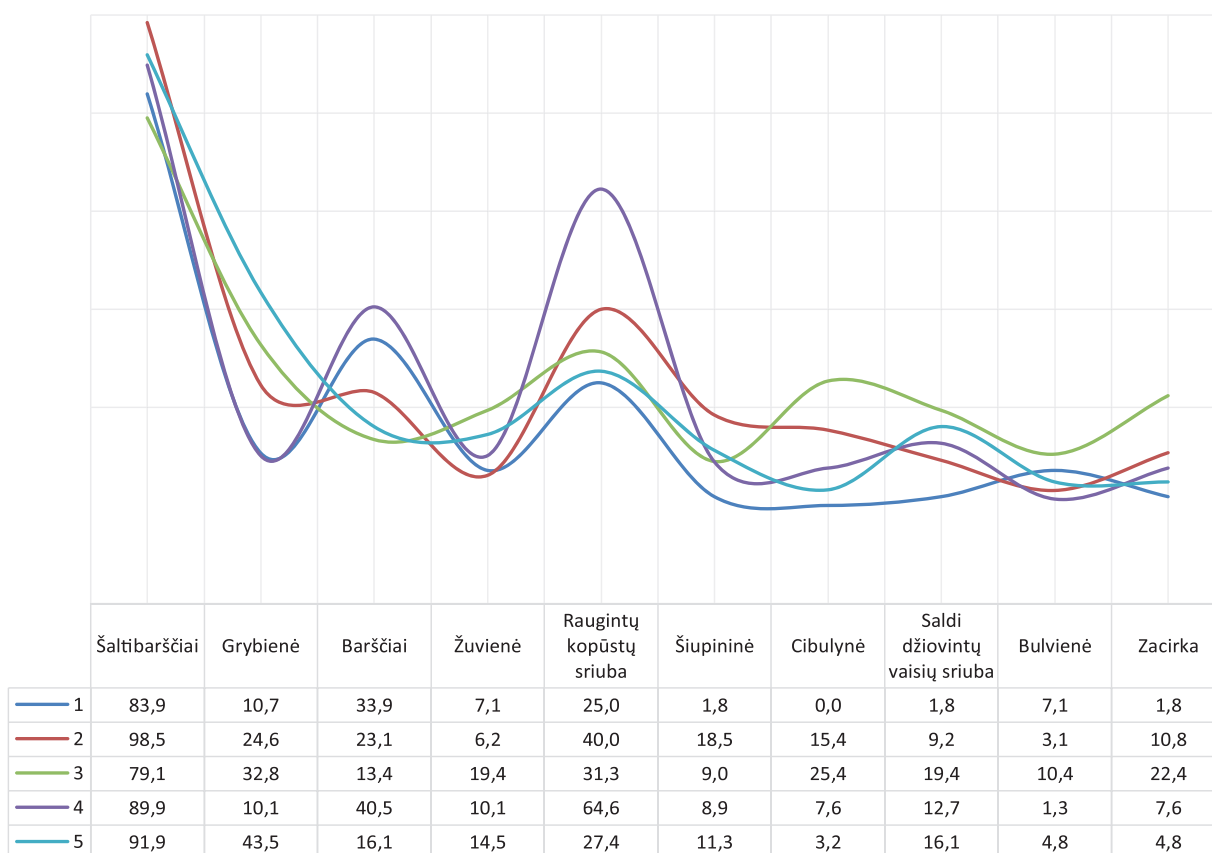
Apklausos dalyviams pasiūlytas 50-ies patiekalų sąrašas (po 10 patiekalų kiekvienoje kategorijoje) buvo sudarytas apklausus gastronominės kultūros ekspertus ir viešojo maitinimo įstaigas. Paminėtuosius patiekalus ekspertai įvardijo kaip gastronominių paveldą, juos (kaip lietuviškus) savo klientams dažniausiai siūlo Lietuvos restoranai.

Iš viso buvo gauta 10 120 užpildytų anketų. Tyrime daroma prielaida, kad konkrečių patiekalų pasirinkimas ir individualaus meniu sudarymas atspindi konkretaus žmogaus gastronominių tapatumą. Išskirti šio tapatumo grupes ir nustatyti jų tarpusavio priklausomybę padėjo hierarchinė klasterinė duomenų analizė. Klasterizavimo tikslas – suskirstyti objektus (šiuo atveju – anketas užpildžiusius asmenis) į grupes taip, kad klasterių viduje jie skirtųsi kuo mažiau, o skirtumai tarp klasterių būtų kuo didesni. Hierarchinė klasterių analizė buvo pasitelkta tais atvejais, kai tikrovėje

egzistuojančių grupių (klasterių) skaičius nėra žinomas (Čekanavičius & Murauskas 2008). Analizuojant anketų duomenis, dvireikšmių vektorių³ panašumo matai nustatyti naudojant Euklido atstumo kvadratą (*Squared Euclidean Distance*). Atstumai tarp klasterių nustatyti pasitelkus Vardo jungties (*Ward Linkage*) metodą. Analizė atlikta naudojant statistinės analizės paketą SPSS. Hierarchinės klasterinės analizės rezultatai pavaizduoti dendrogramos ir jungimo protokolo (*Agglomeration Schedule*) lentelės formatais. Atlikus duomenų analizę išryškėję klasteriai toliau tyrime interpretuojami kaip tapatumo grupės.

REZULTATAI

Naudotas tyrimo metodas leido išskirti 5 anketų atsakymų klasterius (santykinai juos pavadiname 1-uoju, 2-uoju, 3-uoju, 4-uoju ir 5-uoju klasteriais. Tęsiant tyrimą šie klasteriai buvo sujungti: 1-asis su 2-uoju ir 4-asis su 5-uoju, o vėliau – dar ir 3-asis su 4-uoju ir 5-uoju. Nemažai anketų atsakymų į klasterius nebuvo sujungti. Panagrinėkime kiekvieno klasterio atsakymuose dominuojančius patiekalus.

1 iliustracija. Sriubų pasirinkimas

3 Jei anketoje konkretus patiekalas yra pasirinktas, jis žymimas 1, jei nepasirinktas – 0.

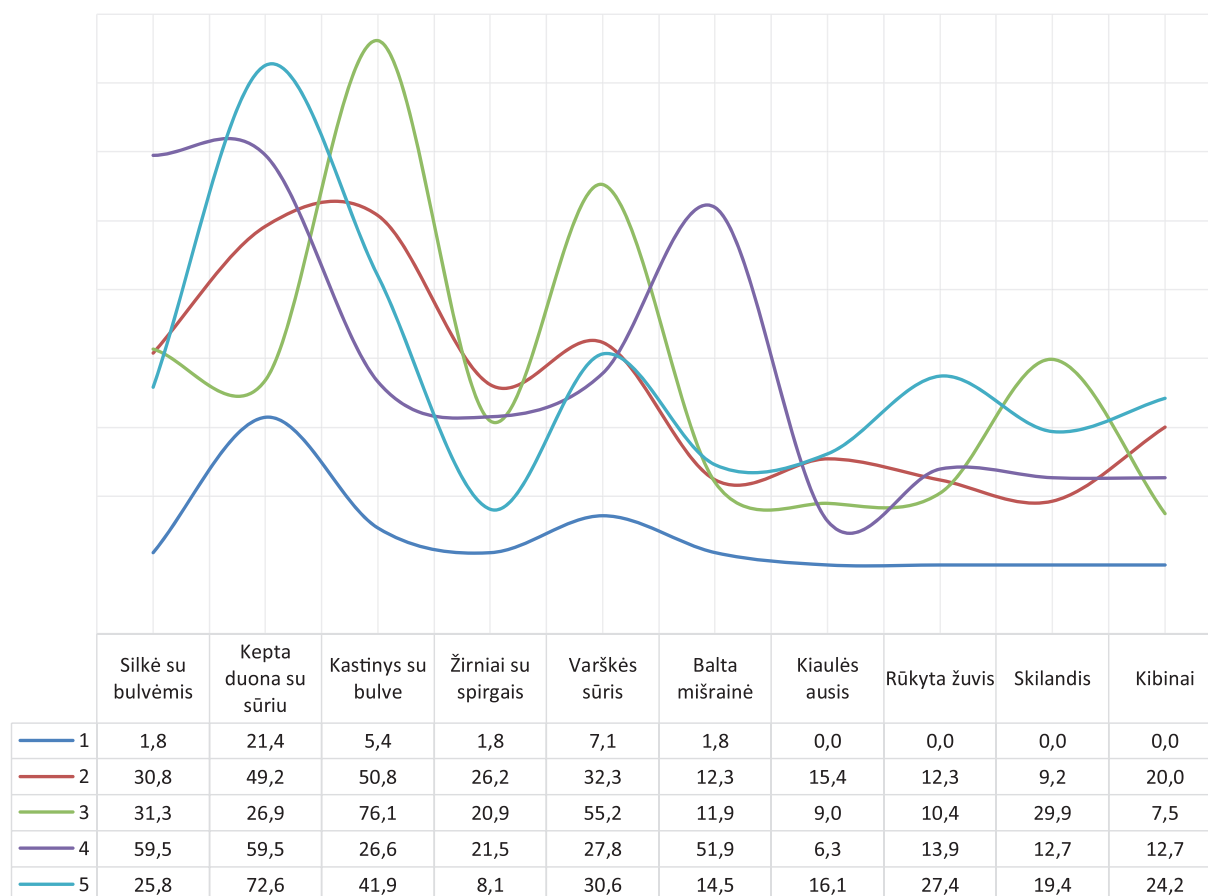
Detaliai analizei atsitiktine tvarka pasirinkta po 56–79 konkrečiam klasteriui priklausančių anketų (jų skaičius priklauso nuo klasterio dydžio), rezultatai suvienodinti verčiant juos procentais. 1–5 iliustracijose apibendrinta informacija apie konkrečios patiekalų grupės pasirinkimą.

1-asis klasteris. Analizuotos 56 anketos. Šios grupės žmonių pasirenkamų patiekalų įvairovė menka. Kiekvienoje kategorijoje ryškiai dominuoja 1 ar 2 patiekalai. Dažniausiai tie, kurie atitinka vyraujančią tendenciją. Iš sriubų net 83,9 % šios grupės žmonių renkasi šaltibarščius. Antrą sriubą (barščius arba raugintų kopūstų) renkasi kur kas mažesnis jų skaičius, atitinkamai 33,9 % ir 28 %. Kitas šešias sriubas kartu sudėjus pasirinko vos 30,4 % atsakiusiųjų. Cibulynė šios grupės žmonių nesudomino. Kitais patiekalais jie taip pat domisi menčiau, be to, beveik nevalgo užkandžių: populiariausias jų – kepta duona su sūriu, ją pasirinko 21,4 % respondentų, kiti penki užkandžiai sudomino tik 17,9 % atsakiusiųjų. Kiaulės ausys, rūkyta žuvis, skilandis ir kibinai taip pat šios grupės žmonių nesudomino. Iš pagrindinių patiekalų daugiausia dėmesio

sulaukė cepelinai, juos rinkosi 19,6 % atsakiusiųjų. O likusius šešis patiekalus – 17,9 % atsakiusiųjų. Virtiniai, karka ir *zrazai* respondentų nesudomino. Iš desertų jie išskyrė šakotį, tinginį ir agurkus su medumi (pasirinko atitinkamai 10,7 %, 8,9 % ir 7,1 % respondentų). Kiti septyni desertai – 19,6 % atsakiusiųjų. Tačiau įdomu tai, jog nebuvo nė vieno „nedominančio“ deserto. Iš gėrimų rinkosi girą (16,1 %), visus kitus septynis gėrimus pasirinko 23,2 %. Žolelių trauktinė ir uogų vynas respondentų nesudomino.

Galėtume interpretuoti, kad šios grupės žmonėms maistas – tarsi įsipilamas kuras, jie nesiekia įvairovės ir orientuojasi į mažiausią patiekalo kainą. Rinkdamiesi patiekalus jie vadovaujasi „visuomenėje nusistovėjusia“ nuomone ir neieško naujų gastronominių patirčių. Iš esmės šios grupės patiekalų pasirinkimas labai artimas viso Nacionalinio meniu populiariausių patiekalų pasirinkimo tendencijoms.

2-asis klasteris. Analizuotų anketų skaičius – 65. Šios grupės žmonės taip pat renkasi 1 ar 2 dominuojančius patiekalus, bet, skirtingai nuo 1-o klasterio žmonių, kitus tos pačios kategorijos patiekalus jie renkasi skirtingai, tad jų populiarumas

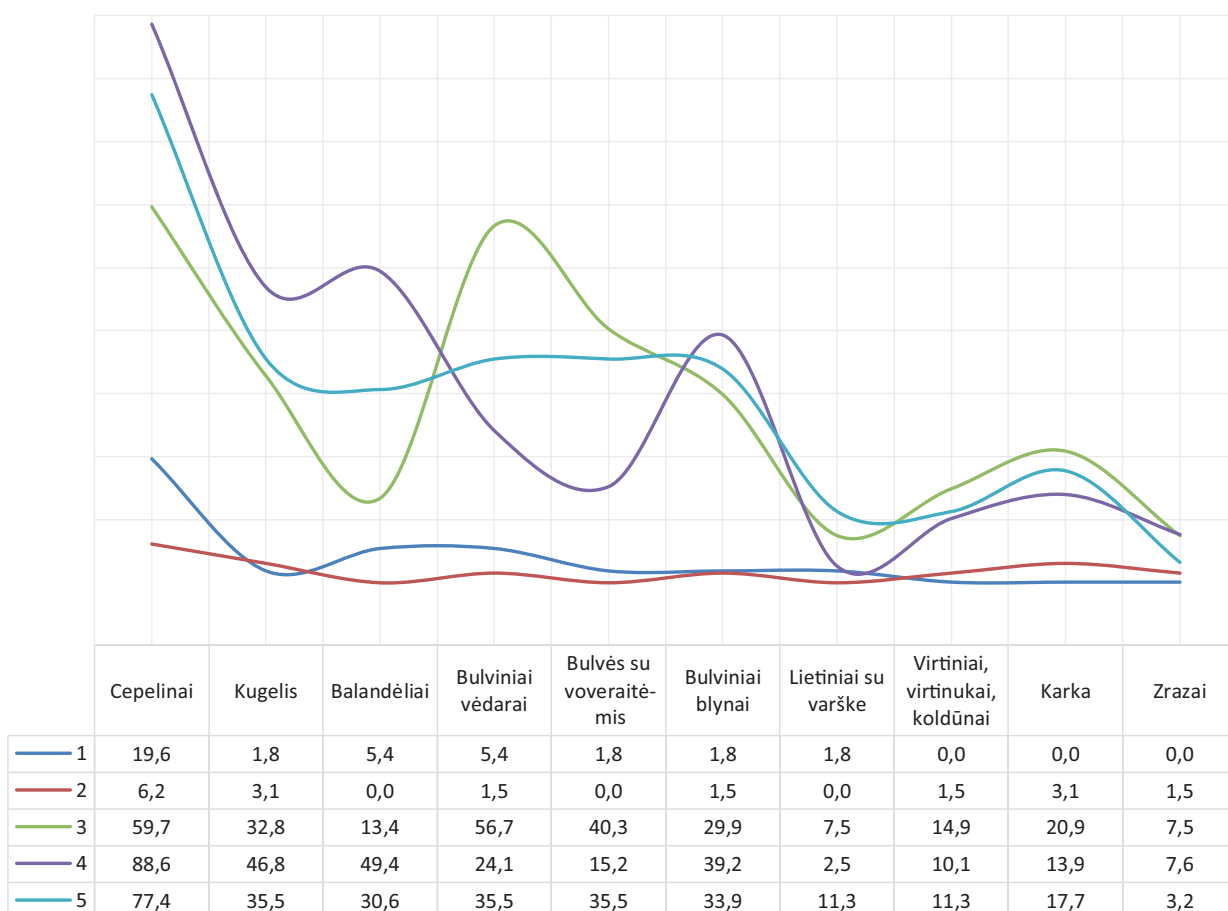
2 iliustracija. Užkandžių pasirinkimas

skiriasi. Dar šio klasterio žmonės ignoravo desertus bei gėrimus (nebalsuota nė už vieną desertą ar gėrimą). Iš sriubų net 98,5 % atsakiusių renkasi šaltibarščius (tai absoliučiai didžiausias šaltibarščius pasirinkusių procentas iš visų klasterių) ir raugintų kopūstų sriubą (40 % atsakiusių). Tačiau kitų sriubų pasirinkimo įvairovė ir populiarumo pasiskirstymas – taip pat ryškus. Populiarios: grybienė, barščiai, šiupininė, cibulynė, surinkę atitinkamai 24,6 %, 23,1 %, 18,5 % ir 15,4 % balsų. Likusios keturios sriubos surinko 29,2 %. Taip pat įvairiai jie renkasi užkandžius. Ragaujami visi užkandžiai, net mažiausiai populiarius skilandis surinko 9,2 proc. balsų. O populiariausi – kastingys su bulve ir kepta duona su sūriu, surinkę 50,8 % ir 49,2 %. Nuo jų atsiliko, bet tarp šios grupės žmonių vis tiek populiarūs: varškės sūris, silkė su bulvėmis, žirniai su spirgais ir kibinai (atitinkamai 32,3 %, 30,8 %, 26,2 % ir 20 %). Likę 4 užkandžiai surinko 49,2 % balsų. Kur kas mažiau dėmesio sulaukė pagrindiniai patiekalai. Kiek populiariesni buvo 6,2 % balsų gavę cepelinai. Likę 6 patiekalai surinko 12,3 %, o balandėliai, bulvės su voveraitėmis ir lietiniai

su varške nesudomino nė vieno šios grupės respondento.

Galėtume interpretuoti, kad šios grupės žmonės taip pat laikosi požiūrio, kad maistas – tarsi įsipilamas kuras, tad nesiekia įvairovės, kita vertus, jie smalsiau nei pirmoji grupė ieško alternatyvų toldami nuo „maisto kaip kuro“ naratyvo. Dominuojantys jų pasirinkimai artimi 1-ajam klasteriui, tačiau trečiojo, ketvirtojo ar penktojo pasirinkimo įvairovė kur kas didesnė, tad artimesnė 5-ojo klasterio žmonėms.

3-asis klasteris. Analizuotų anketų skaičius – 67. Šios grupės žmonės mėgsta maisto įvairovę. Iš 50 pasiūlytų patiekalų nebuvo nė vieno nepasirinkto, kaip ir nebuvo daug ryškiai dominuojančių. Jie, kaip ir kiti, mėgsta šaltibarščius. Tačiau mažiausiai iš visų grupių (šaltibarščiai surinko 79,9 % 3-ojo klasterio žmonių balsų). Antrą vietą užėmė grybienė, nedaug nuo jos atsiliko raugintų kopūstų sriuba (32,8 % ir 31,3 %). Trečią populiarių sriubų grupę sudaro *cibulynė*, *zacirka*, žuvienė ir saldi džiovintų vaisių sriuba (25,4 %, 22,4 %, 19,4 % ir 19,3 %). Kitos trys

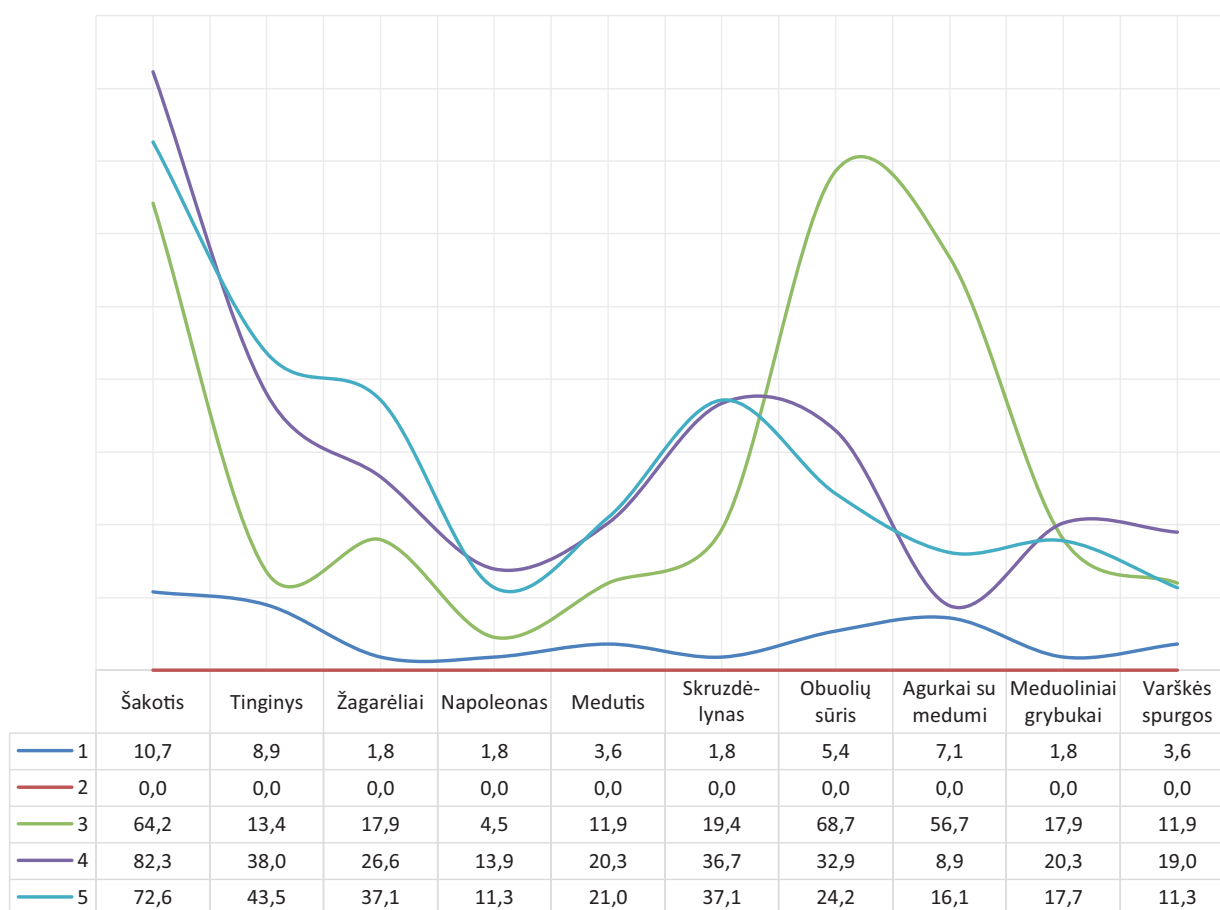

3 iliustracija. Pagrindinių patiekalų pasirinkimas

sriubos drauge surinko taip pat daug – 32,8 % balsų. Iš užkandžių dominuoja kastinys su bulve (76,1 %), kiek atsilieka varškės sūris (55,2 %) bei silkė su bulvėmis, skilandis, kepta duona su sūriu ir žirniai su spirgais (31,3 %, 29,9 %, 26,9 % ir 20,9 %). Kiti keturi užkandžiai kartu surinko 38,8 % balsų. 3-ojo klasterio žmonės buvo vieninteliai, kurių cepelinų, kaip pagrindinio patiekalo, pasirinkimas dominavo neryškiai. Nors ir surinko balsų daugumą (59,7 %), tačiau nuo jų nedaug atsiliko bulviniai vėdarai (56,7 %). Populiarios ir bulvės su voveraitėmis (40,3 %), kugelis (32,8 %), bulviniai blynai (29,9 %) bei karka (20,9 %). Kiti 4 patiekalai kartu gavo taip pat nemažai (43,3 %) balsų. Šios grupės žmonės iš desertų rinkosi obuolių sūrį, šakotį ir agurkus su medumi (68,7 %, 64,2 % ir 56,7 %). Kiti 7 desertai surinko mažiau (iš viso – 37 %). Iš jų mažiausiai populiarius – tortas „Napoleonas“, gavęs tik 4,5 % balsų. Tarp gėrimų vyrauja midus, gira ir gilių kava (61,2 %, 47,8 % ir 43,3 %). Kiti 7 gėrimai – taip pat populiarūs, surinkę po 11,9–25,4 %, o visi kartu – 23,9 % balsų.

Šios grupės žmonės galėtume interpretuoti kaip abejojančius esama lietuviškos virtuvės tradicija ir ieškančius naujojo lietuviško gastronominio tapatumo, atrandant etnografinę, istorinę dvaro ir miesto, o gal net rekonstrukcinę virtuvę. Šie žmonės iš esmės kuria rinką (paklausą) įvairesnei restoranų kultūrai Lietuvoje. Tokioms paieškoms realizuoti yra būtina atitinkama viešojo maitinimo erdvė bei šiuolaikiniai kultūriniai kontekstai, kurie plačiau aptariami šio straipsnio diskusijų dalyje.

4-asis klasteris. Analizuotų anketų skaičius – 79. Šios grupės žmonės taip pat mėgsta maisto įvairovę ir ragauja visų pasiūlytų patiekalų. Tik jų pasirinkimas kuklesnis, įvairovė mažesnė nei 3-ojo klasterio žmonių (dominuoja 2–4 patiekalai). Iš sriubų, panašiai kaip 1-ojo klasterio žmonės, jie dažniausiai renka tris: šaltibarščius (89,9 %), raugintų kopūstų sriubą (64,6 %) ir barščius (40,5 %). Kitos 7 sriubos kartu surinko 58,2 % balsų. Užkandžiams jie taip pat dažniausiai renka 3 patiekalus: silkę su bulvėmis, keptą duoną su sūriu ir baltą mišrainę (59,5 %, 59,5 %, 59,5 %).

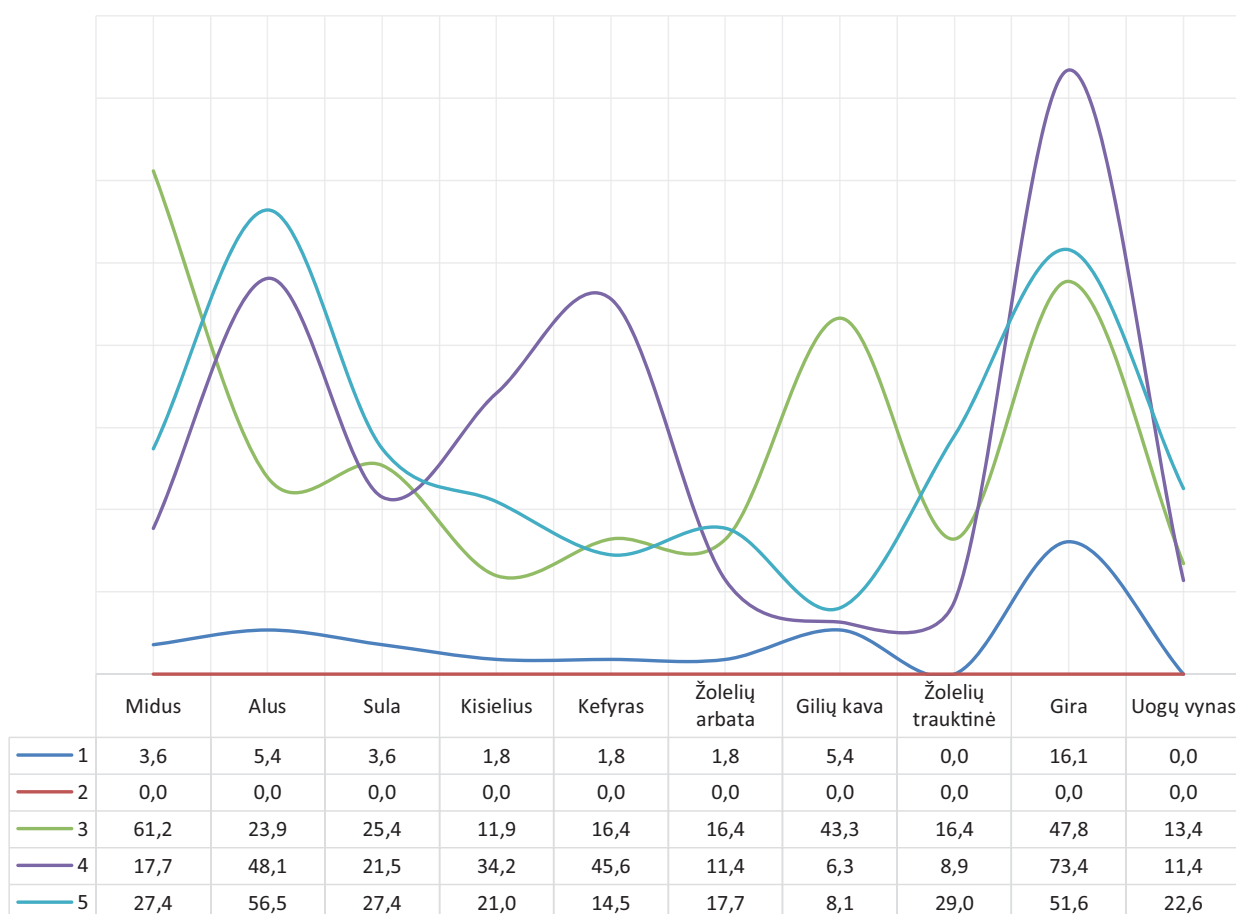
4 iliustracija. Desertų pasirinkimas

59,5 % ir 51,9 %). Antrą užkandžių grupę sudaro varškės sūris, kastinys su bulve ir žirniai su spirgais (atitinkamai surinkę 27,8 %, 26,6 % ir 21,5 % balsų). Kiti 4 užkandžiai surinko gerokai mažiau balsų (iš viso 45,6 %). Iš pagrindinių patiekalų šios grupės žmonės dažniausiai renkasi cepelinus, kurie surinko absoliučiai didžiausią balsų skaičių – net 88,6 %. Nuo cepelinų gerokai atsilieka balandėliai, kugelis ir bulviniai blynai (49,4 %, 46,8 % ir 39,2 %). Kiti 6 patiekalai kartu surinko 73,4 %. O patys nepopuliariausi – lietiniai su varške ir *zrazai*. Panašiai šios grupės žmonės renkasi ir desertus. Ryškiai (82,3 %) dominuoja šakotis. Kita desertų grupė kur kas mažiau populiari: tinginys (38 %), skruzdėlynas (36,7 %), obuolių sūris (32,9 %) ir žagarėliai (26,6 %). Kiti 5 desertai surinko taip pat nemažai – 82,3 % balsų. Tarp gėrimų dominuoja vienas su 3 „lydinčiųjų“ grupele: gira (73,4 %) ir alus, kefyras bei kisielius (48,1 %, 45,1 %, 34,2 %). Kiti 6 gėrimai mažiau populiariūs (iš viso – 77,2 %, o nepopuliariausia – gilių kava).

Šios grupės žmonėms didžiausią įtaką turi sovietiniu laikotarpiu viešojo maitinimo

„lietuviškų patiekalų“ standarto suformuotas lietuviškas gastronominis tapatumas. Jie daugiausia renkasi šiam standartui priklausiusius, sovietiniu laikotarpiu populiarius, lietuviškais vadintus patiekalus. O štai patiekalai, neatitinkantys šio standarto, nėra populiariūs (arba mažiau populiariūs) ir tarp šios grupės narių.

5-asis klasteris. Analizuotos 62 anketos. Šios grupės žmonės renkasi visus patiekalus, tačiau ryškiai dominuoja 1–2 patiekalai, kuriuos „lydi“ mažiau populiari patiekalų grupė. Rinkdamiesi sriubas, išskirtinį dėmesį skiria šaltibarščiams (91,9 %). Antroje vietoje esanti grybienė surinko kur kas mažiau (43,55 %) balsų. Trečioji pasirenkamų sriubų grupė – raugintų kopūstų sriuba, barščiai, saldi džiovintų vaisių sriuba ir žuvienė (27,4 %, 16,2 %, 16,1 % ir 14,5 %) – dar labiau atsilieka. Likusios 4 sriubos kartu surinko 24,2 % balsų. Renkantis užkandžius šioje grupėje ryškiai dominuoja kepta duona su sūriu (72,6 %), antroje vietoje – kastinys su bulve (41,9 %), po jo – grupė panašiai populiarių užkandžių: varškės sūris (30,6 %), rūkyta žuvis (27,4 %), silkė su

5 iliustracija. Gėrimų pasirinkimas

bulvėmis (25,8 %), kibinai (24,2 %). Likę 4 užkandžiai surinko 58,1 % balsų. Tarp pagrindinių patiekalų ryškiai dominuoja cepelinai (77,4 %), lydimi 5 patiekalų grupės: po 35,5 % balsų surinkusių kugelio, bulvinių vėdarų ir bulvių su voveraitėmis bei bulvinių blynų (33,9 %) ir balandėlių (30,6 %). Likę 4 pagrindiniai patiekalai bendrai surinko 46,3 % balsų, nepopuliarumu išsiskyrė *zrazai*. Panašiai šios grupės žmonės renkasi ir desertus. Nuo dominuojančio šakočio (72,6 %) atsilieka tinginys (43,5 %) bei po 37,1 % balsų surinkę žagarėliai ir skruzdėlynas. Likę 6 patiekalai kartu surinko 101,6 % balsų. Dominuojančio gėrimo poziciją dalijasi alus ir gira (56,5 % ir 51,6 %), 29 % balsų surinko žolelių trauktinė, po 27,4 % balsų gavo midus ir sula, taip pat uogų vynas (22,6 %) ir kisielius (21 %). Likę 3 gėrimai surinko taip pat nemažai – 40,3 % balsų.

Šios grupės žmonių gastronominiam tapatumui didelę įtaką padarė sovietiniu laikotarpiu viešojo maitinimo įstaigų komunikuotas „lietuviškų patiekalų“ standartas (kaip ir 4-ojo klasterio žmonėms). Tačiau 5-osios grupės žmonių tapatumui svarbi ir lietuviška valstietiška virtuvė (taip, kaip ji suprantama šiais laikais): grybienė, rūkyta žuvis, skilandis, kiaulės ausis, kastinys, bulvės su voveraitėmis, lietiniai, agurkai su medumi, žolelių arbata, uogų vynas. Tad šios grupės žmonės yra tolstantys nuo sovietmečiu suformuoto lietuviškos virtuvės naratyvo. Tai gali būti susiję tiek su šios grupės žmonių gastronomine patirtimi senelių ir (ar) tėvų šeimose, tiek ir su sovietmečiu įtvirtintu lietuvių, kaip valstietiškos tautos, tapatumu. Šis, valstietiškas, lietuvių naratyvas skatina daugelį šiuolaikinių žmonių ieškoti savojo lietuviško gastronominio tapatumo išskirtinai valstietiškoje, etnografinėje virtuvėje.

DISKUSIJA

Išanalizavę šiuolaikinės visuomenės gastronominius tapatumus, galime kalbėti apie kelis gastronominio paveldo patiekalų ir su jais susijusių žinių (kaip ženklų) funkcionavimo lygmenis. Pirmasis jų siejamas su asmens ar jo asmeniškai pažįstamų artimųjų istorinėmis patirtimis ir jų tarpusavio komunikacija. Šis lygmuo paprastai apima 2–4 tarpusavyje bendravusias kartas (aš, mano tėvai, seneliai ir, galbūt, proseneliai), tad apima tiek gyvąją tradiciją (patiekalus, kurie iki šiol gaminami konkrečioje šeimoje kelių kartų

žmonių), tiek ankstesnės kartos žmonių gamintus patiekalus, kurie gal jau nebegaminami, bet išlikę dabar gyvenančių atmintyje. Antrasis lygmuo galėtų būti įvardijamas kaip grynasis komunikacinis. Jis siejamas ne tiek su asmens ar jo artimųjų istorinėmis patirtimis, kiek su vienokių ar kitokių galios struktūrų „konstruojama istorinė tikrove“, kuri per viešąją komunikaciją „įterpiama“ į dabartinę kultūrą. Šiame lygmenyje stipriausiai išvirtinę sovietmečiu sukonstruotos standartizuotos „lietuviškos virtuvės“ patiekalai, tačiau Lietuvoje esama ir kitų tapatumo konstravimo iniciatyvų bei besiformuojančių tapatumo sluoksnių, kuriuos verta aptarti kaip gastronominės kultūros raidos tendencijas ir galimas tolimesnių tyrimų temas.

2019 m. straipsnio autoriaus buvo atliktas Lietuvos gastronomijos erdvės tyrimas (jo rezultatai pristatyti 2019 metų spalio 15–16 dienomis vykusiame Lietuvos gastronomijos forume). Tyrimas rėmėsi prielaida, kad gastronominėje kultūroje esama tiesioginės sąveikos tarp pasiūlos ir paklausos. Buvo analizuojama anuometinė lietuviškais prisistatančių restoranų rinka ir jų motyvacija, t. y. kodėl jie tapatinasi su lietuviška virtuve. Taip pavyko įvardinti kelias įdomias „naujų lietuviškų gastronominių tapatumų“ erdves:

Miesto ir dvaro gastronomija. Šis tapatumas siejamas su platesniu pilietiniu (valstybiniu) lietuviškumo supratimu, įkvėpimo ieškančiu, etnolingvistinio lietuviškumo požiūriu, „svetimųjų“ socialinių sluoksnių virtuvėse. Tokių restoranų kūrėjai atsisuka į senojo, istorinio Lietuvos dvaro ar istorinių Lietuvos miestų gastronominę kultūrą. Šį tapatumą deklaruoja, tarkim, restoranas „Ertlio namas“. Jo pristatyme rašoma:

...Kruopščiai išstudijavę dvarų bei vienuolynų archyvuose rastus receptus, išgildinę Lietuvos „kuchmistrų“ paslaptis, atkūrėme autentiškus viduramžių, renesanso ir baroko epochų patiekalus ir juos šiuolaikiškai interpretavome. Atvykę į restoraną, galite mėgautis patiekalais, kurie galbūt puikavosi ant vakarienės stalų įtakingų dvarų menėse ir kuriais mėgavosi patys Radvilos... (Ertlio namas 2021).

Regionų gastronomija. Šis sluoksnis siejamas su lokaliu, vietos, regiono (kaip valstybės dalies) tapatumu. Populiariausi Lietuvoje etnografiniai regionai (Dzūkija, Aukštaitija, Žemaitija, Mažoji Lietuva ir Suvalkija) turi lokalius patiekalus (kastinys, grikių *babka*, koldūnai, žuvienė, rūkyta žuvis, ruginė duona, skilandis ir kt.). Tokio

tapatumo reprezentacijos pavyzdį rasime bistro „Šilo kopa“ prisistatyme:

...Bistro „Šilo kopa“ atskleidžia vietinės Merkinės krašto ir šilų dzūkų virtuvės skonius ir kvapus. Maistas neskubantiems... (Šilo kopa 2021).

Tautinių mažumų gastronomija. Šis sluoksnis formuojasi „atrandant“ istorines Lietuvos tautines mažumas ir jų gastronomicinį paveldą (totorių šimtalapis, karaimų kibinai, žydų beigeliai, taip pat rusų, lenkų virtuvės). Reikšminga, kad Lietuvos totorių gastronomicinė tradicija 2020-aisiais buvo įtraukta į Lietuvos nematerialaus kultūros paveldo vertybių sąvadą. Istorinių Lietuvos gastronomicinių tapatumų kontekste įdomi dabartinė Vilniaus regiono lenkų gastronomicinė tradicija (daugiau informacijos: Wołkanowska-Kołodziej 2016). Galime pastebėti, kad šioje tradicijoje pastebimos gana ryškios sąsajos su senosios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės gastronomiciniu tapatumu (tai, iš esmės, natūrali Vincentinos Zavadzkos aprašytos tradicijos tęsia).

Naujoji Lietuvos (Baltijos šalių) gastronomija. Ši kryptis savo idėjomis siejasi su prieš dešimtmetį išgryninta „New Nordic“ kulinarine filosofija (The New Nordic... 2004) ir iš dalies – *Slow Food* (lėtojo maisto) judėjimu (Slow Food 2021). Restorano „Sweet Root“ prisistatyme teigta:

...Mūsų romanas su maistu prasidėjo ieškant paprasto atsakymo, kas apibūdintų mūsų gastronomicines tradicijas. Kitaip tariant, kas mes esame prie stalo ir kokios mūsų šaknys? Visa prasidėjo nuo prisiminimų, galvojant apie patiekalus, kuriuos mums ruošdavo mama, ir paprastus, bet tuo metu pačius skaniausius močiutės desertus, kaip mėlynės ir pienas. <...> Norime, kad žinotumėte, kokia įvairi ir unikali mūsų šalis – Lietuva. Ir patys patirtumėte mūsų virtuvės ypatumą, sugrįždami prie paprastų ingredientų – burokėlio, krupo ar medaus. <...> Tai mūsų stalas, mūsų tradicijos, mūsų vaikystė lėkštėje, mūsų metų laikai ir mūsų jausmai. Tai, kas mes iš tiesų esame... (Sweet Root 2020)

Kiek kitaip ši idėja deklaruota restorano „Nineteen18“ šefo Mato Paulino:

...Lietuviškos virtuvės nėra, todėl mūsų užduotis – rasti pagrindus, kurie galėtų atspindėti lietuvišką virtuvę ateityje. Vien vietinių produktų neužteks, todėl priėjome išvadą, kad lietuviška virtuvė turi pasakoti apie kultūrą, atspindėti Lietuvą. <...> Supratome, kad kultūrą ir vystymąsi labiausiai lemia... oras. Ir mūsų meniu

priklauso nuo oro. Jis nulemia sezonų kaitą, klimatą, auginamą produkciją ir jos paruošimą, net ritualus ir šventes. <...> Mūsų ir skandinavų produktai, regionas, sezonai labai panašūs, gal tik mažiau jūrų gėrybių, tačiau kitokia yra *terroir*, žemė. <...> Baltiškasis regionas iš tiesų labai skirtingas, visos šalys savaip unikalios. Jei kada nors būtų išleista knyga apie naująją Baltijos virtuvę, ją turėtų sudaryti trys skyriai... (Karalevičiūtė 2019)

Tyrinėjant tapatumo konstravimą, išskirtinos restoranų šefų iniciatyvos sukurti modernią lietuvišką virtuvę. Toks yra 2019-ųjų Lietuvos gastronomicijos forume pristatytas Liutauro Čepračko „Lietuviškos modernios virtuvės manifestas“, kurį sudaro penki pagrindiniai teiginiai: kulinarija yra vienas iš kertinių kultūros pamato akmenų; daugiakultūriškumas yra naujos lietuviškos virtuvės pamatas; kurdami niekada negalime pamiršti, kas esame; stenkimės naudoti aukštos kokybės lietuviškus ingredientus, skatinkime ūkininkus juos auginti ir gaminti; nepamirškime istorijos, taip pat naudokime ir atvežtinius produktus. Šios idėjos buvo realizuotos naujame restorano „Gastronomika“ meniu (Gastronomika 2021).

Stiprią įtaką gastronomicinio tapatumo erdvei daro maisto pramonė. Kai Lietuvos produktai yra teikiami ir būna įtraukiami į tokius ES sąrašus, kaip „Saugomos geografinės nuorodos“, „Saugomos kilmės vietos nuorodos“ ir „Garantuoto tradicinio gaminio nuorodos“, – formuojamas įdomus pramoninis tapatumas. Nemaža dalis sąrašuose esančių produktų siejami ne tiek su geografine vieta ar gastronomicine tradicija, kiek su konkrečiais prekės ženklais (pvz., sūriai „Džiugas“ ir „Liliputas“, „Stakliškių midus“, „Daujėnų duona“ ir kt.). Tuo mes pakankamai ryškiai skiriamės nuo kitų Europos šalių. Svarbų vaidmenį formuojant gastronomicinį lietuviškumą atlieka ir turizmo industrija. Šiame straipsnyje jau minėtas Nacionalinis meniu – vienas ryškiausių pavyzdžių. Į turistus orientuotą gastronomicinį tapatumą formuoja ir Vilnius bei kiti Lietuvos miestai.

Kita vertus, gastronomicinis lietuviškumas gali būti ir nepripažįstamas, neigiamas. Sovietmečiu vykdyta selektyvi ir neteisinga (prieštaraujanti daugumos asmenų patirtims, istorinei atminčiai bei ignoruojanti didelę daugeliui asmenų svarbaus paveldo dalį) paveldo komunikacija nutraukė dalies asmenų emocinius ryšius su lietuviška tradicija. Ir sovietmečiu suformuota standartizuota

„lietuviška virtuvė“ daliai žmonių dėl įvairių priežasčių yra nepriimtina. Kai kuriems išsilavinusiems piliečiams ir etnolingvistinis paveldo interpretavimas bei komunikacija (kaip atsvara sovietiniam palikimui) nėra priimtini. Tačiau, atmetę etnolingvistinį paveldą, jie neranda autentiško jo pakaitalo. Taip mažiausiai trys visuomenės grupės lengvai perima kitų šalių ir globaliau įsitvirtinusias gastronomines tradicijas (prancūziškąją, itališkąją, kiniškąją) ir jų komunikavimą. Šios grupės formavimuisi nemenkos įtakos turi ir teigiama užsienio kelionių patirtis bei gastronomicinis smalsumas. *Google Trends* duomenimis, per praėjusius metus (2020 04 20–2021 04 20) Lietuvos gyventojų interneto paieškose (su užklausa „receptas“) dominavo užsienio virtuvės patiekalai. O populiariausi buvo šie: kefyras, vyniotinis, krembriulė, pinakolada, šimtalapis, colada, ucha, aguona, įdaras, upėtakis, macaron, Tailando virtuvė, karštas šokoladas, barščiai, paplotėlis, pad thai, zefyras, guminukas, sangrija (pavadinimai norodomi taip, kaip buvo įrašyti paieškoje).

Pagaliau mūsų išgyvenama COVID-19 pandemija ir karantinas, be abejonės, jau turi ir dar turės įtakos ir gastronomicinės kultūros raidai Lietuvoje. Tegalime konstatuoti, kad gyvename permainų laikotarpiu, tad įdomiausi gastronomicinio tapatumo reiškiniai vyksta dabar ir laukia savo tyrinėtojų.

LITERATŪRA

Almerico 2014 = Almerico Gina M. Food and Identity: Food Studies, Cultural, and Personal Identity. // *Journal of International Business and Cultural Studies*, 2014, Vol. 8. <https://www.aabri.com/manuscripts/141797.pdf>.

Angowski & Jarosz-Angowska 2019 = Angowski Marek, Jarosz-Angowska Aneta. Local or Imported Product: Assessment of Purchasing Preferences of Consumers on Food Markets. The Case of Poland, Lithuania, Slovakia and Ukraine. // *Eurasian Business Perspectives*, 2019, EBES Vol. 11/2. https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-030-18652-4_3.

Atkin et al. 2019 = Atkin David, Eve Colson-Sihra, Moses Shayo. How Do We Choose Our Identity? A Revealed Preference Approach Using Food Consumption. // *National Bureau of Economic Research*, 2019. <https://doi.org/10.3386/w25693>.

Ayora-Diaz 2021 = Ayora-Diaz Stefan Igor. *The Cultural Politics of Food, Taste, and Identity*. Bloomsbury Academic.

Baltrūnaitė & Bezarienė 2017 = Baltrūnaitė Danguolė, Bezarienė Danutė. Food Tourism Development: The Assessment of Opportunities in Lithuania. // *Proceedings of the International Business Conference 2017: Creativity, Innovation and Entrepreneurship*, 2017. P. 187–200.

Blumberg & Mincyte 2019 = Blumberg Renata, Mincyte, Diana. Infrastructures of Taste: Rethinking Local Food Histories in Lithuania. // *Appetite*, 2019, 138, P. 252–59. <https://doi.org/10.1016/j.appet.2019.02.016>.

Brulotte & Di Giovine 2016 = Brulotte Ronda L., Di Giovine Michael A. *Edible Identities: Food as Cultural Heritage*. Routledge & CRC Press.

Caplan 1997 = Caplan, Pat. Food, Health, and Identity. // *Psychology Press*.

Castells 2006 = Castells Manuel. *Tapatumo galia*. Poligrafija ir informatika.

Čekanavičius & Murauskas 2008 = Čekanavičius Vydas, Murauskas Gediminas. // *Statistika ir jos taikymai*, T. II, TEV.

Čiubrinskas 2004 = Čiubrinskas Vytis. Transnational Identity and Heritage: Lithuania Imagined, Constructed and Contested. // *Communicating cultures* (ed. Kockel Ulrich), LIT Verlag. https://www.academia.edu/download/40330974/Ciubrinskas_2004_in_Kockel.pdf.

Cooks 2009 = Cooks Leda. You Are What You (Don't) Eat? Food, Identity, and Resistance. // *Text and Performance Quarterly*, 2009, Vol. 29, No. 1, P. 94–110. <https://nca.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/10462930802514388>.

Dowd & Burke 2013 = Dowd Kylie, Burke Karena J. The Influence of Ethical Values and Food Choice Motivations on Intentions to Purchase Sustainably Sourced Foods. // *Appetite*, 2013, No. 69, P. 137–44. <https://doi.org/10.1016/j.appet.2013.05.024>.

Ertlio namas 2021 = *Ertlio namas restoranai*. 2021. <http://ertlionamas.lt>.

Everett & Aitchison 2008 = Everett Sally, Aitchison Cara. The Role of Food Tourism in Sustaining Regional Identity: A Case Study of Cornwall, South West England. // *Journal of Sustainable Tourism*, 2008, 16, No. 2, P. 150–67. <https://doi.org/10.2167/jost696.0>.

Fischler 1988 = Fischler Claude. Food, Self and Identity. // *Social Science Information*, 1988, No. 27/2, P. 275–292. <https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/053901888027002005>.

Gastronomika 2021 = *Gastronomika restoranai*. 2021. https://gastronomika.lt/wp-content/uploads/2020/09/Meniu_LT_web_09-23.pdf.

Grimaldi et al. 2019 = Grimaldi Piercarlo, Fassino Gianpaolo, Porporato Davide. Culture, Heritage, Identity and Food. // *A Methodological Approach. Interreg Central Europe Slow-Food-CE*. <https://www.interreg-central.eu/Content.Node/Culture-Heritage-Identity-and-Food-A-Methodological-Approach.pdf>

Hansen et al. 2018 = Hansen Torben, Sørensen Maria Ingerslev, Eriksen Marie-Louise Riewerts. How the Interplay between Consumer Motivations and Values Influences Organic Food Identity and Behavior. // *Food Policy*, 2018, No. 34, P. 39–52. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0306919217303433>.

Harrington 2005 = Harrington Robert J. Defining Gastronomic Identity: The Impact of Environment and Culture on Prevailing Components, Texture and Flavors in Wine and Food. // *Journal of Culinary Science & Technology*, 2005, Vol. 4 (2/3), P. 129–152. <http://www.haworthpress.com/web/JCST>.

Ichijo & Ranto 2016 = Ichijo Atsuko, Ranto Ronald. Food, National Identity and Nationalism: From Everyday to Global Politics. Palgrave Macmillan UK. <https://doi.org/10.1057/9781137483133>.

- Karalevičiūtė 2019 = Karalevičiūtė Kotryna. Restorano „Nineteen18“ virtuvei vadovaujantis šefas Matas Paulinas: „Pas mus tikrojo meniu net nėra“. // *Žmonės*, 2019–03–25. <https://www.zmones.lt/naujiena/restorano-nineteen18-virtuvei-vadovaujantis-sefas-matas-paulinas-pas-mus-tikrojo-menu-net-nera.58164a70-4c94-11e9-86a7-aa000054c883>.
- Lankauskas 2002 = Lankauskas Gediminas. On 'modern' Christians, Consumption, and the Value of National Identity in Post-Soviet Lithuania. // *Ethnos*, 2002, vol. 67/3, P. 320–344. <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/0014184022000031>.
- Lin et al. 2011 = Lin Yi Chin, Pearson Thomas E., Cai Liping A. Food as a Form of Destination Identity: A Tourism Destination Brand Perspective. // *Tourism and Hospitality*, 2011, Volume: 11 issue: 1, P. 30–48. https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1057/thr.2010.22?casa_token=uEfsntf5EGYAAAAA:neXRNod_KDFPAfKt71daygNitzHd9BtBE13p-aYZTU1VreL5im1KInFo1bC_VneqENWjjshldoPz.
- Lotman 2001 = Lotman Juri. 2001. *Universe of the Mind: A Semiotic Theory of Culture*. I. B. Tauris.
- Mintz & Du Bois 2002 = Mintz Sidney W., Du Bois Christine M. The Anthropology of Food and Eating. // *Annual Review of Anthropology*, 2002, Vol. 31, P. 99–119. <https://doi.org/10.1146/annurev.anthro.32.032702.131011>.
- Palmer 2002 = Palmer Carol. Milk and Cereals: Identifying Food and Food Identity among Fallāhīn and Bedouin in Jordan. // *Levant*, 2002, Volume 34, Issue 1, P. 173–195. https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1179/lev.2002.34.1.173?casa_token=-hCTfxHK824AAAAA:3hb3EAeOnx3TDcTMZiQcOBdywE9PYmnxeE4LNOics-LoOsrbQ8sul3me9Qf1_Lvmeb803VZ3Lqf.
- Parasecoli 2014 = Parasecoli Fabio. Food, Identity, and Cultural Reproduction in Immigrant Communities. // *Social Research*, 2014, Vol. 81, No. 2, P. 415–439. <https://www.jstor.org/stable/26549625>.
- Pranevičienė 2020 = Pranevičienė Vaiva. Kulinarinio turizmo ekologiškumo konceptas: Šiaulių apskrities atvejis. // *Mokslo taikomieji tyrimai Lietuvos kolegijose*, 2020, No. 16, P. 162–170.
- Rosenfeld & Burrow 2017 = Rosenfeld Daniel L., Burrow Anthony L. Vegetarian on Purpose: Understanding the Motivations of Plant-Based Dieters. // *Appetite*, 2017, No. 116, P. 456–63. <https://doi.org/10.1016/j.appet.2017.05.039>.
- Sebastia 2019 = Sebastia Brigitte. *Eating Traditional Food Politics, identity and practices*. Routledge. Šilo kopa 2021 = Šilo kopa, 2021. <https://www.facebook.com/silokopa/>.
- Slow Food 2021 = *Slow Food*, 2021. <https://www.slowfood.com/>.
- Smith 2006 = Smith Laurajane. *Uses of heritage*. Routledge.
- Šumylė et al. 2018 = Šumylė Diana, Pareigienė Lina, Ribauskienė Erika. Identifying New Social Movements in Lithuania: The Case of Local Food. // *Viešojo politika ir administravimas*, No. 2, P. 270–283.
- Sweet Root 2020 = *Sweet Root*, 2020. <https://www.facebook.com/sweetrootrestaurant/>.
- The New Nordic... 2004 = The New Nordic Food Manifesto, 2004. <https://www.norden.org/en/information/new-nordic-food-manifesto>.
- van Dijk 1999 = Dijk van Jan. *Network Society, Social Aspects of the New Media*. SAGE Publication Ltd.
- Wołkanowska-Kołodziej 2016 = Wołkanowska-Kołodziej Ewa. *Vilnius. Šeimos skonių istorija*. Terra Publica.

ZEPPELINS OR ZRAZAI? GASTRONOMIC IDENTITY GROUPS IN LITHUANIA IN 2020

Rimvydas LAUŽIKAS

Discussions about gastronomic identity and national heritage are among the most active in modern public discourse (online, social media) and are gaining popularity. This study is dedicated to the gastronomic identity of the population of modern Lithuania. It summarises the data of a 2020 survey, during which Lithuanians chose dishes from the proposed National Menu (a total of 10,120 completed questionnaires were analysed using a cluster analysis method). Theoretical access to the study – Yuri Lotman's semiosphere theory. Conclusions: there are five identity groups distinguished by their choice of dishes: 1. People for whom food is fuel, they do not need a varied menu and focus on the lowest prices. 2. People who still do not have a variety in their daily menus, but are curiously looking for alternatives; 3. People doubting the existing tradition of Lithuanian cuisine and looking for a new Lithuanian gastronomic identity in ethnographic, historical estate, city, maybe even historical reconstruction kitchens; 4. People who are most affected by the standard of "Lithuanian dishes" formed by mass caterers during the Soviet period; 5. People whose identity was also greatly influenced by the standard of "Lithuanian dishes" communicated during the Soviet period, but also a more diverse Lithuanian peasant cuisine is important to them.

The second part of the article discusses other possible gastronomic identity groups in Lithuania, which are recorded using other analysis methods.

VU Komunikacijos fakultetas
Saulėtekio al. 9, I rūmai, 206 kab., Vilnius
El.p. rimvydas.lauzikas@kf.vu.lt
Gauta 2021 04 21, įteikta spaudai 2021 10 18

DAR NEMATYTI SENOSIOS LIETUVOS VAIZDAI

Jūratė GUDAITĖ

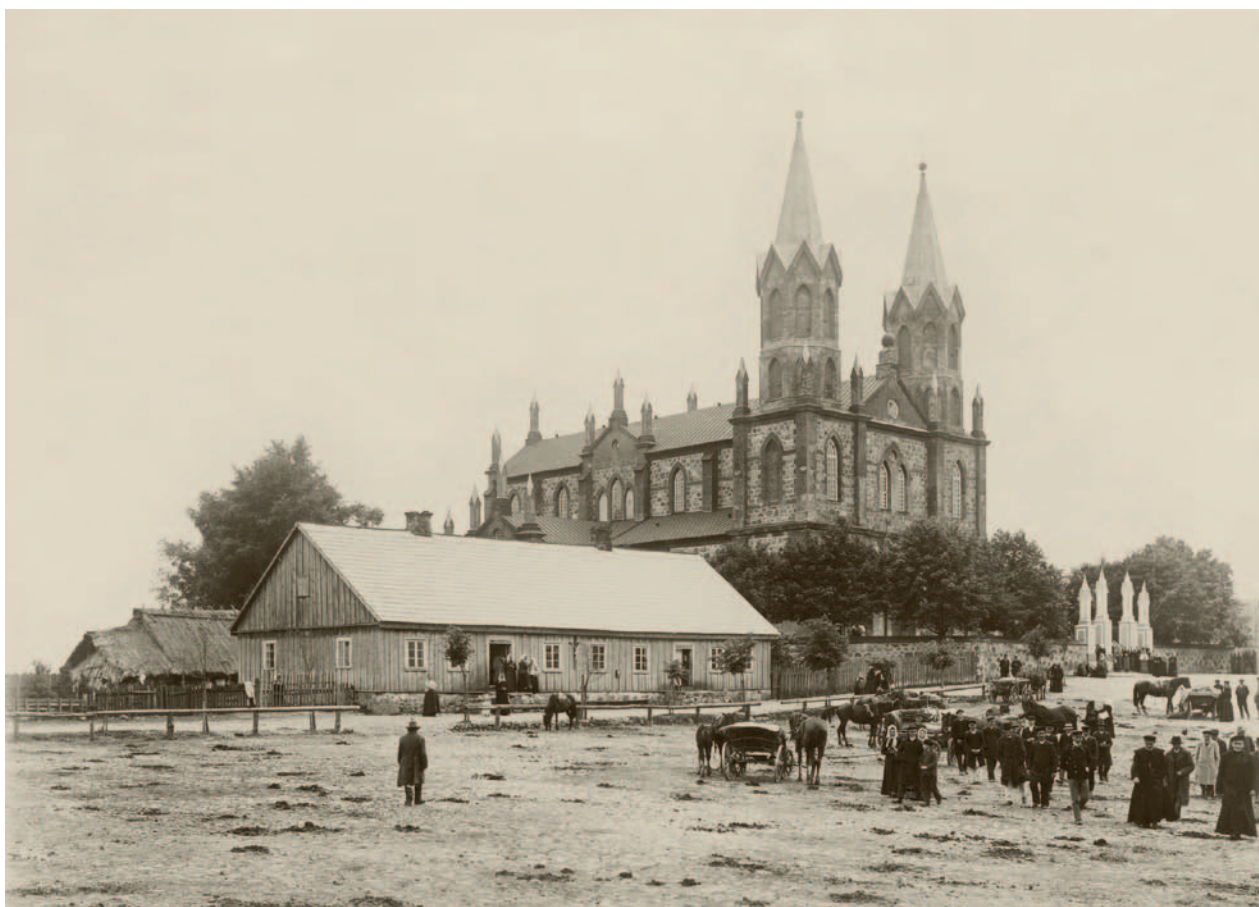
■ XIX a. šimtmečio viduryje išrasta fotografija iki šiol yra vienas iš svarbiausių ir tikroviškiausių istorinės atminties ikonografinių šaltinių. Lietuvos nacionaliniame muziejuje (LNM) saugomo senosios fotografijos rinkinio pagrindą sudaro XIX a. antrosios pusės–XX a. 2-ojo dešimtmečio Vilniaus fotografų Alberto Sveikovskio (Albert Swieykowski), Abdono Korzono (lenk. Abdon Korzon, rus. Abdon Korzun), Juozapo Čechavičiaus, Stanislovo Filiberto Flerio (Stanisław Filibert Fleury), Aleksandro Štrauso (Aleksander Władysław Strauss), Aleksandro Jurašaičio, Jano Bulhako (Jan Bulhak) ir kitų darbų kolekcijos. Šie fotografai, nuotraukose įamžinę ankstyviausius Vilniaus ir jo apylinkių vaizdus, yra ir Lietuvos fotografijos istorijos pradininkai. Todėl natūralu, kad jų kūryba jau yra ištyrinėta ir gausiai publikuota.

Bet LNM rinkiniuose yra ir kitų, ne tik Vilniuje dirbusių fotografų nuotraukų. Vienas jų – mažiau žinomas, iš Balbieriškio (dabar Prienų r.)

kilęs kultūrininkas ir fotografas mėgėjas Juozas Marčiukaitis (1861–1932). Tai buvo įvairiapusiška asmenybė. Būdamas septynerių metų, jis savarankiškai išmoko griežti smuiku, o vėliau dar mokėsi pas smuikininką J. Paulauską, Veiverių mokytojų seminarijos mokytoją, grojo vestuvėse. Lietuvių enciklopedijoje rašoma, kad dėl gražios rašysenos Balbieriškio bažnyčios klebonas kun. Baltramiejus Žukauskas įdarbino jaunuolį savo raštininku (LE 1959: 292–293). Nuo 1875 m. J. Marčiukaitis gyveno Marijampolėje, kur dirbo Valstiečių komisijos raštinėje. Šiame mieste susipažino su gimnazistu Vincu Kudirka. Pasak J. Marčiukaičio kraštiečio, žurnalisto Česlovo Iškausko, „kartu su būsimu himno kūrėju J. Marčiukaitis dažnai smuikuodavo, rengdavo šokių vakarėlius...“ (Iškauskas 2020: 5). Apie 1882 m. J. Marčiukaitis persikėlė gyventi į Suvalkus ir dirbo raštvedžiu Iždo rūmuose. Ten 1907 m. kartu su kitais tautiečiais įsteigė lietuvių draugiją „Vienybė“, kuri veikė iki Pirmojo pasaulinio

Punsko krašto lietuvaitės, parapijos dainininkės, mokačios daug senoviškų lietuviškų dainų. XX a. pradžia. Juozo Marčiukaičio nuotrauka.

Punksko Švč. Mergelės Marijos Dangun Ėmimo bažnyčia. Kairėje – prieglauda (špitolė). Apie 1914 m.

Šienpjoviai Balbieriškio apylinkėse, XX a. 1 deš. Juozo Marčiukaičio nuotraukos.

Simno Švč. Marijos Ėmimo į dangų bažnyčia. 1904 m. J. Marčiukaičio nuotrauka.

karo pradžios. Kaip ir kiti šios draugijos nariai, dalyvavo tautinėje veikloje, propagavo lietuviybę. 1914 m. subūręs draugijos „Vienybė“ chorą, rengė viešus lietuviškus vakarus, koncertus, vaidinimus. 1932 m. apie J. Marčiukaičio veiklą rašęs generolas leitenantas Motiejus Pečiulionis teigė, kad Suvalkuose jis buvo vienas aktyviausių lietuviybės skleidėjų, lietuviškos spaudos platinotojas: „Marčiukaičio butas, tai buvo vienas tų retų namų, kur galima buvo užėti lietuviybės reikalais pasikalbėti“ (Pečiulionis 1932: 4). Jo žodžiais, tuo metu ten daugiausia gyveno lenkų, kitą gyventojų dalį sudarė rusų valdininkai, o lietuvių buvo labai nedaug. Jonas Basanavičius J. Marčiukaičių mini savo autobiografijoje „Mano gyvenimo kronika ir nervų ligos istorija. 1851–1922 m.“ 1907 m. rudenį, viešėdamas Suvalkuose, kartu su ten gyvenusiais J. Kasakaičiu ir J. Marčiukaičiu, jis važiavęs į Vygrius apžiūrėti kamaldulių vienuolyno ir bažnyčios. Paviėšėjęs pas jos kleboną Marmą, sugrįžęs į Suvalkus ir spalio 28 d. vakare dalyvavęs lietuvių draugijos „Vienybė“ susirinkime. Paminėtas ir kitas susitikimas: „Tą pat 8 d. [lapkričio – J. G.] pietus

valgiau ir arbatą gėriau pas Juozą Marčiukaičių; jis kaipo fotografas mėgėjas, nutraukė kelias mano fotografijas“ (Basanavičius 1997: 199–201). Apie J. Marčiukaičio pomėgį fotografuoti užsiminė ir M. Pečiulionis, jo teigimu, J. Marčiukaitis „dėl muzikaliųjų gabumų dalyvaudamas kaipo smuikininkas valdininkų muzikos kuopelėj ir kaipo fotografijos mėgėjas gubernatūros sferose buvo įsileidžiamas ir ne kartą panaudodavo savo pažintis ypatingai lietuvių teatro ar muzikos dalykus atpalaiduoti nuo policijos rūpesnių“ (Pečiulionis 1932: 4).

Fotografo amato J. Marčiukaitis tikriausiai išmoko pats, gyvendamas Marijampolėje arba Suvalkuose. Daugiau informacijos apie J. Marčiukaičio fotografinį palikimą pateikė jo brolio Motiejaus Marčiukaičio anūkė, menotyrininkė Gražina Konstancija Marčiukaitytė. Jos teigimu, J. Marčiukaičio kūrybinį palikimą sudaro apie 50 fotografijų. Tarp jų – Motiejaus šeima, motinos ir kitų brolių nuotraukos, fotografo autoportretai gamtoje. Viena ankstyviausių šeimyninių J. Marčiukaičio fotografijų daryta brolio Motiejaus sodyboje. Joje fotografas įsiamžino kartu su

Simnas. 1904 m. J. Marčiukaičio nuotrauka.

keturiais broliais. Anot G. K. Marčiukaitytės, kitoje jos pusėje užrašyta: „Nuimta 1899 m. liepos 19 d. Juozo Marčiukaičio“. Kitos žinomos fotografo nuotraukos darytos 1906, 1908, 1920, 1921, 1927, 1928, 1930 metais. Tai Lietuvos miestelių – gimtojo Balbieriškio ir jo apylinkių, Suvalkų, Simno, Punsko, Birštono – vaizdai, kelios Balbieriškio Rožinio Švč. Mergelės Marijos bažnyčios ir Birštono Šv. Antano Paduviečio bažnyčių bei jų interjero nuotraukos. J. Marčiukaitis taip pat fotografavo Balbieriškio apylinkių kaimo žmones, pasipuošusius tautiniais drabužiais, jų buitį, Nemuno kraštovaizdžius. Nemažai jo fotografijų buvo publikuota laikraštyje „Atspindžiai“. 1923 m. antrajame laikraščio numeryje įdėta net 16 J. Marčiukaičio nuotraukų. Tarp jų – Birštono, Nemuno apylinkių kraštovaizdžių fotografijos, taip pat Birštono ir Balbieriškio bažnyčių, jų interjero ir gimtosios sodybos nuotraukos. 1928 m. vasario 16 d., minint Lietuvos nepriklausomybės dešimtmetį, fotografas įamžino Finansų ministerijos tarnautojus, susirinkusius Lietuvos banko operacijų salėje, Kaune.

Matyt, todėl, kad buvo tik mėgėjas, J. Marčiukaitis fotografijų nežymėjo jokių autorystės

ženklų, nors kartais ant jų užrašydavo savo pavardę. Pavyzdžiui, nuotraukos, kurioje nufotografuoti Balbieriškio apylinkių šienploviai (LNM, ATV 3302), nugarėlėje, po tekstu lenkų kalba, užrašyta: „Fotogr. amatorska J. Marczukaitisa“. Todėl tikėtina, kad įvairiose Lietuvos kultūros paveldo institucijose, o gal ir privačiuose archyvuose, saugoma ne viena J. Marčiukaičio fotografija, kurios autorystė nenustatyta. Nors, amžininkų liudijimu, jis buvo laikomas puikiu fotografu, tačiau išsamesnių rankraštinių šaltinių ar publikuotų duomenų apie šią jo veiklos sritį aptikti nepavyko. Gali būti, kad fotografuoti Lietuvos vietas J. Marčiukaitį paskatino dr. J. Basanavičiaus, kuris tautiečius kvietė ne tik domėtis krašto istorija, ją tyrinėti, bet ir rūpintis paveldo išsaugojimu ateities kartoms.

1908 m. rugpjūčio 19 d. J. Marčiukaitis įstojo į Lietuvos mokslo draugiją (LMD)¹. Dalyvaudamas jos veikloje susipažino su įvairių profesijų ir pažiūrų lietuvių šviesuoliais ir visuomenės veikėjais. Tarp draugijos narių buvo fotografas Aleksandras Jurašaitis, kuris savo studijoje daugiausia

1 „Lietuvių enciklopedijoje“ nurodyta kita data – 1907. XI. 11.

Balbieriškio panorama. XX a. 1 deš.

Nemunas ties Balbieriškiu. XX a. 1 deš. J. Marčiukaičio nuotraukos.

fotografavo Vilniaus lietuvius inteligentus, fikso istorinius lietuvių tautinio atgimimo įvykius. Taip pat kunigas Juozapas Žiogas, vienas pirmųjų lietuvių archeologų, nuotraukose įamžinęs kai kurių Lietuvos vietovių kraštovaizdžius, taip pat archeologinius radinius bei kultūros paminklus. Šie pavyzdžiai ir J. Marčiukaitį galėjo įkvėpti fotografuoti Lietuvos miestelius, iki Pirmojo pasaulinio karo priklausiusius Suvalkų gubernijai.

J. Marčiukaičio fotografijų rinkinį LNM įsigijo 1963 m. Fotografijas muziejui perdavė žinomo Lietuvos kolekcininko, numizmato Povilo Karazijos (1887–1955) žmona Uršulė Karazijienė. P. Karazija nuo 1938 m. gyveno Kaune, dirbo Vytauto Didžiojo karo muziejuje. Jis kolekcionavo numizmatiką, lietuvišką spaudą, knygas, ypač retus spaudinius bei kitas muzealijas.

Tais pačiais metais U. Karazijienė muziejui perdavė ir kitą, ne mažiau vertingą kultūrinio paveldo kolekciją – dar 17 fotografijų rinkinį. 14 nuotraukų, darytų apie 1904 m., įamžinti Rokiškio miestelio ir Šv. Mato bažnyčios bei jos interjero vaizdai, taip pat dvaro rūmai ir jų tuometiniai šeimininkai – grafai Pšezdzeckiai (Przeździecki). Dar dvejose fotografijose užfiksuoti Kriaunų (dabar Rokiškio r.) bažnyčios ir jos interjero vaizdai, ir vienoje – Nemuno kraštovaizdis su laivų prielauka Birštono apylinkėse. Deja, bet nė viena iš šių 17 nuotraukų neturėjo nuorodos, kas jų autorius. Bet ant jų nugarėlių buvo trumpi tekstai, užrašyti ta pačia ranka (rašysena) ir tuo pačiu tamsiu rašalu. Jie paskatino imtis išsamesnių tyrimų, kurie, manome, padėjo identifikuoti šių fotografijų autorių. Labiausiai tikėtina, kad jų autorius yra vilnietis fotografas Adomas Daukša, bajoras, „kilęs iš Vilniaus apylinkių, tarp Bezdonių ir Buivydyžių įsikūrusio Kirtimų dvaro“ (Bułhak 1939: 30).

1898 m. balandžio 16 d., gavęs Vilniaus gubernatoriaus leidimą, A. Daukša atidarė fotografijos ateljė Vilniuje, Blagoveščenskajos gatvėje (dabar Dominikonų g. 14). Ten jis įkūrė ne tik fotografijos studiją ir laboratoriją, bet ir fotografijos technikos bei reikmenų parduotuvę. Nuo 1903 m. A. Daukšos fotografijos ateljė persikėlė į mažesnes patalpas ir iki uždarymo veikė adresu Šv. Jono g. 6. A. Daukša net du kartus kreipėsi į Vilniaus gubernatorių, prašydamas leidimo fotografuoti Vilnių ir jo apylinkes bei kitas krašto vietas, tačiau jį gavo tik 1901-aisiais, po to, kai su antruoju prašymu pateikė ir Maskvos fotografijos draugijos nario pažymėjimą. Narystė toje

draugijoje suteikė tam tikrų teisių, pavyzdžiui, be papildomo leidimo fotografuoti ne karinės paskirties vietas.

Lietuvos fotografijos istorijoje iki šiol buvo žinoma A. Daukšos 207 stiklo negatyvų kolekcija, kurioje daugiausia 1904–1905 m. fotografuotų Vilniaus ir Kauno gubernijų katalikų, stačiatikių ir evangelikų liuteronų šventovių vaizdai (Streikuvienė 2016). Šioje stiklo negatyvų kolekcijoje nėra nei Rokiškio, nei Kriaunų bažnyčių ir jų interjero vaizdų, tačiau juos lyginant su stiklo negatyvuose ir kitose pavienėse A. Daukšos nuotraukose užfiksuotais bažnytinės architektūros siužetais galima pastebėti tam tikrus fotografavimo stiliaus panašumus. Kitas reikšmingas argumentas, leidžiantis šių fotografijų autorystę priskirti A. Daukšai, yra jo rašysenos identifikavimas. Buvo remtasi trimis A. Daukšos autografo pavyzdžiais. Vienas jų – tai originalus fotografo prašymas Vilniaus gubernatoriui suteikti leidimą fotografuoti Vilnių ir jo apylinkes, kiti du – A. Daukšos ranka užrašyti tekstai ant nuotraukų, asigurotų jo firminiu įspaudu (LNM, Ft 4761) bei asmens parašu (LNDM, Fi 85). Palyginus rašyseną paaiškėjo, kad šių dokumentų ir minėtųjų 17 fotografijų įrašai užrašyti ta pačia ranka. Nors autentiškieji autografo pavyzdžiai yra rašyti rusų ir lenkų kalbomis, tačiau akivaizdu, kad bendrųjų skirtingų abėcėlių raidžių rašyba visais atvejais yra identiška. Taip pat reikėtų paminėti, kad Lietuvos nacionaliniame dailės muziejuje (LNDM) yra saugomas dar vienas analogiško turinio 27 A. Daukšos fotografijų rinkinys su Nemenčinės bažnyčios, jos koplyčios, šventoriaus ir interjero (antkapinių paminklų, sakyklos, vargonų, paveikslų ir kitų meno kūrinių) vaizdais. Įdomu pastebėti, kad Nemenčinės, kaip ir Rokiškio bei Kriaunų bažnyčių, vaizdų nėra minėtoje 207 stiklo negatyvų kolekcijoje. Gali būti, kad šias bažnyčias A. Daukša fotografavo pagal individualius užsakymus. Nepaisant to, šiuo metu aptariamos fotografijos yra unikalūs ikonografiniai dokumentai, suteikiantys ypač vertingos ir reikalingos vizualios informacijos.

Pavyzdžiui, vienintelėje LNM rinkinio nuotraukoje Rokiškio dvaro rūmai nufotografuoti dar prieš jų rekonstrukciją, kuri 1905-aisiais buvo pradėta grafo Jono Pšezdzeckio iniciatyva². Rūmų perstatymo projekto autoriai buvo

2 Tokia pat grafų Pšezdzeckių šeimos fotografija saugoma Rokiškio krašto muziejaus rinkiniuose (F 969).

Rokiškio dvaro rūmai. Apie 1904 m.

Grafų Pšezdzeckių viešnage Dambrotišio (Rokiškio r.) dvare. Iš kairės pirmas – Jonas Pšezdzeckis, antras – Antanas Mainelis, Dambrotišio dvaro savininkas, trečia – Hermancija Sapiegaitė-Pšezdzeckienė, Jono žmona, penkta – Elžbieta Pliaterytė-Zyberk-Pšezdzeckienė, Jono motina, šeštas – Reinoldas Pšezdzeckis, Jono brolis. Apie 1904 m.

architektai Karolis Jankovskis (Karol Jankowski) ir Pranciškus Lilpopas (Franciszek Lilpop). Per rekonstrukciją pertvarkytas rūmų fasadas ir vidus. Tad tik fotografijoje išliko iki ankstesnis rūmų fasado koloninis portikas, kurio rekonstrukcijos metu buvo atsisakyta – jo vietoje atsirado trys arkados su smailėjančia arka. Iki tol dar 1801-aisiais statyti klasicizmo stiliaus vieno aukšto dvaro rūmai esminių pokyčių nebuvo patyrę. Seniausių jų atvaizdą galima pamatyti dailininko, literato ir muziko Napoleono Ordos (1807–1883) piešinio litografijoje, kuri, kaip ir kitos dailininko piešinių litografijos, buvo atspausdintos Maksimiliano Fajanso (Maksymilian Fajans) spaustuviėje ir išleistos 1875–1883 m. O seniausios žinomos rūmų fotografijos, dabar saugomos Rokiškio krašto muziejaus rinkiniuose (F 1393), autorius buvo Platelių (dabar Plungės r.) dvaro savininkas grafas Aleksandras Vladislovas Ignacas Oktavijus Šuazelis-Gufjė. Jo motina Sofija Tyzenhauzaitė buvo Rokiškio dvaro savininko Ignoto Tyzenhauzo duktė. Manoma, kad Rokiškio dvaro rūmus grafas galėjo nufotografuoti 1884 m. Peršasi mintis, kad A. Šuazelis-Gufjė gali būti ir seniausios Šv. Mato bažnyčios fotografijos autorius. Joje

matyti apsnigtoje aikštėje prie bažnyčios susirinkusi didelė žmonių minia. Labai tikėtina, kad ji buvo fotografuota 1877 m. gruodžio 4 d., kai vyko pirmoji naujos bažnyčios konsekracija. Akiivaizdu, kad tai vyko ne vėliau nei 1881 m., nes nuotraukoje šalia bažnyčios dar nėra nei mūrinio bokšto, nei Šv. Juozapo koplyčios. Ji buvo pradėta statyti tik 1881 m. 2017 m. žiniomis, Rokiškio krašto muziejus šią fotografiją įsigijo iš kraštiečių Dalios Kurklietytės-Lukošienės, gyvenusios Gindvilių kaime.

Rokiškio krašto muziejuje saugomas ir didelis grafo J. Pšezdzeckio fotoarchyvas. Istorikų liudijimu, fotografija buvo vienas iš didžiausių grafo pomėgių. Kai kurias jo nuotraukas publikavo tuo metu Varšuvoje leistas žurnalas „Wies Ilustrowana“ („Iliustruotasis kaimas“). 1910 m. šio žurnalo 1-ame numeryje (III sąsiuvinis, p. 37) buvo publikuota grafo J. Pšezdzeckio fotografija su senojo Kamajų tilto vaizdu. Po fotografija parašyta: „Most stary w Komajach, gub. Kowieńska (fot. amat. Hr. Jana Przeździeckiego z Rakiszek)“. Apie grafo ir jo šeimos narių pomėgį fotografuoti užsimenama ir Rokiškio krašto muziejaus internetinėje svetainėje. Skiltyje „Virtualios parodos“,

Rokiškio turgaus aikštė. Toliau – Šv. Apaštalo evangelisto Mato bažnyčia. Apie 1904 m. Adomo Daukšos nuotrauka.

Skulptūra „Pieta“ Rokiškio Šv. Apaštalo evangelisto Mato bažnyčios pietinėje navoje. Apie 1904 m. Adomo Daukšos nuotrauka.

parodos „Rokiškio grafų Tyzenhauzų ir Pšezdzeckių dvaro istorijos liudytojai“ apžvalgoje, rašoma, kad „Rokiškio krašto muziejuje saugomos 1185 fotografijos, kuriose įamžintas Rokiškio dvaras ir jo savininkai Pšezdzieckiai. <...> Didžiausia Rokiškio dvaro fotografijų dalis – per 800 vienetų – yra mėgėjiškos, pačių grafų Pšezdzeckių darytos nuotraukos, sudėtos į 10 albumų. Grafas J. Pšezdzieckis, jo dukros ir sūnūs mėgo fotografuoti, turėjo fotoaparatus, su kuriais nesiskyrė nei namuose, nei kelionėse.“³ Tačiau dauguma šio gausaus fotoarchyvo nuotraukų padarytos XX a. 2–4-ajame dešimtmetyje. Ar galėjo grafas asmeniškai pažinoti fotografą A. Daukšą ir jį pasikviesti į Rokiškį, nežinoma. Tačiau visiškai tikėtina, kad Rokiškio Šv. Mato bažnyčios interjero ir kitus vaizdus A. Daukša fotografavo būtent grafo J. Pšezdzeckio užsakymu, nes istorinės žinios liudija, kad grafas rūpinosi krašto kultūrinių paminklų išsaugojimu. Buvusi Rokiškio muziejaus direktorės pavaduotoja Marytė Mieliauskienė rašė, kad „svarbą fiksuoti mūsų

3 Rokiškio krašto muziejaus internetinė svetainė. Virtualios parodos. Parodos „Rokiškio grafų Tyzenhauzų ir Pšezdzieckių dvaro istorijos liudytojai“ apžvalga.

krašto medinius kryžius bene pirmasis suvokė Rokiškio grafas Jonas Aleksandras Pšezdzieckis. Matydamas nykstantį šį bei kitus liaudies meno kūrinius ir norėdamas juos palikti ateities kartoms, jis pasikvietė Pranciškų Kšyvdą-Polkovskį“ (Dūdaitė-Kralikienė 2013). Šis, aplankęs daugiau kaip 100 Aukštaitijos kaimų, piešė ne tik pakelėse, kryžkelėse, prie sodybų, bet ir kapinėse pastatytus kryžius. O 1909 m. Krokuvėje, grafo lėšomis, buvo išleistas šio dailininko albumas „Kryžiai Lietuvoje“. Galbūt tokia misija buvo patikėta ir fotografui A. Daukšai? Be abejo, fotografuoti į Rokiškį fotografas galėjo atvykti ir savo valia, norėdamas įamžinti ne tik garsioms Tyzenhauzų ir Pšezdzeckių giminėms priklausiusius rūmus, bet ir prabangiais interjero meno kūriniais garsėjusią Šv. Apaštalo evangelisto Mato bažnyčią.

Jos interjero nuotraukos liudija, kad fotografui rūpėjo užfiksuoti svarbiausius ir gražiausius bažnyčioje esančius meno kūrinius. Vis dėlto kyla klausimas, kodėl tarp šių bažnyčios interjero fotografijų nėra centrinio altoriaus vaizdo? Galbūt fotografija neišliko arba ji iki šiol nerasta? Kaip minėta, neogotikinė Rokiškio bažnyčia buvo pastatyta 1877 m. pagal architekto

Rokiškio Šv. Apaštalo evangelisto Mato bažnyčios presbiterijos pietinėje pusėje – grafo Engelbrechto Tyzenhauzo paminklas (1), šiaurinėje pusėje – grafo Reinoldo Tyzenhauzo paminklas (2), bažnyčios centrinė nava ir vargonų choras, dešinėje – ąžuolinė sakykla (3), Kristaus kape altorius bažnyčios šiaurinės sienos nišoje (4). Apie 1904 m. Adomo Daukšos nuotraukos.

Grafo Reinoldo Tyzenhauzo antkapinis paminklas su sarkofagu ir kryžiumi Rokiškio Šv. Apaštalo evangelisto Mato bažnyčios kriptoje. Apie 1904 m.

Švč. Jėzaus Širdies altorius Rokiškio Šv. Apaštalo evangelisto Mato bažnyčios pietinėje navoje. Apie 1904 m. Adomo Daukšos nuotraukos.

Frydricho Gustavo fon Šachto (Friedrich Gustav von Schacht) projektą. Tai buvo trečioji šio miesto bažnyčia. Jos statybą fundavo grafas Reinholdas Tyzenhauzas (1830–1880). Nors pirmoji bažnyčios konsekracija įvyko 1877 m. gruodžio 4 d., tačiau jos interjeras buvo įrengtas tik po kelerių metų. 1880 m. Heidelberge mirus grafiui R. Tyzenhauzui, nebaigtus bažnyčios statybos darbus tęsė grafo sesuo Marija Tyzenhauzaitė-Pšezdzecienė (1823–1890). Jos rūpesčiu, iš Vokietijos pargabentas sarkofagas su brolio palaikais buvo palaidotas jo pastatytos bažnyčios katakombose. Naujoji Rokiškio dvaro savininkė M. Tyzenhauzaitė-Pšezdzeckienė stengėsi, kad bažnyčios interjeras būtų ne tik prabangus, puošnus, bet ir meniškai stilingas, todėl pasamdė garsų austrų architektą Georgą Vernerį (Georg Werner). Pagal jo projektą 1883 m. buvo pastatytas varpinės bokštas, šventoriuje – Šv. Juozapo koplyčia, o bažnyčioje įrengtas didysis altorius, pagamintas Paryžiuje iš auksuotos bronzos. Jo šonuose pristatytos bronzinės dviejų giminės atstovų – Engelbrechto ir Reinoldo Tyzenhauzų – skulptūros, įrengti Europoje pagaminti vitražai. Medinė

bažnyčios įranga (sakykla, 6 klausyklos, stalės, presbiterijos tvorelė, durys, suolai, vargonų spinta, 14 šventųjų figūrų) buvo pagaminta Josefo ir Liudviko Gojerių (Goyers) dirbtuvėse Belgijoje. 1885 m. bažnyčioje buvo pastatyti 24 registru vargonai, pagaminti Vokietijoje, Liudvigsburge, „Eberhard Friedrich Walcker & Co“ dirbtuvėse. Baigus bažnyčios vidaus įrangos darbus buvo pradėta ruošti jos antrajai konsekracijai. Grafienės M. Tyzenhauzaitės-Pšezdzeckienės pageidavimu, konsekravimo iškilmės turėjo būti prabangios. Jos nurodymu, ta proga bažnyčios tarnams buvo pasiūti drabužiai iš raudonos gelumbės, o Paryžiuje užsakyti ir specialiai šioms iškilmėms nukaldinti variniai medalionai, kurių vienoje pusėje buvo bažnyčios globėjo Šv. Mato atvaizdas su įrašu „Sancte Matthaei Ora pro nobis“ (Šv. Matai, melskis už mus), kitoje – bažnyčios frontono vaizdas ir įrašas „Rakiszi A, D, 1877“⁴. Per iškilmės medalionai buvo dalijami bažnyčios rėmėjams, aukotojams ir parapijiečiams. Iš viso

4 Medalionas saugomas Lietuvos nacionaliniame muziejuje (M-418).

Kriaunų Dievo Apvaizdos bažnyčia. Apie 1904 m.

Kriaunų Dievo Apvaizdos bažnyčios interjeras. Apie 1904 m. Adomo Daukšos nuotraukos. Visos nuotraukos saugomos Lietuvos nacionaliniame muziejuje.

buvo išdalinta 3696 medalionai. 1885 m. spalio 22 d. bažnyčią konsekrovo Žemaičių vyskupas Mečislovas Paliulionis. Iškilmių metu sakytuose pamoksluose vyskupas gyrė naujosios Rokiškio bažnyčios grožį, dėkojo jos fundatoriams bei parapijiečiams, padėjusiems statyti šventovę. Grafienės M. Tyzenhauzaitės-Pšezdzeckienės kvietimu, į Rokiškį iš Prahos dirbti atvyko vargonininkas ir pedagogas Rudolfas Lymanas (Rudolf Liehmann, 1855–1904). Jis iki 1903 m. vadovavo Rokiškio muzikos mokyklai, kurioje gabesni aplinkinių parapijų vaikai buvo mokomi groti vargonais, skambinti fortepijonu, giedoti chore; jie grojo mokyklos orkestre.

Intensyvią Rokiškio kultūrinimo veiklą dar XVIII a. pabaigoje pradėjo tuometinis dvaro savininkas Ignatas Tyzenhauzas (1760–1822). Šią tradiciją vėliau tęsė jo sūnus Konstantinas, anūakai Reinoldas Tyzenhauzas ir jo sesuo M. Tyzenhauzaitė-Pšezdzeckienė. Rokiškio dvare per porą šimtmečių buvo sukaupta nemažai meno vertybių, didelė, retais spaudiniais garsėjusi biblioteka, veikė muzikos mokykla. Kultūrinei, protėvių puoselėtai tradicijai buvo ištikimas ir paskutinyssis Rokiškio dvaro valdytojas J. Pšezdzeckis. Istorių teigimu, grafas „visą gyvenimą brangino ir saugojo protėvių relikvijas, tyrinėjo lietuvių liaudies meną, rinko jo eksponatus⁵“.

Tai liudijantis faktas yra paminėtas kultūros istoriko, pedagogo ir rašytojo Antano Valaičio apybraižoje „Iš Lietuvių mokslo draugijos istorijos“. Pasak jo, „draugijos vadovybė labai norėjo įsigyti iš gr. Przeździeckio kun. Strazdo originalų portretą, buvo ilgai tuo reikalu susirašinėjama ir galų gale 1909. II. 17 gauta iš paveikslu savininko laiškas, kad portreto jis visai nesutinkąs parduoti“ (Valaitis 1932: 19–20)⁶. Palankios aplinkybės lėmė, kad iki mūsų dienų išliko ir daugiau su poeto, kunigo Antano Strazdo asmeniu susijusių muziejinių vertybių. Tai dvi Kriaunų Dievo Apvaizdos bažnyčios, kurioje 1760 m. buvo pakrikštytas poetas, nuotraukos. Kriaunų, kaip ir Rokiškio Šv. Mato bažnyčią, 1904 m. fotografavo A. Daukša. Kriaunų bažnyčia buvo pastatyta 1818–1829 m. iš lauko akmenų. Seniausią jos

vaizdą piešinyje įamžino dailininkas Alfredas Riomeris (1832–1897). Jis vienas pirmųjų pradėjo piešti Rokiškio krašto kryžius, bažnyčias, dvarus. Tad dailininkai, savo kūriniuose įamžinę Rokiškio apylinkių istorinius, architektūros bei meno paminklus, buvo pirmieji kultūrinio paveldo įvaizdintojai. Vėliau, pasitelkę naujas technologijas, šį darbą tęsė pirmieji krašto fotografai. Jų dėka vis dar atrandame unikalių, iki šiol nematytų senosios Lietuvos vaizdų.

LITERATŪRA

- Basanavičius 1997 = Jonas Basanavičius. *Mano gyvenimo kronika ir nervų ligos istorija. 1851–1922 m.* Vilnius: Baltos lankos, 1997.
- Bułhak 1939 = Jan Bułhak. *O pierwszych fotografach wileńskich XIX wieku.* Wilno, 1939.
- Dūdaitė-Kralikienė 2013 = Lina Dūdaitė-Kralikienė. Mediniai kryžiai – tautos atminties ir kančios paveldas“. // *Gimtas Rokiškis*, 2013 m. balandžio 19 d.
- Iškauskas 2020 = Česlovas Iškauskas. J. Marčiukaitis: menininkas ir Lietuvos patriotas. // *Gyvenimas (Laikraštis Prienujų rajono ir Borštono krašto žmonėms)*, 2020 m. birželio 17 d.
- LE 1959 = *Lietuvių enciklopedija, t. XVII.* Bostonas: Lietuvių enciklopedijos leidykla.
- Pečiulionis 1932 = Motiejus Pečiulionis. Suvalkų mieste 1882–1914 metais. Juozą Marčiukaitį prisimenant. // *Lietuvos žinios*, 1932, Nr. 68.
- Streikuvienė 2016 = *Bažnyčių vaizdai XX amžiaus pradžioje. Stiklo negatyvų rinkinys.* Sudarė Diana Streikuvienė. Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2016.
- Valaitis 1932 = Antanas Valaitis. *Iš Lietuvių mokslo draugijos istorijos.* Vilnius: Ruch, 1932.

IMAGES OF THE OLD LITHUANIA THAT HAVE NOT YET BEEN SEEN

Jūratė GUDAITĖ

Lithuanian photography and its history are an important part of our cultural heritage, valuable from ethnic, archaeological, historical, artistic, scientific, religious, and other points of view. The National Museum of Lithuania, which 20 years ago started the work of retrospective and dissemination of its collection of photography, has prepared a number of publications dedicated to the history of Lithuanian photography.

Most of the photographs published in this article, which capture images of old Lithuanian localities and church art heritage, are being published for the first time. Their authors are amateur photographers Juozas Marčiukaitis (1861–1932) and Adomas Daukša (b.1854). The authorship of photographs was established on the basis of historical knowledge, archival and published sources, and graphological research. The images of the old Lithuania captured by photographers over a hundred years ago are not only unique, but also the most realistic source of visual memory.

5 Rokiškio krašto muziejaus internetinė svetainė. Virtualios parodos. Parodos „Rokiškio grafų Tyzenhauzų ir Pšezdzeckiečių dvaro istorijos liudytojai“ apžvalga.

6 Šiuo metu A. Strazdo portretas, nutapytas dailininko Edwardo Mato Riomerio (Edward Mateusz Römer) 1877 m., saugomas Lietuvos nacionaliniame M. K. Čiurlionio muziejuje.

PARTIZANINIS KARAS XXI AMŽIAUS ŽMOGAUS AKIMIS

Aistė PETRAUSKIENĖ

■ 2014 m. įvykiai Ukrainoje nemažą dalį Lietuvos žmonių paskatino ir į savo šalies laisvės kovų istoriją, pilietiškumą bei patriotiškumą pažvelgti naujai. Tai liudija vis gausėjantis Lietuvos šaulių sąjungos narių skaičius, o ilgus metus svarbiausiomis istorinėmis asmenybėmis laikyti LDK kunigaikščiai užleidžia vietą partizanams. Dėmesio partizanams padaugėjo po to, kai Rūta Vanagaitė apšmeižė Adolfo Ramanausko-Vanago atminimą, taip pat suradus šio partizanų vado palaikus Vilniaus Našlaičių kapinėse. Neabejotina, kad domėjimasi šia mūsų istorine patirtimi paskatins ir šiaandieninė situacija Lietuvos–Baltarusijos pasienyje.

Atrodytų, kad apie partizanus pastaruoju metu kalbama daug, tačiau, nepaisant parodyto dėmesio, vis dar stokojame tiek profesionalių istorikų tyrimų, tiek šių tyrimų pristatymo visuomenei. Siekdamas bent maža dalele užpildyti šią nišą, Lietuvos laisvės kovos įamžintojų sąjūdis ir Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka 2020 m. rudenį–2021 m. pavasarį rengė paskaitų-pokalbių ciklą „Partizaninis karas XXI amžiaus žmogaus akimis“. Juo buvo siekiama įtraukti visuomenę į šios aktualumo nestokojančios temos svarstymus kiek neįprastu būdu. Po trumpų įvadinių paskaitų šio teksto autorė kalbino įvairių sričių specialistus, kurie tiesiogiai nesusiję su laisvės kovų tyrimais. Dalijamės trumpomis septynių susitikimų ištraukomis, o susidomėjusius kviečiame paklausti visų pokalbių, skelbiamų Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos *youtube* kanale, internete.

Pirmojo susitikimo, pavadinto „Kiek karo būtų partizaniniame kare?“, pašnekovu tapo pulkininkas leitenantas Valerijus Šerelis. Kelti tradiciniai, o sykiu ir provokuojantys klausimai: koks buvo partizaninis karas, kokį jį matė laisvės kovotojai, ar istorinėje tėkmėje kito požiūris į priešą, koks kraujo skonis, kaip šį karą šiandien vertina Lietuvos kariuomenė?

A. P. *Ar partizaninis pasipriešinimas yra karas ir ar jis teisingas?*

V. Š. Mes neturėtume kalbėti tik apie partizaninį karą. Mes turėtume kalbėti apie pasipriešinimą. Mūsų karas su sovietais prasidėjo 1940-aisiais ir pasibaigė 1993-aisiais, t. y. nuo tada, kai jie atėjo, iki jie išėjo. Tad ačiū partizanams už tą aktyvią pusiausvyros fazę. Šiandien mums lengva vertinti, nes mes žinome, kaip buvo. Žmogus, kuris kariavo tuo metu, dar nežinojo, kaip bus. O

grįžtant prie pagrindinio klausimo: taip, tai karas, taip, tai teisėtas karas. Ir pabaigai – mes vis viena laimėjome.

Antrajam pokalbiui su fotografe Neringa Rekašiūte buvo pasiūlyta tema „Ar tikrai silpnoji lytis? Laisvės kovotojų moterų portretas“. Per visą Lietuvos istoriją moterų vaidmuo niekad nebuvo toks ryškus, reikšmingas ir svarbus, kaip partizaninio karo metais. Su ginklu rankose, su slaptu rašteliu plaukuose, su šiltu maistu pintinėje, – su begaliniu atsidavimu prieš okupantą kovojo partizanės, ryšininkės, rėmėjos. Ne viena jų tuomet susidūrė su esminiais gyvybės vertės, šeimos, Tėvynės meilės klausimais. Pokalbio metu svarstyta, kokią jų siųstą žinią išgirstame mes, XXI amžiaus karta.

A. P. *Ar karas ir moteriškumas yra suderinami dalykai?*

N. R. Aš manau, kad nesuderinamas yra karas ir žmogiškumas. Tai nesusiję su moterimis, tai nesusiję su vyrais. Tai susiję su tuo, kad kare labai dažnai žmogiškumas yra prarandamas. Tai yra absoliučiai antžmogiškos ribinės patirtys. Ir jos yra labai žiaurios, nužmoginančios. Aš nežinau, ar tai susiję su moteriškumu. Svarbu suprasti, kad pradėti karą yra viena, o ginti tai, kas tau brangu, – visai kas kita.

Trečiojo susitikimo tema buvo „Šventės ir kūryba partizaninio karo metais“. Neabejotina, kad šventės kare – tai akimirkos, per kurias bent laikinai atkurama arba naujai sukuriama karo suardyta tvarka. Beveik dešimtmetį Lietuvoje trukusio partizaninio karo istorija atskleidžia, kad nors šventės tokiomis sąlygomis nėra vien džiugios ir pakylėjančios, jos stiprina bendruomeniškumo jausmą, kuria naujus, nors ir ne kraujo ryšiu paremtus, šeimyninius santykius. Šio susitikimo pašnekovu tapo aktorius Justas Tertelis.

A. P. *Ar tautiniai simboliai svarbūs, ar jie turi prasmę šiandieninei visuomenei?*

J. T. Atsakydamas pasinaudosiu savo mokytojo, teatro režisieriaus Aido Giniočio nuostatomis. Kažkada mes kalbėjome apie teatrines tradicijas, kažkokias skirtingas mokyklas. Ir man labai patiko mintis, kad tradicijos nereikia laikytis, ją reikia puoselėti. Juk dažnai tradicijos lieka tik forma, tik įprastas ritualas, jau praradęs prasmę. Klausimas, kaip ji gali gyventi XXI amžiuje, kaip

tuos simbolius jausti į kitus kontekstus. Bet kokių atveju, tai yra mūsų identiteto dalis.

Ketvirtasis pokalbis „Ligos – papildomas priešas partizaniniame kare“ buvo skirtas aptarti sunkiai, bet svarbiai temai. Neabejotina, kad ligos ir sužeidimai, kaip ir alinančios gyvenimo sąlygos, nuolatine įtampa ir baimė, sekino laisvės kovotojų kūnus ir dvasią. Šią temą padėjo narplioti karo medicinos gydytojas Mantas Jukna.

A. P. Kiek per karą skiriama dėmesio sveikatos sistemai? Ar tai yra prieš taikinys?

M. J. Visų pirma, karo medikai, karo medicina, ligoninės, pagal Ženevos konvenciją, negali būti puolamos. Bet visko būna ir šiais laikais. Žinome Sirijos pavyzdį, kur specialiai bombarduojamos karo ligoninės, taip siekiant labiau pakenkti priešui, prieš kariuomenei. O sveikatos sistema, kaip ir daugelis dalykų kariuomenėje, yra visiškai aiški ir struktūriškai suplanuota, ir šiandien ji tikrai ištobulinta.

Per penktąjį pokalbį – „Lietuvos partizanų valstybė ir Juozo Albino Lukšos vaidmuo“ – su Konstitucinio Teismo pirmininku prof. dr. Dainiumi Žalimu grįžome prie pamatinės valstybingumo temos. Buvo keliami klausimai, koks buvo Lietuvos teisinis statusas okupacijos metais, koks partizanų vaidmuo buvo pagrindinio valstybėje, ar jų veikla buvo teisėta, vykdant Karo lauko teismo sprendimus.

A. P. Kokia yra 1949 m. LLKS Tarybos deklaracijos reikšmė?

D. Ž. Turime tris pamatinius valstybės konstitucinius aktus: 1918 m., 1990 m. ir 1949 m. LLKS Tarybos deklaraciją, kurie dabar galiojančios Konstitucijos atžvilgiu yra ikikonstituciniai aktai, kita vertus, jie yra ir virškonstitucinio pobūdžio aktai. Jie turi netgi aukštesnę galią nei Konstitucija, nes ši būtent iš jų ir kyla. Juose atsispindi trys pamatiniai Konstitucijos principai: valstybės nepriklausomybė, demokratija bei prigimtinis žmogaus teisių ir laisvių pobūdis. Ir būtent ši LLKS tarybos deklaracija ir iš jos vėliau išaugusi Nepriklausomos Lietuvos Konstitucija brėžia aiškias nuostatas, kad vienintelė teisėta valdžia buvo partizanų valdžia. Todėl akivaizdu, kad jeigu LLKS Tarybą mes vertiname kaip teisėtą Lietuvos Respublikos valdžios instituciją, partizanų pajėgas – kaip Lietuvos Respublikos ginkluotąsias pajėgas, tai jų Karo lauko teismai yra ne kas kita, kaip Lietuvos Respublikos teismai. Visa tai buvo teisėta.

Šeštojo pokalbio, kuriame klausėme: „Uniforma ar treningiukas patogiau partizaniniame kare?“,

metu aptarėme partizanų aprangą. Apie ją ir įvairias jos detales kalbėjome su dizaineriu Giedriumi Paulausku, atkūrusiu Lietuvos partizanų dėvėtas uniformas ir jų skiriamuosius simbolinius ženklus. Buvo aptarta uniformos svarba ir reikšmė, linksmi pažvelgta į partizaninio karo metais vyravusias „mados tendencijas“.

A. P. Ar tikrai egzistavo partizanų mados?

G. P. Taip, svarbu pabrėžti unikalų dalyką, kad partizanai ne tik naudojami tarpukariu sukurtomis uniformomis, bet ir kūrė savo modelius. Pavyzdžiui, išlaikė tarpukario kariuomenės aukštą stovę, uždėtines kišenes, bet švarką padarė trumpą, pasiuvo juosmenį ir pridėjo rankogalius (mūsų kariuomenėje nebuvo jokių rankogalių). Jie tai darė dėl patogumo, dėl naujo įvaizdžio, ir tie dalykai yra labai unikalūs. Ir tai ne pavieniai atvejai (matau nuotraukose). Taigi, buvo ir partizanų mada.

Septintajame susitikime „Partizaninis karas linksmi“ kartu su komiku Pauliumi Ambrazevičiumi kalbėjome apie humorą, linksmumo apraiškas partizaniniame kare. Karas po karo Lietuvoje daugybei žmonių buvo skausmo, nežinomybės, ilgesio, netekčių, sunkių gyvenimo sąlygų metai. Nepaisant to, gyvenimas virė toliau, jame buvo pilna gyvybės, o liūdesį ir baimę pakeisdamo linksmos akimirkos, bunkeriuose skambėdavo juokas ir dainos, pagrindžio spaudoje – aktualijas atspindintys anekdotai ir karikatūros.

A. P. Kas pirmiausia ateina į galvą pagalvojus apie karą? Tikriausiai ne linksmybės?

P. A. Mes žiūrime į nuotraukas, o ten – jauni vyrai, 18-os, 20-ies, 25-ių metų, turbūt vyresnių nei trisdešimties ten buvo mažuma. Tai jie daro viską, ką visi jauni žmonės: jie įsimyli, jie turbūt pykstasi ir juokauja, ir kenčia. Tik žinoma, jų kančios mastai didesni nei mūsų. Tiesiog vyko gyvenimas...

Už galimybę įgyvendinti paskaitų-pokalbių ciklą dėkoju Lietuvos kultūros tarybai.

PARTISAN WARFARE IN THE EYES OF THE 21ST CENTURY

Aistė PETRAUSKIENĖ

Between autumn 2020 and spring 2021, the Lithuanian Freedom Fighter Remembrance Movement and the Martynas Mažvydas National Library of Lithuania interviewed, in a series of lectures-conversations, various specialists who from their perspective evaluated and commented on the history of Lithuania's struggles for freedom. Excerpts of their speeches are introduced, and finding the full recordings on Youtube is encouraged.

LIETUVOS PARTIZANŲ UŽKASIMO VIETOS IR KAPAI

Valdas STRIUŽAS

■ Viena sudėtingiausių, mažiausiai išaiškintų, tyrinėtų istorijos paveldo rūšių – Lietuvos partizanų užkasimo vietos ir kapai (toliau – PUVK). Tai vienas iš Lietuvos okupacijos metais sovietų represinių struktūrų pasirinktų būdų paniekinti nukautus, žuvusius, nužudytus partizanus. Kaip žinia, šie čekistų, stribų nusikaltimai – sovietinių okupantų vykdyto genocido dalis¹.

Dėl termino, kaip šias vietas įvardinti, ginčytasi, nes tai ir kapai, ir ne visai kapai. Iš pradžių jos vadintos partizanų kapais (taip rašyta pirmosiose Kultūros vertybių registro dosjė). Vėliau Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro (toliau – LGGRTC) specialistai ėmė jas vadinti užkasimo vietomis. Kultūros paveldo centro (toliau – KPC) darbuotojams dėl to kilo klausimų: o kur vis dėlto pakastųjų partizanų kapai? Kad ir kaip nepagarbiai, niekinamai jie būdavo užkasami, tai turėtų būti jų kapai. O terminas „užkasimas“ tėra veiksmo nusakymas. Tartasi ir su kalbininkais. Galiausiai Kultūros paveldo departamento (KPD) Nekilnojamojo kultūros paveldo 5-oji vertinimo taryba nutarė ir pritarė terminams „užkasimo vieta“ (kai palaikų nelikę) bei „užkasimo vieta ir kapas/kapai“ (jei toje vietoje yra palaikai)².

ŽUVUSIŲ, NUŽUDYTŲ PARTIZANŲ, REZISTENTŲ (IŠ)NIEKINIMO VIETOS

Apibendrinant galima įvardinti tris nukautų ir žuvusių partizanų, rezistentų niekinimo etapus: 1. niekinimas aikštėse; 2. sumetimas, numetimas ir užkasimas įvairiose, kuo nuošalesnėse, nepagarbesnėse vietose (tai šiukšlynai, žvyrduobės, šuliniai, pelkės, išvietės, tvenkiniai, upės, ežerai), kartais nukapojant sustingusias rankas, kojas; 3. Sovietų Sąjungos okupacijos metais vykdytas tyčinis tokių PUVK melioravimas, pastatų, stadionų tose vietose statyba, užliejimas jų užtvankomis, maudaviečių ir pan. įrengimas. Jos virsdavo ir gyventojų daržais, sodais ar laukais, žaidimo aikštelėmis ar poilsiavietėmis, ant jų statyti ir

1 2019 m. kovo 12 d. Europos žmogaus teisių teismas Strasbūre Sovietų Sąjungos vykdytas represijas prieš Lietuvos partizanus pripažino lietuvių tautos genocidu.

2 Kultūros paveldo departamento 2015 m. kovo 31 d. raštas Nr. (9.52) 2–801).

kitokie įrenginiai; 4. nepateisinamas, bet tebevykstantis partizanų užkasimo vietų ir kapų naikinimas, tolesnis partizanų niekinimas atkūrus Lietuvos nepriklausomybę: pastatų statymas, maudaviečių, takų, gatvių įrengimas, savininkų, ūkininkų daržų, sodų, laukų naudojimas ir panaši veikla.

2020 m. vasario 5 d. duomenimis yra žinoma daugiau nei 100 neregistruotų, Kultūros vertybių registre nesančių PUVK. O 47 tokios užkasimo vietos ir kapai jau yra registruoti, tad bent jau teisiškai jie apsaugoti. Sovietų okupacinių represinių įstaigų kareiviai, stribai ataskaitose tiksliai neįvardijo tokių kapaviečių vietos, jas nurodydavo klaidingai arba iš viso neįtraukdavo jų į sąrašus.

Kaip žinia, 1945 m. stribų būriai buvo sukurti 262 valsčiuose (Starkauskas 2001: 32). Prie daugelio NKVD ir stribų būstinių niekindavo žuvusiuosius partizanus, o paskiau juos nuošaliau pakasdavo. Šiame straipsnyje išsamiau nerašysiu apie pradinį partizanų kūnų niekinimą. Apie gyventojų ir sužeistų partizanų nukankinimo faktus, tyčiojimąsi iš jų kūnų ir panašius sovietų kareivių, čekistų ir stribų nusikaltimus plačiau yra rašęs Vladas Terleckas (Terleckas 2013; 2014). Atsiminimus apie Grinkiškio (Radviliškio r.) stribų viršininką sadistą J. Rapolą ir jo nusikaltimus surinko ir paskelbė Vladas Pabikauskas³. Ne prastesnis sadistas buvo ir Subačiaus (Kupiškio r.) stribų vadas Juozas Ramonas⁴. Stribų siautėjimo, gyventojų žudymo faktai aprašyti įvairiuose gausiuose partizaninio karo atsiminimuose⁵, kraštotyruose, moksliniuose straipsniuose (Starkauskas 2001). Apie agentų smogikų, apsimetusiu partizanais, parengtų ir vadovaujamų NKVD majoro A. Sokolovo, veiklą, partizanų, jų rėmėjų žudynes rašė Povilas Gaidelis, Mindaugas Pocius

3 Užrašyti žmonių pasakojimai, kaip jis prievartavęs suimtas moteris, kankinęs nėsčiąsias, Mikuckių sodyboje motinos akivaizdoje ant įkaitintos keptuvės metęs mėnesio kūdikį ir kt. Žr.: Pabikauskas 1993: 94–106.

4 Jiezno valsčiaus stribai suimtus partizanus dvi paras kankino, po to, nuvežę į Lingėniškių kaimą, prikėlė prie nuošalios sodybos namo sienų ir gyvus sudegino, ten pat vėliau ir pakasė. Žr.: Lietuvos partizanų ir Jiezno valsčiaus gyventojų kankinimo, žudynių vieta ir kapas. Dar neregistruota, Lingėniškių k., Jiezno sen., Prienų r.

5 Romo Kauniečio leidžiamose knygos: „Aukštaitijos partizanų prisiminimai“; „Laisvės kovotojų prisiminimai“ ir kt.

Partizanų užkasimo vietoje – paminklas, aplinkui – daržai. Biržai, Švyturio gatvė.

ir kiti (Gaidelis 2014, Pocius 2004, Čekutis, Žygelis 2006).

Įvairių laikų ir šalių okupantai niekino sukilėlių, partizanų kapus. 1830–1831 m. Lenkijos ir Lietuvos sukilimo veikėjo Simono Konarskio sušaudymo vietą ir kapą⁶ Vilniuje kazokai sutrypė žirgais (sukilėlio palaikai vėliau slapta palaidoti evangelikų reformatų kapinėse, o pastarąsias (kartu ir liuteronų) kapines galiausiai sunaikino sovietinių okupantų valdininkai, pastatę Profsąjungų, Santuokų rūmus, įrengę parką). 1863–1864 m. sukilėlių vadų kūnai slapta buvo palaidoti ilgai neišaiškintoje vietoje (pastaraisiais metais surasti Aukštutinės pilies (Gedimino) kalne ir garbingai palaidoti Vilniaus Rasų kapinių koplyčioje). Antrojo pasaulinio karo frontui riedant į Vakarų raudonarmiečiai, veikiausiai gavę politinių vadovų įsakymus, tankiais tyčia važiuodavo per vokiečių,⁷ lietuvių ir vokiečių karių kapus Alytuje⁸ ir kitų vietovių kapinėse. Partizaniniame kare nukautų, žuvusių, nukankintų partizanų, rezistentų niekinimą ypač išstobulino sovietiniai okupantai ir jų talkininkai sribai: kaip jau minėta, jie išradingai slėpdavo, pakasdavo, užversdavo, skandindavo, degindavo, užkasdavo kūnus įvairiausiose atkampiose vietose. Istorikas J. Starkauskas rašė: „Okupantai sribams pavesdavo daug bjaurių darbų, kuriais jie turėdavo tarsi išpirkti savo menką kovingumą. Vienas iš niekingiausių – partizanų lavonų niekinimas miestelių aikštėse. Surusėjusio NKVD komisaro Josifo Bartašiūno įsakymu pradėjus vežti nukautų

partizanų lavonus į NKVD būstines neva jų atpažinimui (buvo ir toks tikslas), netrukus tai virto viduramžių lygio tyčiojimusi; siekiant žmonėms įvaryti siaubą, lavonai būdavo visaip išdankomi (Starkauskas 2001:16)⁹. O paskiau niekinamai pakasami.

Okupacinė valdžia matė, kaip lietuvių tauta gerbė žuvusius partizanus: ant jų kapų statė kryžius, puošė vainikais, nešė gėles, o tai neatitiko bolševikinės valdžios nuostatų kuo labiau paneikinti nukautus „liaudies priešus, buržuazinius nacionalistus, banditus“.

Aprašysiu daugiausiai jau registruotas ir jau tyrinėtas įvairių vietovių partizanų užkasimo vietas ir kapus, grupuodamas pagal jiems pasirinktas vietas.

ŽVYRDUOBĖS, KARO APKASŲ VIETOS

Partizanų kapas¹⁰, Biržų m. Ten buvusiose žvyrdubėse sribai užkasdavo Biržų krašto, vėliau Vyčio apygardos Pilėnų tėvūnijai priklaususių nukautų, žuvusių partizanų kūnus. Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę Biržų tremtiniai, sąjūdininkai sugebėjo tikrąja žodžio prasme atkovoti kad ir mažą tų žvyrdubėjų dalį, partizanų užkasimo vietas ir kapų plotelį, ir pastatyti ten paminklą. Okupantams nuslopinus partizanų kovas, palaužus pasipriešinimą sovietinė Biržų valdžia tyčia žvyrdubėjų vietoje leido gyventojams statyti namus, o šie įsirengė ir daržus. Daržovės augo, derėjo pasodintos ant partizanų palaikų, tebeauga ir dabar... Tai vieni iš labiausiai apnaikintų

6 *Kultūros vertybių registras* (toliau – KVR) 10390, Muitinės g., Vilnius.

7 Antrojo pasaulinio karo Vokietijos karių kapai, Šemetiškių k., Šiaulių r. sav. Pastaba: palaikai jau ekshumuoti.

8 KVR 31907, Skardžio g., Alytaus m.

9 Juozas (Josifas) Bartašiūnas – LTSR vidaus reikalų komisaras, ministras.

10 KVR 11839, Švyturio g., Biržų m.

partizanų kapų (labiau sunaikinti tik Plungės partizanų kapai). Tikėtina, kad šiose žvyrdubėse galėjo būti pakasta iki 100 partizanų. Iš jų išaiškinta, žinoma apie 70 partizanų vardų, pavardžių. 2006 m. pastatyto paminklo užsakovai – Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjungos (toliau – LPKTS) Biržų r. skyrius (pirmininkė Danguolė Žiukienė, sekretorė Marytė Dagienė, duomenis rinko Erena Aukštuolienė, M. Dagienė), autorius – architektas Algis Urbštas.

Partizanų kapas¹¹, Gerkiškių k. (Biržų r.). Tatulos upės slėnyje, žvyrdubių lauke, sribai pakasė per 70 partizanų. Žinomos apie 60-ies tapatybės. 1991 m. pastatytas akmenų mūro paminklas su pritvirtintomis lentelėmis, kuriose įrašyti žuvusiųjų partizanų vardai ir pavardės (pašventintas 1991 m. lapkričio 1 d.). Paminklo statyba rūpinosi Pabiržės klebonas Algirdas Narušis. Teritorijos sutvarkymo projektą parengė Biržų r. sav. architektūros ir urbanistikos skyrius.

Partizanų, rezistentų užkasimo vieta ir kapai, vadinami Ramybės lauku¹², Marijampolė. XX a. 4-ajame dešimtmetyje Marijampolėje, už senųjų kapinių, tarp Varpo ir Žvyryno g., buvo numatyta pratęsti kapines. Tuo metu ten stovėjo vienuolių marijonų pastatytas medinis juodai dažytas kryžius. Pirmosios sovietų okupacijos metais kryžius buvo nuverstas, o teritorijoje nuo Žvyryno gatvės valdžios nurodymu imta kasti žvyrą. Nuo 1945 m. tarp Žvyryno, Varpo g. ir Senųjų miesto kapinių iškastose žvyrdubėse užkasdavo nukankintų civilių gyventojų, rezistentų ir kautynėse su sovietų okupantais žuvusių Tauro apygardos partizanų palaikus. Juos pakasdavo labai negiliai arba tiktai užberdavo žemėmis. Liudytojų teigimu, nužudytuosius atveždavo vakare, naktį arba paryčiais. Veždavo sunkvežimiu, kelią apšviesdami tik trumpomis šviesomis. Kūnus sumetę į žvyrdubes, užžerdavo trupučiu žvyro ir nuvažiuodavo. Rytais aplinkiniai gyventojai matydavo neužkastų palaikų dalis, jų drabužius. Kartais įsidrąsinę žmonės slapta užkasdavo sovietų teroro aukų palaikų dalis. NKVD-MVD-MGB represinių įstaigų darbuotojai, tai susekę, gyventojus apkaltindavo bendradarbiavimu su pasipriešinimo kovotojais. Liudytojų teigimu, žuvusių partizanų ir nukankintų civilių gyventojų palaikai buvo užkasinėjami visoje dabartinio parko teritorijoje. Išaiškinta tiktai apie 20 pakastųjų partizanų vardų, pavardžių. Manoma, kad daugiausia aukų užkasta žvyrdubėse prie Žvyryno g. Svarbu, kad ši

Ramybės parką aplenkė statybos. Galbūt išgelbėjo statyboms netinkama šalia tekančios Šešupės pakrantės žemė. 1991 m. pagal architekto Valentino Medelio projektą pastatytos tautodailininkų Jono Dulinsko, Romo Karpavičiaus, Kazimiero Barišausko ir Ričardo Vaino skulptūros, kryžiai, antkapis nežinomam partizanui.

Partizanų užkasimo vieta ir kapai¹³, Plungės r. Sovietinių okupantų NKVD-MVD-MGB Plungės poskyrio pareigūnai, sribai ten pakasdavo Žemaičių apygardoje nukautus, žuvusius partizanus. Partizanų užkasimo vieta ir kapai yra suardyti, sovietų okupacijos metais šioje kapavietėje buvo kasamas žvyras ir, kartu su kaukolėmis, kaulais, vežamas taisyti kelius. Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, Plungės r. vadovai neatsižvelgė į Plungės sąjūdžio tarybos 1991 m. nutarimą dėl partizanų užkasimo vietos ir kapų išsaugojimo, taip pat į sąjūdininkų ir kitų visuomeninių organizacijų 2009 m. kreipimąsi dėl maždaug 1 ha sklypo skyrimo kapavietei ir aplinkui kapus suplanavo individualių namų sklypus, juos skyrė gyventojams, leido statyti pastatus. Pagal įvairius duomenis (atsiminimus, liudijimus), manoma, kad ten buvo užkasta iki 100 partizanų kūnų. Tikslus pakastųjų skaičius nežinomas. 1992 m. toje vietoje pastatytas Jono Kuodžio sukurtas paminklas. Tai vienos įžuliausių komunistinės nomenklatūros valdininkų suplanuotų statybų jau atkurtoje Lietuvoje, tad ir labiausiai sunaikinta partizanų kapavietė. Individualūs namai projektuoti ir statyti buvusiose žvyrdubėse iki pat XXI a. 2-ojo dešimtmečio vidurio. Vėliau, jau ant palaikų liekanų pristačius namų, prireikė ir tvenkinio. Savivaldybei leidus, dalyje buvusios užkasimo vietos iškastas tvenkinys, tad kapai buvo dar labiau suardyti. Atkūrus nepriklausomybę Plungėje neiškilo stiprių sąjūdininkų, principingų tremtinių, kurie būtų sutramdę įžūlius vietinius valdininkus, laisvės kovos partizanų kapaviečių niekintojus. Pastarųjų atlapuose jau švietė trispalviai ženkliukai, o širdyse siautė komunizmo statytojų kodekso, paprasčiau sakant, sribiškos nužmogėjimo nuostatos.

Partizanų užkasimo vieta ir kapai¹⁴, Alsėdžiai (Telšių r.). Partizaninio karo metais (1944–1953) Alsėdžių valsčiuje veikė Žemaičių apygardos Alkos ir Šatrijos rinktinių bei Sedos kuopų partizanai. Žuvusių ir nužudytų partizanų kūnus niekindavo Alsėdžių aikštėje priešais buvusį NKVD-MGB ir sribų pastatą. Vėliau palaikus

11 KVR 31903, Gerkiškių k., Pabiržės sen., Biržų r.

12 KVR 11428, Varpo g., Marijampolės m.

13 KVR 4504, Pakerų k., Babruno sen., Plungės r. sav.

14 KVR 40469, Alsėdžių mstl., Plungės r. sav.

Kryžiai ir paminklai, žymintys partizanų užkasimo vietą Veiveriuose (Prienu r.).

sumesdavo į nuo karo likusius apkasus, žvyrduobes. Ant partizanų palaikų užkasimo vietos ir kapų vėliau buvo pastatyti ir iki šiol naudojami du pastatai: viename jų – Alsėdžių seniūnija ir vaistinė, kitame – vaikų darželis. Išaiškinti 37 čia užkastų partizanų vardai ir pavardės.

Partizanų užkasimo vieta ir kapai¹⁵, Rokiškis. Į šioje vietoje buvusias žvyrduobes Rokiškio sribai ir enkavėdistai, vadovaujami NKVD ltn. Kuznecovo, vyr. ltn. Popovo, kpt. Serebriakovo, kalėjimo viršininko Jarmolajevo, 1945–1953 m. užkasdavo žuvusių, nužudytų partizanų palaikus, nukankintus rezistentus. Tikslus skaičius nežinomas. 1974–1980 m. ten statant psichiatrinę ligoninę buvo iškasta daug žmonių kaulų. Išaiškinti 35 partizanų vardai ir pavardės. Pastatytas paminklas.

Partizanų užkasimo vieta ir kapai, vadinamoji Partizanų kalva¹⁶, Salakas (Zarasų r.). 1944–1951 m. veikęs NKVD–MVD–MGB Zarasų apskrities naikintojų (*istreibitelių*) bataliono būrys į vadinamosios Partizanų kalvos viršuje buvusius Antrojo pasaulinio karo apkasus sumesdavo, pakasdavo nukautus Vytauto apygardos Lokio, Liūto ir Tigro rinktinių partizanus. Iš viso 1945–1949 m. ten sumesta ir pakasta apie 40–45 partizanų palaikai. Išaiškinta per 30 jų vardų ir pavardžių. Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, Salako klebono Alfredo Kanišausko dėka, 1990 m. kalnelis aptvertas, pavadintas Partizanų kalva, pastatytas metalinis kryžius ir kiti paminklai, kryžiai.

15 KVR 4689, Vytauto g., Rokiškio m.

16 KVR 38188, Salako mstl., Salako sen., Zarasų r. sav.

Partizanų užkasimo vieta¹⁷, Rokiškio kaimiškoji sen. Šioje vietoje 1944–1950 m. NKGB ir MGB Rokiškio m. čekistai ir sribai užkasė iki 50 žuvusių, per tardymus nužudytų partizanų, jų ryšininkų, rėmėjų, Rokiškio krašto gyventojų. Išaiškinti 23 žuvusiųjų vardai ir pavardės.

Partizanų užkasimo vieta ir kapai, vadinamasis Skausmo kalnelis¹⁸, Veiveriai (Prienu r.). Antrojo pasaulinio karo metais dabartinio Veiverių miestelio pietvakarinėje dalyje, kelio Kaunas–Marijampolė kairėje pusėje, Jono Raslavičiaus žemėje, buvo iškasti apkasai. 1945–1953 m. enkavėdistai ir sribai ten po niekinimo miestelio centre užkasdavo Veiverių apylinkėse žuvusių Tauro apygardos partizanų kūnus. Išaiškinta per 80 partizanų vardų ir pavardžių. Šioje kapavietėje, panašiai kaip Merkinėje, partizanų bendražygiai, giminaičiai pristatė daugybę kryžių ir paminklų. Yra bendras ažuolo paminklas su iškaltais partizanų vardais ir pavardėmis, jo autorius – Algimantas Sakalauskas.

Partizanų užkasimo vieta ir kapai¹⁹, Anykščių m. Tai viena iš pagrindinių Anykščių krašte nukautų, žuvusių partizanų pakasimo buvusiose žvyrduobėse vietų. Tiksliai kapų vieta nesurasta, nežinoma. Spėjama, kad dalis kapų sunaikinta, ten pastačius Anykščių sporto ir laisvalaikio centrą, restoraną-viešbutį „Nykščio namai“. Išaiškinta apie 20 partizanų vardų, pavardžių. Apytikrėje vietoje stovi paminklas.

17 KVR 28174, Bajorų k., Rokiškio kaimiškoji sen., Rokiškio r. sav.

18 KVR 33545, Kauno g., Veiverių sen., Prienu r. sav.

19 Neregistruota, miškelis priešais J. Biliūno gimnaziją, Liudiškių g., Anykščių m.

Panaikinus ant partizanų kapų sovietų valdininkų įrengtą stadioną, pastatyti kryžiai ir koplytėlė. Merkinės miestelis (Varėnos r.).

PUVK VIETOS, VĒLIAU PAVERSTOS MOKYKLŲ KIEMAIS, STADIONAIS

Partizanų užkasimo vieta ir kapai,²⁰ **Prienui.** Prienuų Žiburio gimnazijos kiemas. Kaip teigia liudininkai, buvusių Prienuų evangelikų liuteronų senųjų kapinių šiaurinėje ir rytinėje dalyse sovietiniai okupantai ir jų talkininkai partizaninio karo metais užkasdavo žuvusius ir nužudytus Tauro ir Dainavos apygardų partizanus. Užkastų partizanų skaičius neišaiškintas. 1959 m. J. Basanavičiaus g., buvusių evangelikų liuteronų kapinių vietoje, pastatytas vidurinės mokyklos korpusas, todėl tikėtina, kad vidurinėje ir rytinėse teritorijos dalyse partizanų palaikai buvo sunaikinti. Išaiškintas tik vienas ten pakastas partizanas Kazimieras (Kazys) Banionis-Klajūnas. Pastatytas paminklas.

Partizanų užkasimo vieta ir kapai,²¹ **Prienui.** Mieste, Revuonos upelio senvagėje, greta dabartinio Žiburio gimnazijos stadiono, taip pat pakasdavo nukautus partizanus. Tikėtina, kad didžioji dalis šios užkasimo vietos ir kapų pateko į saugomą teritoriją. Aukų skaičius neišaiškintas.

Partizanų ir jų rėmėjų kapai,²² **Merkinė (Varėnos r.).** Skaičiuojama kad Merkinėje, netoli kapinių, buvo pakasta apie 150 Lietuvos

partizanų ir jų rėmėjų. Žinomi – 70, kiti – spėtini. Okupacinė valdžia turbūt tyčia ant laisvės kovotojų kapų vėliau įrengė mokyklos stadioną. Partizanų giminaičiai, tuo metu dar gyvi bendražygiai, politiniai kaliniai, tremtiniai Merkinės Sąjūdžio grupės vadovo Juozo Kaupinio rūpesčiu, dar 1989 m. ėmė statyti kryžius, kitokius paminklus. 1994 m. pastatyta koplyčia (skulptorius – Albertas Donatas Belevičius, architektė – Gražina Petrušienė). Prie koplyčios esančiose plokštėse iškalti ten ir nežinia kur pakastų partizanų vardai, pavardės. Vos atkūrus Lietuvos nepriklausomybę stadionas buvo panaikintas. Dabar ši vieta vadinama Merkinės kryžių kalneliu. Tai viena pagrindinių užkasimo vietų ir kapų Dainavos partizanų apygardoje. Tikėtina, kad įrengiant stadioną dalis palaikų sunaikinta.

Partizanų užkasimo vieta ir kapai,²³ **Kretinga.** Po Antrojo pasaulinio karo likusiuose apkasuose Kretingos čekistai ir sribai pakasdavo nukautus, nužudytus partizanus. Vėliau okupacinė sovietų valdžia ant dalies kapų pastatė mokyklą. Nužudytųjų skaičius, asmenys neišaiškinti. Pradinius duomenis surinko istorikas, muziejininkas Julius Kanarskas. Pastatytas kryžius.

Partizanų užkasimo vieta ir kapai,²⁴ **Balninkai (Molėtų r.).** Pakastųjų partizanų skaičius nežinomas, nustatyta apie 15 kovotojų vardai.

20 KVR 43936: 34566, J. Basanavičiaus g., Prienuų m.

21 KVR 43937, Žiburio gimnazijos kiemas, Prienuų m.

22 KVR 17063, Merkinės mstl., Varėnos r. sav.

23 KVR 44271, Savanorių g., Kretingos m.

24 KVR 44988, Balninkų mokyklos stadiono pakraštys.

1945–1947 m. dalis šios partizanų užkasimo vietos ir kapų iškasinėta statant šaudyklą. Okupantų ir sribų nužudytų Tamulių giminaitės Ritonė Tamulytė–Šalkauskienė ir buvusi partizanų ryšininkė Angelė Tamulytė 1988 m. liepos m. kreipėsi į Balninkų apylinkę dėl palaikų iškasimo. Tuometiniai sovietiniai valdininkai (Balninkų vykdomojo komiteto pirmininkas Sevelijus Šalgunovas, kolūkio pirmininkas, senieji nomenklatūrininkai) visaip trukdę ir vilkinę, bet galiausiai partizanų palaikus iškasti leido. 1988 m. spalio 7–8 dienomis surasti ir iškasti tikrai 4 partizanų palaikai. Šie neišaiškintų asmenų (partizanų) palaikai, sudėti į vieną karstą, 1998 m. spalio 22 d. buvo iškilmingai palaidoti Dapkūniškių kapinėse.

PUVK, Krinčinai (Pasvalio r.). Ant dalies užkasimo vietos ir kapų sovietiniai valdininkai įrengė mokyklos stadioną. Netyrinėta. Neregistruota.

PUVK, Ignalina. Liudininkai atmena, kad partizanus pakasdavo toje vietoje, kur dabar yra Ignalinos mokykla, stadionas. Netyrinėta.

NKVD-MGB KIEMAI, ŠULINIAI, IŠVIETĖS, SAŲARTYNAI

Leipalingio NKVD-MGB būstinės pastato ir partizanų užkasimo vietos ir kapų kompleksas²⁵. Stribai žuvusių, nužudytų partizanų kūnus pakasdavo būstinės kieme, sumesdavo į tame pačiame kieme buvusį šulinį ir užkasdavo pievoje, kitapus Dzūkų g. 1991 m. dalį palaikų iškasė, ištyrinėjo Vilniaus universiteto mokslininkai (antropologas dr. Rimantas Jankauskas, archeologas habil. dr. Vytautas Urbanavičius).²⁶ Iškastieji palaikai garbingai palaidoti Leipalingio kapinėse. Neišaiškintų partizanų palaikai likę prie buvusiojo NKVD-MGB būstinės pastato. Paminklinio akmens statymo darbų koordinatore – TS-LKD Druskininkų skyriaus pirmininkė G. Kuneikienė. Paminklą sukūrė skulptorius Gintaras Žilys, pastatė Angelė Ūselytė-Priekulienė.

Partizanų užkasimo vieta ir kapai²⁷, prie Saldutiškio (Utenos r.). Į Sibirą ištremto Vlodo Trinkūno sodybos name 1945–1952 m. veikė NKVD-MVD-MGB Saldutiškio valsčiaus

poskyris. Dalis Saldutiškio apylinkėse žuvusių Vytauto apygardos partizanų kūnų buvo šio poskyrio kieme niekinti, o vėliau jo teritorijoje, Trinkūnų sodyboje, ir užkasti. Neišaiškintas partizanų palaikų skaičius, žinomi tik 5 vardai ir pavardės. Pastatytas kryžius.

Partizanų kapai²⁸, Ignalina. NKVD-MGB pastatų kiemuose 1944–1953 m. buvo užkasti kautynėse žuvę ar šiuose sovietinių represinių struktūrų pastatuose nukankinti Vytauto apygardos Tigro rinktinės partizanai, rezistentai, ryšininkai ir rėmėjai. Partizanų palaikai prieš tai buvo numetami prie šių pastatų ir niekinami. Tikslus užkastųjų skaičius, vardai ir pavardės – nežinomi. Tikėtina, kad ten gali būti pakastas Vytauto apygardos Tigro rinktinės vadas Vincas Žaliaudonis-Rokas (1910–1952). Išlikę buvę NKVD būstinės pastatai (raštinė, dvi areštinės). Pastatytas paminklas.

Partizanų užkasimo vieta ir kapai²⁹, Lukšiai (Šakių r.). Dabartinėje A. Tatarės g., Šv. Juozapo bažnyčios šventoriaus pietinės ir vakarinės tvoros kampe stovėjo pastatas, kuriame 1944–1953 m. veikė Lukšių valsčiaus sribų būstinė. Prie šio pastato įvairiose vietose buvo niekinami Lukšių apylinkėse žuvusių Tauro apygardos Žalgirio rinktinės partizanų kūnai. Ten pat niekintas ir 1949 m. rugsėjo 28 d. Viliūšių k. apylinkėje, Šunkarių miške (Jankų valsčius, Šakių aps.) žuvusio Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio Tarybos (LLKS) nario, Tarybos 1949 m. vasario 16 d. deklaracijos signataro, Tauro apygardos vado Aleksandro Grybino-Fausto kūnas. Vėliau stribai partizanų kūnus užkasdavo savo pastato teritorijoje, prie šventoriaus tvoros, arba sumesdavo į šalia buvusią Lukšių sribų būstinės išvietę (lauko tualetą) (dabar tai – Šv. Juozapo bažnyčios šventoriaus vakarinė (užpakalinė) siena). Žuvusiųjų palaikus taip pat išveždavo ir užkasdavo šalia Lukšių esančioje Zyplių dvaro teritorijoje. 1989 m. Lietuvos persitvarkymo sąjūdžio Lukšių grupės rūpesčiu buvusi Lukšių sribų būstinė ir šalia jos buvę ūkiniai pastatai nugriauti, teritorija išvalyta, buvusio pastato vietoje pastatytas koplytstulpis. 1989–1991 (1992) m. paminklais buvo pažymėtos niekinimo ir užkasimo vietos.

Pastato ir partizanų, rezistentų užkasimo vietos ir kapų kompleksas³⁰, Marijampolė. NKVD-MVD-MGB pastato kieme buvo niekinami nukautų, žuvusių, nukankintų Tauro apygardos partizanų palaikai, kuriuos vėliau

25 KVR 43184, Dzūkų g. 15, Leipalingio sen., Druskininkų sav.

26 Vilniaus universiteto Medicinos fakulteto anatomijos, histologijos ir antropologijos katedros vyr. dėst. dr. Rimanto Jankausko ir Lietuvos Istorijos instituto sektoriaus vadovo Vytauto Urbanavičiaus rezistentų palaidojimo vietos Leipalingyje 1991 m. balandžio 13 d. tyrimo rezultatai, 27 lapai. KPC paveldosaugos biblioteka.

27 KVR 42725, Trinkūnų k., Saldutiškio sen., Utenos r. sav.

28 KVR 2796, Laisvės g., Ignalinos m.

29 KVR 43155, A. Tatarės g., Šakių r. sav.

30 KVR 40721: 40722, Vytauto g. 26, Marijampolės m.

Kairėje – ant palaiškų pastatytas vandentiekio bokštas. Jieznas (Prienu r.).

pakasdavo prie Javonio upelio ar sumesdavo į pastato teritorijoje buvusią paplavų duobę. Šiuo metu Javonio upelis nudrenuotas, užkasimo vietoje įrengta mašinų stovėjimo aikštelė. 1999 m. prie buvusios NKVD-MGB būstinės archeologai rado 6 žiauriai nukankintų žmonių palaikus, kurie buvo iširti ir palaidoti Marijampolės kapinėse. Remiantis liudininkų bei LGGRTC duomenimis, manoma, kad pastato (Vytauto g. 26, Marijampolė) aplinkoje užkasta daug žuvusiųjų, tačiau, neatlikus visos teritorijos archeologinių tyrimų, nėra galimybės nustatyti jų skaičiaus. 1991 m. pastatyta koplytėlė nukankintiems Tauro apygardos partizanams ir civiliams gyventojams atminti (architektas Zenonas Galadauskas).

Partizanų užkasimo vieta ir kapai³¹, Jieznas (Prienu r.). Jieznas ūkininko Benjamino Kušelevičiaus, vadinamajame Bijomino darže, vietiniai sribai pakasdavo nukautus, nužudytus Dainavos apygardos Geležinio Vilko rinktinės, Tauro apygardos ir kai kuriuos Didžiosios Kovos apygardos partizanus. Išsamiau netyrinėta. Remiantis atsiminimais, ten galėtų būti pakasta per šimtą partizanų, teigiama, kad galbūt net keletas šimtų (Vinskienė 2007). Sovietų okupacinės valdžios vietininkai, valdininkai šią kapavietę buvo pavertę šiukšlynu, ant partizanų kaulų pastatė vandentiekio bokštą. 1989 m., prieš Vasario 16-osios šventę, Jieznas sąjūdininkai ant šių kapų pastatė kryžių. Sribai pasamdė porą vyrų, kurie kryžių nulaužė, o žvakes ir gėles sutrypė. 1991 m. pastatytas akmenų mūro paminklas, granito plokštėse surašytos žinomų pakastųjų partizanų vardai ir pavardės, slapyvardžiai. Paminklas pastatytas

31 KVR 42572, Jieznas m., Prienu r. sav.

Jieznas mokytojos Bronės Vinskienės rūpesčiu, jį sukūrė Pranas Algirdas Milkevičius, statytojai: Pranas Mocevičius, Algirdas Milkevičius, Juozas Ražanauskas, Mikas Kazlauskas, Juozas Raklevičius, Kazys Proškus, Julius Jurgaitis, Vincas Mokevičius, Jonas Zaprackas ir kiti.

Partizanų užkasimo vieta ir kapai³², Griškabūdis (Šakių r.). 1945–1950 m. pastate (dabar J. Jablonskio g. 6) veikė NKVD-MVD-MGB Griškabūdžio valsčiaus poskyris ir sribų būstinė. Vietiniai pastatą vadino Baltmūriu. Enkavėdistams vadovavo Olkovskis, sribams – Glikas. Kalėjimas, kuriame buvo kalinami suimtieji, buvo įrengtas mediniame pastate miestelio centre ir šalia esančiame tvarte. Iš kalėjimo partizanus tardyti atvesdavo į NKVD-MVD-MGB poskyrio pastatą. Dažniausiai tai vykdavo naktimis. Tardomus žmones mušdavo, kankindavo. 1947 m. liepos mėn. suimto ir pastate kalinto Tauro apygardos Žalgirio rinktinės Vyčio kuopos rezervisto Antano Stanionio liudijimu, ypač suimtuosius kankino MGB Griškabūdžio valsčiaus viršininkas Olkovskis ir ltn. Buožinas. Po tardymo suimtuosius išveždavo į Kauną, Marijampolę, Vilnių. Už pastato esančioje teritorijoje būdavo užkasami arba į viešą išvietę sumetami Griškabūdžio valsčiuje žuvusių Tauro apygardos Žalgirio rinktinės partizanų ir NKVD Griškabūdžio poskyrio pastate nukankintų suimtųjų palaikai. Išaiškinti apie 30-ties partizanų vardai ir pavardės. 1991–1992 m. partizanams pagerbti pastatytas Arvydo Didžiapetrio ir tautodailininko Albino Staugaičio paminklinis ansamblis. Abipus tako esančiose plokštėse iškalti žinomų partizanų vardai, pavardės.

32 KVR 39579, Topolių g., Griškabūdžio mstl., Šakių r. sav.

Partizanų kapas Papilyje (Biržų r.)

Saldutiškio (Utenos r.) dvaro sodyba³³. Saldutiškio dvaro mūriniame pastate 1945–1952 m. veikė Saldutiškio valsčiaus sribų būstinė. Rūsyje buvo įrengta laikinojo sulaikymo areštinė³⁴. Nuo šio pastato pietvakarių kryptimi, maždaug už 50–60 m., yra mažiausiai dviejų partizanų užkasimo vieta. Tuo laiku Saldutiškio dvaro rūmuose buvo įsikūrusi NKVD-MVD-MGB sovietų karinė įgula. Žinoma, kad šioje kapavietėje yra enkavėdistų ir sribų užkasti žuvę, nužudyti partizanai: Vytauto apygardos, Lokio rinktinės, Bazalto rajono, Erškėčio kuopos, Trimito būrio vadas Vladas Pelėda-Laputis, Bulba, LLA Vytauto apygardos Liūto rinktinės Klevo kuopos vadas, vėliau – Tigro rinktinės Romelio (Vanagų) būrio, kuopos vadas Antanas Krinickas-Romelis, kuris buvo palaidotas Labanoro pirmosiose kapinėse. Apie tai sužinoję, Saldutiškio enkavėdistai A. Krinicko-Romelio kūną iškasė, išniekino (sukapojo), vėliau užkasė už Saldutiškio NKVD sribų pastato būstinės, kiti teigia, kad palaikus sumetė į lauko išvietę. Pagal liudytojų atsiminimus, tikėtina, kad šioje vietoje yra daugiau užkastų nežinomų partizanų, bet tai neištirta.

Partizanų kapas³⁵, **Papilio mstl.** Stribai ir enkavėdistai 1945–1953 m. Papilio apylinkėse nukautų, žuvusių LLA 3-iosios apygardos Papi liečių būrio, vėliau Vyčio apygardos, Pilėnų tėvūnijos, partizanų kūnus pakasdavo už Papilio gaisrinės, ten pat sumesdavo į šulinį (?), vėliau ši vieta paversta sąvartynu. Žinomi 43 partizanų vardai, pavardės. Paminklo autorius – architektas

Algimantas Urbšas, taip pat pastatyti iš Šalčininkų r. atvežti kryžiai partizanams evangelikams reformatams ir katalikams. Paminklų statyba daugiausia rūpinosi ten pakasto partizano Povilo Skiauterės brolis Bronius Skiauterė.

Šulinio vieta, Rotušės g., Biržai³⁶. Liudytojai teigė, kad stribai naktimis iš areštinės ir kalėjimo (Rotušės g. 26), taip pat laikinos areštinės (Rotušės g. 24b) į netoli buvusį šulinį suversdavo žuvusių, nukankintų partizanų, rezistentų kūnus. Skaičius nežinomas. Netyrinėta.

Biržų policijos komisariato kiemas. Biržiečiai atsimena, kad ypač paskutiniaisiais partizaninio karo metais, žuvusius partizanus užkasdavo ir milicijos kieme. Dabar ši vieta užstatyta, yra Biržų policijos komisariato kieme. Netyrinėta, ženklo nėra. Spėjama, kad ten buvo pakastas ir vienas paskutiniųjų partizanų vadų – Pilėnų tėvūnijos (Biržų krašto) vadas Steponas Giedrikas-Girietis (1925–1954).

Šulinys priešais ligoninę. Ramygala (Panevėžio r.). Teigiama, kad į buvusį šulinį sumesti partizanų palaikai ten ir likę. Kultūros paveldo inspekcijos (toliau – KPI) Panevėžio padalinio darbuotojai 1993 m. bandė ieškoti palaikų, tačiau dėl šulinio gylio (apie 20 m) iki jų neprisikasė. Iškasimą sunkino tai, kad, sovietinės valdžios nurodymu, šulinys tyčia buvo užverstas statybinėmis atliekomis. Kapavietė neregistruota, ieškoma daugiau duomenų. Pastatytas paminklas.

Šilavotas (Prienu r.). Pasakojama, kad Šilavoto bažnyčios klebonijos kieme, į netoli

33 KVR 834, Saldutiškio mstl, Utenos r. sav.

34 Rus. *kamera predvaritel'novo zakliučenija* (KPZ).

35 KVR 31902, Rožių g., Papilio mstl., Papilio sen., Biržų r. sav.

36 Šulinio vieta buvo netoli buvusios NKVD (ir prokuratūros ?) būstinės, kalėjimo Biržų m. Rotušės g. Pietinė dalis.

NKVD-MGB būstinės buvusį šulinį sribai mesdavo partizanų kūnus. Šulinys, kurio gylis apie 40 m, netyrinėtas.

NKVD Švenčionių skyriaus būstinės kietas³⁷. Remiantis liudininkų pasakojimais, būstinės kieme ir jo aplinkoje enkavėdistai ir sribai užkasdavo partizanus. 1995 m. galimą NKVD aukų kapavietę tyrinėjo archeologas Gediminas Gendrėnas. Sovietų okupacijos metais minėtame pastate veikė milicijos skyrius, o atkūrus Lietuvos nepriklausomybę – policijos komisariatas. Spėjamoje palaikų kapavietėje buvo pastatyti milicijos garažai. Palaikų nerasta³⁸.

Vadoklių (Panevėžio r.) valsčiaus NKVD-MVD-MGB poskyrio ir sribų būstinės kietas. Teigiama, kad į kelis šio miestelio šulinius sribai sumesdavo partizanų kūnus. Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę palaikų ieškojo KPI Panevėžio skyriaus darbuotojai, tačiau nerado.

Pandėlio (Rokiškio r.) šuliniai. Pandėlio sribai nužudytų partizanų kūnus suversdavo į kelis miesto šulinius, buvusius prie malūno. Partizanų palaikai, atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, iškasti ir palaidoti Pandėlio kapinėse.

Grinkiškio (Radviliškio r.) bažnyčios klebonijos šulinys. Liudininkė Elena Bartkienė pasakojo, kad į klebonijos šulinį Grinkiškio sribai sumesdavo nukautų partizanų kūnus. Galima palaikų užkasimo vieta netyrinėta. Šulinys užverstas.

MIŠKAI, KRŪMAI, ŽYDŲ KAPINĖS IR JŲ APLINKA

Partizanų kapai³⁹, **Vabalninkas (Biržų r.)**. Prie senųjų žydų kapinių enkavėdistai ir sribai užkasdavo žuvusius Vabalninko krašto – Dariaus ir Girėno rinktinės, vėliau – Pilėnų tėvūnijos, partizanus. Lietuvos Atgimimo metais (1989 m.) Vabalninko Sąjūdžio, LPKTS ir žuvusiųjų partizanų giminaičių rūpesčiu, šioje vietoje ir kapuose, neištyrus, be ekshumacijos, iškasti 95 partizanų palaikai. Vabalninko muziejaus vadovė Ona Šoblinskienė teigė, kad „kasė ekskavatoriumi, pastebėtus palaikų kaulus surinkome“. Surinkti palaikai palaidoti Vabalninko kapinėse⁴⁰. Pagal įvairius duomenis, manoma, kad šioje vietoje yra likę apie 50 partizanų palaikų. Pastatytas paminklas.

37 Vilniaus g., Švenčionys. Ši užkasimo vieta neregistruota, užstatyta, teritorija neapibrėžta.

38 Gedimino Gendrėno NKVD aukų kapavietės paieškos ataskaita. Švenčionys, 1995 m. KPC paveldosaugos biblioteka.

39 KVR 33672, Vabalninko m., Vabalninko sen., Biržų r. sav.

40 KVR 32395, Lietuvos partizanų kapas, S. Nėries g., Vabalninko m.

Partizanų užkasimo vieta ir kapai⁴¹, **Šimkaičiai (Jurbarko r.)**. Šiame Šimkaičių miško kampe enkavėdistai ir sribai užkasdavo žuvusius, nužudytus Jungtinės Kęstučio apygardos Lydžio rinktinės partizanus. 1946 m. rugsėjo mėn. Lydžio, Žalčio, Šerno rinktinės buvo sujungtos į Jungtinę Kęstučio apygardą. Lydžio (vėliau Aukuro) rinktinės veiklos ribos apibrėžiamos Tauragės apskritymi, taip pat buvusios Raseinių apskrities Šimkaičių ir Nemakščių valsčiais. Spėjama, kad šioje vietoje užkasta keliasdešimt partizanų. 1990 m. spalio 3 d., E. Klimaitienės ir J. Milerio rūpesčiu, pastatytas akmenų mūro trišonės piramidės paminklas (autorius A. Balšaitis). Plokštėje iškalti žuvusiųjų vardai, pavardės.

Partizanų užkasimo vieta ir kapai⁴², **Prienlaukio k. (Prienų r.)**. Šioje partizanų užkasimo vietoje ir kapuose po niekinimo Prienų turgaus (dabar Laisvės) aikštėje ar NKVD-MVD-MGB Prienų valsčiaus poskyrio (nuo 1946 m. – Prienų aps., nuo 1950 m. Prienų r. skyriaus) kieme užkasdavo 1945–1953 m. Prienų apylinkėse nukautų, žuvusių partizanų kūnus. Skaičius nežinomas. 1992 m. šioje kapavietėje rasta 14 palaikų (ištirti Vilniuje, neidentifikuoti). Palaikai buvo pašventinti ir 1992 m. lapkričio 23 d. palaidoti tuose pačiuose kapuose. 1992 m. lapkričio 23 d. palaidotų 14-kos neišaiškintų partizanų kapo teritorijoje pastatyta granito paminklo ir metalinio kryžiaus kompozicija.

Žydų senųjų kapinių ir partizanų užkasimo vietos bei kapo kompleksas⁴³, **Žiežmariai (Kaišiadorių r.)**. Žiežmarių senosiose žydų kapinėse buvo užkasti Didžiosios Kovos apygardos partizanai. 1991 m. rugpjūčio 17 d. ten buvo iškasta 11 partizanų palaikai, jie perkelti į Kaišiadorių kapines, tik neaišku, ar į ten esančią partizanų koplytėlę buvo perkelti visų užkastųjų palaikai. Tikėtina, kad dalis partizanų palaikų liko žydų kapinėse. 1991 m. buvo pastatytas paminklas (autorius – architektas Stasys Petrauskas). 1995 m. paminklas buvo perskeltas ir nuverstas, o 1996 m. visiškai suniokotas. 1999 m. pastatytas naujas paminklas (autorius – architektas Zenonas Sakalauskas).

Lietuvos partizanų kapai⁴⁴, **Paraseinio k., (Raseinių r.)**. Šiuose kapuose, vadinamajame Vedecko ažuolyne, sovietinių okupantų ir kolaborantų pakasta apie 50, kitais duomenimis – per 100 (?), Raseinių apylinkių, Vėgėlės rinktinės, kpt. Juozo Čeponio-Būdrio, Rimanto,

41 KVR 43220, Šimkaičių mstl., Šimkaičių sen., Jurbarko r. sav.

42 KVR 38833, Prienlaukio k., Šilavoto sen., Prienų r. sav.

43 KVR 37575, Žiežmarių m., Kaišiadorių r. sav.

44 KVR 20740, Paraseinio k., Paliepių sen., Raseinių r. sav.

Partizanų kapai. Švenčionių ir Cirkliščio seniūnijos sankirtoje. Aloyzo Petrašiūno nuotrauka.

Algimanto Zaskevičiaus-Tautvaišos ir kpt. Jono Žemaičio-Dariaus, Liudo ir kitų būrių partizanų, 15 iš jų žuvo 1945 m. liepos 22 d. Virtukų kautynėse Raseinių aps. su NKVD pasienio kariuomenės 31-ojo pasienio pulko kareiviais, taip pat ten užkasti enkavėdistų nužudytų civilių asmenų kūnai. Liudytojais teigė, kad kai kuriuos palaikus partizanų artimieji naktimis atkasdavo, atpažindavo ir toje pat vietoje palaidodavo. Atgimimo metais, atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, iš šių kapų iškasti ir Raseinių kapinėse palaidoti 6 partizanų palaikai. 1995 m. pastatytas tautodailininkų Ričardo Ramanausko ir Juozo Grabausko ažuolinis kryžius su koplytėle (Pieta). 2008 m. pastatyti dizainerio Romo Navicko sukurti tipiniai Vyčio kryžiaus formos paminklai. Ši užkasimo vieta ir kapai dabar deramai tvarkomi.

Partizanų užkasimo vieta ir kapai⁴⁵, Dembava (Panevėžio r.). Po Antrojo pasaulinio karo likusiuose apkasuose Dembavos (Ažuolytės) vietovėje Panevėžio čekistai ir stribai užkasdavo žuvusių, nužudytų partizanų kūnus. Išaiškintos tik kelių kovotojų tapatybės. Ten pakastas ir vienas LLA 3-iosios Šiaurės apygardos (nuo 1945 m. vasaros – Vyčio) kūrėjų, Žaliosios rinktinės vadas Vladas Juozokas-Beržas, Petraitis (žuvo 1946 m. vasario 13 d.). Neregistruota. 1990 m. šioje partizanų užkasimo vietoje ir kapuose pastatyti kryžiai, paminklas.

Partizanų užkasimo vieta ir kapai⁴⁶, Nemunėlio Radviliškis (Biržų r.). Partizanų kūnus pakasdavo miškelyje už žydų žudynių vietos ir kapo. Neregistruoti, netyrinėti. Teritorijos dydis neaiškus.

45 KVR 44925, Dembavos gyvenvietė, Velžio sen., Panevėžio r. sav.

46 Nemunėlio Radviliškio mstl, Biržų r. sav.

DVARŲ PARKAI, VIETOS PRIE UPIŲ,
EŽERŲ, KANALŲ, PELKĖS, DURPYNAI

Labanoro mūšio partizanų kapai⁴⁷, Švenčionys. Švenčionių miesto ir Cirkliščio seniūnijos sankirtoje, pelkėjančioje dauboje, čekistai ir stribai 1945 m. kovo viduryje užkasė per 80 Labanoro mūšyje 1945 m. kovo 11–13 d. nukautų LLA Tigro rinktinės Antano Krinicko-Romelio („Kauno“ bunkerio) ir Apolinaro Juršio-Vytenio („Margio“ bunkerio) būrių partizanų⁴⁸. Liudijama, kad ir vėliau čekistai ten pat, prie Cirkliščio dvaro sodybos parko, pakasdavo žuvusius kovotojus. Žinoma, kad 1952 m. ten užkasė Adolfo Grigonio-Paberžio būrio partizanus. Tikėtina, kad šiuose kapuose pakasta apie 100 partizanų. 1975–1983 m., šią vietovę melioruojant, pabiro palaikų kaulai. Lietuvos atgimimo metais apie vietą, kur jie buvo rasti, liudininkai papasakojo Švenčionių r. sąjūdininkams. Jų rūpesčiu šioje partizanų užkasimo vietoje ir kapuose buvo pastatyti kryžiai. Vėliau menininkas, kryždirbys, skulptorius Juozapas Jakštas pastatė kryžių, rūpintojėlio ir kitų paminklų memorialą. Ši partizanų užkasimo vieta ir kapai – netyrinėti, palaikai neiškasti, neekshumuoti. Galbūt dėl to, kad jie smarkiai nukentėjo per melioraciją, o gal dėl didelio užkastųjų skaičiaus. Be to, tai nuošali, rami vieta, Švenčionių r. sąjūdininkų rūpesčiu visa teritorija apsodinta ažuoliukais, pastatyti tautodailininko J. Jakšto sukurti kryžiai, šalia prisiglaudė ir žmonių padaryti kryželiai, paminkliukai.

47 KVR 17284, Švenčionių ir Cirkliščio seniūnijų riba, Švenčionių r. sav.

48 KVR 17283: 36771; 36772, Mūšio vieta, Vasiuliškės k., Kaltanėnų sen., Švenčionių r. sav.

Grinkiškio dvaro sodybos vietoje buvę tvenkiniai, tolumoje – buvusios slaptos partizanų kapinaitės (Radviliškio r.).

Partizanų užkasimo vieta ir kapai⁴⁹, Grinkiškis (Radviliškio r.). Liudininkė grinkiškietė Elena Bartkienė pasakojo, kad partizanus, žuvusius kautynėse ar nužudytus tardant NKVD būstinėje, mesdavo į Grinkiškio klebonijos tvenkinį, o žiemą – prakirsdavo eketę ir sukišdavo po ledu. Kai iš miškų atveždavo daugiau lavonų, juos degindavo, o likučius vėl versdavo į tvenkinį arba pakasdavo šalia. Palaikus pakasdavo ir kitur netoliese: už kalniuko, prie pono kiaulidės, kurioje buvo įrengę kalėjimą. Pasak E. Bartkienės, „Kai prūdą valė, rada labai daug kaulų. Turiu pažįstamų, žinau pavardžių. Seniau čia keliuka nebuvu, buva bendras prūdas. Degindava visur, kur papuola. Sakydava, dūmai rūksta i rūksta... lavonus degina. <...> Kada kolūkis valė svirną, sklepe rado du vyrus (palaikus), iš Aukštuolių (Aukštelių? – V. S.). Kalbėja – Mingilai, gal broliai? Iš Aukštelių Mingiliukai. O čia, kiaulidę buvusią valant, rado partizanę mergaitę (palaikus). Nusprendė, kad iš Aukštelių. Ji kankinta buvus ir supūvus. Labai kasos didelės, plaukai ilgi. Pavardės nežina. <...> Rastieji trys partizanai.“ Du partizanai, tikėtina, buvo Aleksandras Mingilas-Kęstutis ir Juozas Mingilas-Vilkas, Aukštuolis, o partizanė – Monika Mingilaitė (Mingėlaitė?)-Gražina, Tavutė. Pastebėtus palaikus naktimis žmonės laidodavo kalnelyje. Dabar ten – partizanų kapai, pastatyti kryžiai, paminklai. Ta pati moteris prisiminė: „Dar grinkiškiečiai kalbėjo – prie bažnyčios klebonijos buvo šulinys. Sakydavo, kad partizanų lavonus sumesdavo ir į tą klebonijos šulinį. Šulinys sunaikintas, užverstas.

49 KVR 478: 38376, Grinkiškio dvaro sodyba, Grinkiškio mstl., Radviliškio r. sav.

Ar palaikai iškasti – nežinoma.“⁵⁰ Remiantis daugiausia istoriniais tyrimais Grinkiškio dvaro sodyboje, tikėtina, kad ten yra daugiau nei 80 partizanų palaikų.

Partizanų užkasimo vieta ir kapai⁵¹, Gargždai. Iki XX a. vidurio ten buvo Gargždų dvaro savininko Eugenijaus Renės (Rönne) parkas. 1945–1953 m. Gargždų apylinkėse žuvusių partizanų kūnus sovietiniai okupantai ir jų pagalbinkai niekino Gargždų miestelio turgaus aikštėje (prie dabartinės rajono savivaldybės pastato dešiniojo kampo). Vėliau juos užkasdavo įvairiose dabartinio Gargždų poilsio parko vietose. XX a. 6 deš. ten įrengta miestiečių poilsio vieta (vykdavo šokiai ir kt.). 1989 m. spalio 14–26 d. parke buvo kasinėjama, ieškoma partizanų palaikų. Rytinėje parko dalyje esančioje pašlaitėje surastos 6 duobės, esančios maždaug 1,5 km ruože. Kasinėtos trys. Vienoje jų surasti žuvusiųjų palaikai. Kitoje duobėje rasti moters palaikai (patvirtinta ekspertų). Vėliau atkasta dar viena kapavietė, kurioje aptikti vyro palaikai (ekspertų nustatyta). Palaikai perduoti Klaipėdos teismo medicinos ekspertams. Iš pakastų maždaug 70–80 partizanų išaiškinta mažiau nei 30-ties tapatybė. 1992 m. pastatytas architekto Gintaro Platukio sukurtas granito paminklas. 1997 m., LPKTS Klaipėdos r. skyriaus lėšomis ir rūpesčiu, pastatyti dar 7 akmens paminklai. Jų projektą sukūrė Ritutė Lančutienė ir Česlovas Tarvydas.

50 Elenos Bartkienės, g. 1925 m. Auksučių k., Grinkiškio vlsč., gyv. Grinkiškio mstl., Radviliškio r., atsiminimai. Įrašė Valdas Striužas, Grinkiškis, 2014 11 11. KPC paveldosaugos biblioteka.

51 KVR 43066, Gargždų m., Klaipėdos r. sav.

Kryžiai ir koplyčia Utenos PUVK.

Partizanų užkasimo vieta ir kapai⁵², Priekulės sen. Sovietų Sąjungai okupavus Lietuvą, 1945–1954 m., represinių struktūrų darbuotojai iš Priekulės valsčiaus į netoliese buvusį durpyną, pelkėtą vietą, atveždavo ir užkasdavo žuvusius ar nužudytus Kęstučio apygardos Butigeidžio rinktinės partizanus. Tikslus jų skaičius nežinomas. Vėliau sovietiniai valdininkai šioje vietoje įrengė Priekulės šiukšlyną. 1993 m. Klaipėdos r. savivaldybė, prašant Klaipėdos r. LPKTS skyriui bei Priekulės šaulių skyriui, šį šiukšlyną nutarė panaikinti ir leisti ten pastatyti kryžių, skirtą Klaipėdos apskrityje žuvusiems ir Priekulės I-ajame k. (vadinamajame Drukių k.) užkastiems partizanams atminti. Nuvalius teritoriją buvo vykdomi kasinėjimai, surasta neidentifikuotų žmonių kaulų. Asmenys neišaiškinti.

Dauniškio k. senųjų kapinių, koplyčios ir partizanų užkasimo vietos ir kapų kompleksas⁵³, Utena. 1945–1953 m. ten sribai pakasdavo nukautus, žuvusius Vytauto apygardos partizanus, taip pat Utenos kalėjime nukankintus politinius kalinius, partizanus, rezistentus. Palaikų skaičius neišaiškintas. Partizanų tapatybės aiškinamos, tyrinėjamos. Atgimimo metais dalis palaikų iškasta ir palaidota Utenos naujosiose kapinėse. Sribai žiemą Dauniškio ežere prakirsdavo eketes ir ežeran sugrūsdavo partizanų kūnus (dugne narai rado žmonių kaulų). Kalėjimas stovėjo kitoje ežero pusėje. Liudininkų teigimu, iš ten sribai apšaudydavo žmones, bandančius išsikasti palaikus. Šis kalnelis seniau vadintas Kančių kalneliu, XVIII–XIX a. ten buvusios senosios

Dauniškio kaimo kapinės. Rytinėje jų dalyje sovietų valdžia XX a. 6–7-ajame dešimtmetyje įrengė sovietų karių kapines. Ten pakasto žuvusio partizano Jono Žemaičio-Maumedžio (1923–1948) brolis, Amerikos lietuvis Aleksandras Žemaitis su žmona Marija J. Žemaičiui ir visiems Vytauto apygardos partizanams pastatė koplyčią. Kalnelyje pristatyta kryžių, kitokių paminklų.

Partizanų užkasimo vieta ir kapai⁵⁴, Panemunis (Rokiškio r.). 1944–1954 m. Panemunio valsčiaus žuvusių (Dariaus ir Girėno (?) rinktinės?) Papiliečių būrio, Vytauto (nuo 1947 gegužės 1 d. – Algimanto) apygardos Šarūno rinktinės ir Vyčio apygardos Pilėnų tėvūnijos Panemuniečių būrio partizanų palaikai buvo niekinami Panemunio miestelio aikštėje. Jie ten pragulėdavo po keletą dienų. Kartais giminaičiai kūnus naktimis išnešdavo ir palaidodavo kaimų kapinėse. Kitus palaikus sribai ir enkavėdistai sumesdavo į Panemunio pakraštyje buvusį durpyną. Išaiškinta apie 30-ties partizanų tapatybę. 1990 m. laisvės kovų dalyvio Alfonso Varanausko rūpesčiu, šalia durpyno buvo pastatytas kryžius. 2003 m. vieta buvo sutvarkyta, atidengtas paminklas „Angelas“ su užrašu „Laiminu. Žuvusiems už laisvę“. Skulptorius – Kazimieras Kisielis, architektas – Gintaras Kaulinis.

Partizanų užkasimo vieta ir kapai⁵⁵, Šileikių k., Rokiškio r. Rokiškio sribai ir enkavėdistai, emgėbistai, vadovaujami NKVD ltn. Kuznecovo, vyr. ltn. Popovo, kpt. Serebriakovo, kalėjimo viršininko Jarmolajevo 1945–1953 m.

52 KVR 33230, Priekulės I k., Klaipėdos r. sav.

53 KVR 17265, prie Dauniškio ežero, Sudeikių g., Utenos m.

54 KVR 42706, Panemunio mstl., Rokiškio r. sav.

55 KVR 44286, Šileikių k., Rokiškio kaimiškoji sen., Rokiškio r. sav.

Angelo skulptūra Panemunio PUVK (Rokiškio r.).

žuvusių, nužudytų partizanų palaikus, nukankintus rezistentus (tikslus skaičius nežinomas) Rokiškyje užkasdavo į tris dabar žinomas (išaiškintas) vietas ir kapus. Tai Vytauto g. buvusios žvyrduobės, ten 1974–1980 m. pastatyta psichiatrinė ligoninė. Ją statant buvo iškasta daug žmonių kaulų (Kultūros vertybių registro unikalus kodas (toliau – KVR u. k.) – 4689); 1940 m. sovietų statyto aerouosto apkasai Bajorų k. (KVR 28174); durpynėliai Juodalungės miške, Šileikių k. (KVR 44286). Palaikus šioje vietoje pakasdavo negiliai. Vietiniai gyventojai regėdavo išlindusias palaikų dalis. Liudininkas Kostas Jasinevičius (Rokiškis) prisiminė: „Partizanų kūnus Juodalungės miške sumesdavo į durpynėlius. Čekistai žiemą mesdavo keletą granatų ir į išsprogdintas duobes įšalusiam durpyne versdavo žuvusiųjų ir nukankintųjų lavonus. Pavasarį lavonai iškildavo, juos dažnai tampydavo, apgrauždavo šunys, laukiniai žvėrys, tuomet dalį surinktų palaikų vėl pakasdavo.“ Pastatytas paminklas.

Partizanų užkasimo vieta ir kapai⁵⁶, Jsvainiai (Kėdainių r.). Dabar partizanų užkasimo vietoje ir kapuose – Jsvainių parkas. Išaiškinta 50 ten pakastų nukautų, žuvusių partizanų. 1989 m. Jonavos r. sąjūdininkai pastatė ten akmenų mūro paminklą, 1995 m. Jsvainių šauliai pastatė ažuolinį kryžių, buvęs partizanų ryšininkas Vladas Kavaliauskas pastatė ažuolinį stogastulpį, o 1994 m. dar atvežė ir pasodino 50 ažuoliukų.

Partizanų užkasimo vieta ir kapai⁵⁷, Kupiškis. 1944–1953 m. partizaninio karo laikotarpiu Kupiškio apylinkėse nukauti, žuvusieji,

nužudytieji partizanai prieš represinių struktūrų – NKVD–MGB, strībų – buvo pakasami apie Varležerį, daugiausia jo šiaurinėje ir pietinėje pusėse, arba sumetami į ežerą. Palaikų skaičius neišaiškintas. XX a. 6-ajame dešimtmetyje partizanų palaikai buvo ištraukti ir palaidoti atskirame kape Varležerio šiaurinėje pakrantėje⁵⁸. Partizanus slapta palaidojo patys partizanai. Varležerio pietinėje pusėje, Ežerėlio g. kvartale, buvusioje kunigo žemėje, žvyrynuose, liudytojų teigimu, statant namus ar garažus pasitaikydavo rasti partizanų palaikų (kaulų). 1990 m. tiesiant vandentiekį Ežerėlio g., rasti ir 1991 m. ekshumuoti 6 neišaiškintų partizanų palaikai. 1997 m., tiesiant vandentiekį, surasti, ekshumuoti dar vieno partizano palaikai. Rastieji partizanų palaikai palaidoti Kupiškio kapinėse. 1948 gegužės 3 d. Miliūnų k. (Aukštupėnų vlsč., Kupiškio aps.) žuvusių partizanų: Vytauto apygardos Šarūno rinktinės Algimanto kuopos švietimo ir propagandos skyriaus viršininko Vincento Deksnio–Ramūnio ir Šarūno rinktinės partizano Vlodo Dapšio–Balandžio kūnai buvo niekinti Kupiškio miesto aikštėje, vėliau užkasti šiose žvyrduobėse. Šie palaikai partizano V. Dapšio sesers Onos Dapšytės ir jos padėjėjų slapta iškasti ir palaidoti kapinėse⁵⁹. Kiek iš viso įvairiu laiku šiose žvyrduobėse buvo užkasta žuvusių ir nužudytų partizanų, neišaiškinta, nežinomi jų vardai. Pastatytas paminklas.

Partizanų užkasimo vieta ir kapai⁶⁰, Antazavės k. (Zarasų r.). Šioje vietoje, baloje, 1944–1950 m. liepos mėnesį po niekinimo Antazavės strībų būstinės kieme ir priešais bažnyčią,

56 KVR 35065, Jsvainių mstl., Jsvainių sen., Kėdainių r. sav.

57 KVR 12245, Ežerėlio g., Kupiškio m., Kupiškio sen., Kupiškio r. sav.

58 KVR 21160, Aukštupėnų k., Kupiškio r. sav.

59 KVR 42621, Partizanų kapas, Kupiškio m. kapinės.

60 KVR 38187, Antazavės k., Antazavės sen., Zarasų r. sav.

Ant partizanų palaikų pastatyta psichiatrinė ligoninė. Rokiškis, Vytauto gatvė.

buvo sumesti ir pakasti žuvę Vytauto apygardos Lokio rinktinės Vyties kuopos partizanai. Istoriko Laimono Abariaus tyrimų dėka, išaiškinti 28 partizanų vardai ir pavardės. Pastatytas kryžius.

Partizanų užkasimo vieta ir kapai⁶¹, Kėdainiai. Partizaninio karo metais Kėdainių apylinkėse nukauti partizanai buvo niekinami prieš NKVD-MGB pastatą (dabar Didžioji g.) ir prieš buvusį valsčiaus pastatą Šėtos g. Liudytojų teigimu, partizanų kūnus slapčia išveždavo ir užkasdavo palei Nevėžį, Skongalio g. gale, Nevėžio kilpos slėnio karklynų pakrantėje. 6 deš. pastačius Nevėžio užtvanką, nužudytųjų ir žuvusiųjų palaikai buvo išmėtyti, išstumdyti dideliame plote. Masinis kapas sudarytų kelių hektarų plotą. 1989 m. sąjūdininkų Vytauto Smagurausko ir kitų rūpesčiu, ten buvo pastatytas paminklas, o 1996 m., Julijono Ardavičiaus pastangomis, įtvirtintas kryžius. Remiantis istoriniais, archyviniais tyrimais, taip pat kasinėjant šioje vietoje 1989-ųjų vasarą įsitikinta, kad ten tikrai buvo užkasti žmonių palaikai. Išaiškinta apie 50 pakastųjų partizanų asmenybių. Manoma, kad iš viso ten užkasta daugiau nei 80 partizanų. Archeologai šią vietą tyrinėjo keletą kartų. Paskutinį kartą – 2019-aisiais. Sovietų okupacijos metais ant dalies kapų pastatytas vaikų darželis. Statybą stebėję kagėbistai surastuosius kaulus išsiveždavo. Šios užkasimo vietos ir kapų teritorija dar nepatvirtinta, neregistruota. Pastaraisiais metais Kėdainių r. savivaldybės administracija Skongalyje, prie Nevėžio, taigi, ant dalies partizanų kapų, įrengė maudvietę, taip dar kartą paniekindama Lietuvos laisvės kovotojus.

61 KVR 34565, Skongalio g., Kėdainių m.

Partizanų užkasimo vieta ir kapai⁶², Šėta (Kėdainių r.). Šioje vietoje, buvusioje pelkėje, susidariusioje Obelies upelio senojoje vagoje, 1944–1953 m. sovietų okupacinės valdžios enkavėdistai, emgėbistai, sribai užkasdavo Šėtos apylinkėse žuvusių Vyčio apygardos partizanų palaikus. Išaiškinta 12-os ten pakastųjų vardai ir pavardės. Pastatytas paminklas. Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, 8 partizanų palaikai iškasti ir palaidoti Šėtos kapinėse.

Partizanų užkasimo vieta ir kapai⁶³, Jonava. Jonavos apylinkėse žuvusių partizanų kūnus čekistai ir sribai niekindavo prie sribų būstinės (Vytauto g. 16) ir turgaus aikštėje. Priešais vadinamąją *sribinyčių*, kitoje Vytauto g. pusėje, rūsyje, kankindavo suimtuosius. Kelias dienas išgulėjusius žuvusiųjų kūnus sribai naktimis nutempdavo į Neries pakrantę ir ten užkasdavo. 1967 m., panašiai kaip ir Kėdainiuose, kapavietė buldozeriu buvo sulyginta, dirvožemis plačiai išstumdytas, įrengta poilsio vieta, bet vėliau paplūdimys iškeltas į kitą vietą. Pakastųjų partizanų skaičius nežinomas, išaiškinta daugiau nei 10 partizanų vardų ir pavardžių. Paminklo projekto autorius – Vytautas Juraška, jį detalizavo Antanas Akelis. Granito plokštes gamino ir iškalė Valdemaras Gilius. Pirmąją plokštę su Kristaus atvaizdu ir žodžiais jie iškalė kaip dovaną. Metalinį kryžių (vėliau jis iškeltas į bažnyčios šventorių) dovanavo Zigmas Koncevičius.

Partizanų užkasimo vieta ir kapai⁶⁴, Krakės (Kėdainių r.). 1944–1953 m. Krakių

62 KVR 33862, Kapų g., Šėtos mstl., Kėdainių r. sav.

63 KVR 44842, Panerių g., Jonavos m.

64 KVR 38836, Dariaus ir Girėno g., Krakių mstl., Kėdainių r. sav.

Už paminklo – Smilgos upės tvenkinys, kuriame paskandinti partizanų kūnai. Krakių mstl., Dariaus ir Girėno g. (Kėdainių r.)

apylinkėse veikė Jungtinės Kęstučio apygardos Povilo Lukšio rinktinės (nuo 1948 m. balandžio – Prisikėlimo apygardos Maironio, nuo 1952 m. vasario mėn. – P. Lukšio) partizanai. Su partizanais kovojo NKVD-MGB Krakių valsčiaus poskyris (būstinė – dab. Laisvės al. 8). Veikė NKVD-MGB Krakių poskyrio areštinė ir valsčiaus sribų būstinė (dab. S. Dariaus ir S. Girėno g. 6). Partizanų palaikus niekino turgaus aikštėje, sribų būstinės ir areštinės kieme, vėliau pakasdavo Smilgos upės krante. Sovietų valdžia Smilgą užtvėnkė, ir partizanų kapai atsidūrė vandenyje. Žinomi 44 ten pakastų partizanų vardai ir pavardės, slapyvardžiai. 1991 m. užtvankos krante atidengtas Juozo Meškuočio sukurtas paminklas.

Partizanų užkasimo vieta ir kapai⁶⁵, Mosėdis (Skuodo r.). 1944–1953 m. Mosėdžio, Lenkimų, Salantų valsčiuose (Kretingos apskritis) ir kitur žuvusių Žemaičių apygardos Kardo rinktinės Mosėdžio (Tautvaišo), Skuodo (Skirmanto) ir Salantų (Tauragio) kuopų partizanų palaikus Mosėdžio enkavėdistai ir sribai niekindavo Mosėdyje, vėliau užkasdavo miestelyje, Bartuvos slėnyje esančio upelio vingio ir senvagės teritorijoje. Sovietinės okupacijos metais šioje vietoje, vykdant įvairius žemės darbus, buvo aptinkama žmonių kaulų. 1950 m. Bartuvos slėnyje kuriant unikalių akmenų muziejaus lauko ekspoziciją, teritorija, į kurią pateko ir partizanų užkasimo vieta, buvo sutvarkyta ir prižiūrima. Tvarkymo metu rastus partizanų kaulelius Vaclovas Intas surinko ir paslapčiomis palaidojo. Išaiškinti 32 pakastųjų partizanų vardai ir pavardės. 1991 m.

65 KVR 39050, Mosėdžio mstl., Skuodo r. sav.

mosėdiškiai Žemaičių apygardos Kardo rinktinės partizanams pastatė koplytėlę. Autoriai – architektas Gytis Tiškus ir Valdas Lumbys.

Partizanų užkasimo vieta ir kapai⁶⁶, Vadokliai (Panevėžio r.). LGGRTC duomenimis, paremtais įvairiais šaltiniais, dauguma Vadoklių valsčiuje žuvusių partizanų palaikų buvo užkasta Vadoklių miestelio pakraštyje esančioje Juodos upelio pakrantėje, žvyruobėse, dabartinio kelio Vadokliai–Ramygala kairėje pusėje. Šioje vietoje galėjo būti pakasta apie 80 partizanų kūnų. Pastatytas akmeninis paminklas.

Kaltanėnai (Švenčionių r.). Remiantis liudijimais, Vytauto apygardos Tigro rinktinės nukautus, žuvusius partizanus (skaičius nežinomas) pakasdavo Nepirių ežero pakrantės krūmuose, priešais Kaltanėnų kapines. Vieta netyrinėta. 1941 m. sukilėliams ir 1944–1954 m. laisvės kovos partizanams pagerbti Kaltanėnų kapinėse 2004 m. pastatytas menininko, tautodailininko Juozapo Jakšto kryžius.

Partizanų užkasimo vieta ir kapai⁶⁷, Kavarsko m. Šventosios upės pakrantėje čekistai ir sribai pakasdavo žuvusius Didžiosios Kovos ir Vyčio apygardų partizanus. Jų skaičius neišaiškintas, kai kuriais duomenimis – iš viso apie 30. Žinomi 22 asmenų vardai ir pavardės. Monsinjoro Alfonso Svarinsko rūpesčiu pastatytas puošnus tautodailininko Prano Kaziūno sukurtas kryžius, dar mons. A. Svarinskas daliai šios kapavietės nupirko ir padovanojo žemės sklypą. Buvusio Algimanto apygardos Butageidžio kuopos

66 KVR 12338, Vadoklių mstl., Vadoklių sen., Panevėžio r. sav.

67 KVR 44200, Kavarsko m., Kavarsko sen., Anykščių r. sav.

Koplytėlė Mosėdyje (Skuodo r.)

partizano Jono Kadžionio-Bėdos rūpesčiu šioje vietoje pastatyta Eligijaus Smetonos sukurtų tipinių kario-partizano kryžių grupė, o 2005-aisiais pastatytas kryždirbio Prano Kaziūno sukurtas masyvus ąžuolinis kryžius, puoštas ornamentais ir kitais drožiniais. Ten pat – partizanų giminaičių pastatyti kryžiai.

Partizanų užkasimo vieta ir kapai⁶⁸, Raguvos mstl. (Panevėžio r.). Šioje buvusioje pelkėtoje, krūmingoje miestelio pievoje Raguvos čekistai ir sribai 1944–1953 m. pakasdavo nukautus, žuvusius Vyčio apygardos partizanus. Spėjama, kad jų čia užkasta apie šimtas. Istorikų netyrinėta (nei vietoje, nei archyvuose). 1991 m. pastatytas architekto D. Nainio sukurtas paminklas. Tikėtina, kad dauguma iš 126 paminklo sienelėje paminėtų partizanų yra pakasti būtent šioje pievoje. Taip pat tikėtina, kad dalis užkasimo teritorijos patenka į gyventojų ūkinės veiklos sklypus.

MIESTELIŲ, MIESTŲ KAPINĖS

Tiksliau, vietos, buvusios šalia kapinių. Gal neradę kitos, nuošalesnės vietos, sribai užkasdavo kūnus, nutempę arba nuvežę už kapinių arba netoli jų.

Partizanų kapai⁶⁹, Adutiškis (Švenčionių r.). Adutiškio kapinių pakraštys. XX a. viduryje ši vieta buvo už tuometinės kapinių tvoros. NKVD Adutiškio sribų ten užkasta apie 20 Vytauto apygardos Tigro rinktinės Roko kuopos

partizanų, nukautų, žuvusių kovose su NKVD daliniais. Atkūrus nepriklausomybę, plečiant kapines, ši užkasimo vieta aptverta bendra kapinių tvora. Pastatytas kryžius.

Partizanų užkasimo vieta ir kapai⁷⁰, Saldutiškio kapinės (Utenos r.). 1944–1952 m. Švenčionių aps. Saldutiškio apylinkėse žuvusių LLA (nuo 1945 m. rugpjūčio mėn. – Vytauto apygardos) Tigro ir Lokio rinktinių partizanų palaikai buvo niekinami Saldutiškio miestelio aikštėje ir prie NKVD-MVD-MGB Saldutiškio valsčiaus poskyrio pastato, taip pat Trinkūnų k., šalia Saldutiškio. Paskui žuvusiųjų, nužudytųjų partizanų, rezistentų palaikai buvo užkasami prie Saldutiškio kapinių, prie valsčiaus pastato, už geležinkelio, taip pat šalia NKVD-MGB-MGB Saldutiškio poskyrio pastato. Saldutiškio miestelyje pakasdavo duobėse, buvusiose už šiaurinės kapinių tvoros. Atkūrus nepriklausomybę ši vieta buvo aptverta nauja tvora ir pateko į miestelio kapines. Partizanų giminaičiai, bendražygiai statė paminklus, kryžius. Žinomi 25 ten pakastųjų partizanų vardai ir pavardės. Toje vietoje pakastas ir Vytauto apygardos vadas Bronius Zinkevičius-Kalvis, Artojas (1921–1946).

Partizanų užkasimo vieta ir kapai⁷¹, Jūžintai (Rokiškio r.). 1945–1949 m. Jūžintų apylinkėse nužudytų besislapsčiusių nuo mobilizacijos į sovietų armiją vyrų ir nukautų, žuvusių partizanų kūnai niekinti Jūžintų miestelio aikštėje. Vėliau sribai ir enkavėdistai, emgėbistai palaikus sumesdavo į dvi duobes, buvusias prie kapinių.

68 Neregistruota, Raguvos mstl., Raguvos sen., Panevėžio r. sav.

69 KVR 3713, Adutiškio mstl., Adutiškio sen., Švenčionių r. sav.

70 KVR 42969, Liepų g., Saldutiškio mstl., Utenos r. sav.

71 KVR 44416, Jūžintų mstl., Jūžintų sen., Rokiškio r. sav.

Kryžiai čia pakastiems partizanams Kavarsko miestelyje (Anykščių r.).

Žinomi 17-os užkastųjų partizanų vardai ir pavardės. 1989 m., giminaičių rūpesčiu, pastatytas paminklas.

Skuodo senųjų kapinių, partizanų užkaskimo vietos ir kapų kompleksas⁷². MGB Skuodo skyrius, sribai užkaskdavo nukautus, žuvusius partizanus senosiose kapinėse, vadintose Maro kapeliais. Žinomi tik tai maždaug 10-ties vardai ir pavardės. Pastatyti paminklai, kryžius.

Partizanų užkaskimo vieta ir kapai⁷³, **Smilgiai (Panevėžio r.)**. Stribai nukankintų, žuvusių Smilgių valsčiaus partizanų kūnus 1944–1954 m. užkaskdavo už Smilgių kapinių. Jas išplėtus, ši vieta atsidūrė kapinėse. Netyrinėta, kapai neregistruoti. Pastatytas architekto Algimanto Širono sukurtas akmenų mūro paminklas.

Partizanų užkaskimo vieta ir kapai I⁷⁴, **Obeliai (Rokiškio r.)**. Liudininkų – mokytojos Elenos Zalogaitės ir partizanų ryšininko, muziejininko Andriaus Dručkaus – parodytose keturiose vietose buvo pakasti okupacinių represinių struktūrų (NKVD-MGB, sribų) nukauti, nužudyti, žuvę partizanai ir rezistentai, veikę Rokiškio apskrities teritorijoje (daugiausia Vytauto apygardos). Dalis Rokiškio apskrities buvo priskirta Algimanto apygardai, todėl ten gali būti užkasti ir šios apygardos partizanai. Rytinio pakraščio – Juodupės ir Obelių – partizanai priklausė Vytauto apygardos Lokio rinktinei. Vytauto apygardos Rokiškio apskrities partizanų būriai

įėjo į Vyties kuopą. Obeliuose užkastų partizanų skaičius nežinomas, daugumos jų tapatybės neišaiškintos. 1990 m. giminaičių, bendražygių pastatytos „Marijos“ skulptūros postamente surašyti žuvusiųjų Obelių krašto partizanų, rezistentų vardai ir pavardės, tačiau tiksli jų kapavietės vieta nežinoma, t. y. nepatikrinta, spėjama jų užkaskimo ir kapų vieta galėjusi būti kiekvienoje iš keturių žinomų Obelių kapaviečių. Pirmoji buvusi už Obelių kapinių tvoros. Vėliau, plečiant plotą naujiems kapams, ji prijungta prie kapinių.

Partizanų užkaskimo vieta ir kapai II⁷⁵, **Obeliai**. Plečiant kapinių plotą, pirmosios kapavietės žemės paviršius buvo lyginamas ir su dalimi partizanų palaikų traktoriumi išstumdytas rytų pusėn, link upelio, už dabartinio keliuko. Liudininkės E. Zalogaitės teigimu, traktorininkui atsisakius stumdyti partizanų palaikus, vienas aršus Obelių sribas pats sėdo už vairo. Už kapinių keliuko nustumtoji kapavietė dabar laikytina antrąja partizanų užkaskimo vieta ir kapais.

Partizanų užkaskimo vieta ir kapai III⁷⁶, **Obeliai**. Ši partizanų užkaskimo vieta ir kapai yra abipus vėliau iškasto kanalo (buvusio upelio). Kapavietė yra į šiaurės rytus nuo buvusios Obelių valsčiaus NKVD-MVD-MGB ir sribų būstinės pastato, kitapus Vytauto g. gyvenamųjų namų ir daržų. E. Zalogaitės žodžiais, „seniau buvo mažas griovelis, vėliau valdžia griovį gilino, platino ir tyčia žemes pylė ant žmonių, partizanų“.

72 KVR 44801: 44802, 44803, Skuodo m., Skuodo r. sav.

73 Smilgių mstl. kapinės, Panevėžio r. sav.

74 KVR 44244, Obelių m., Obelių sen., Rokiškio r. sav.

75 KVR 44245, Obelių m., Rokiškio kaimiškoji sen., Rokiškio r. sav.

76 KVR 44246, Obelių m.

Partizanų užkasimo vieta ir kapai, dabar – kapinėse Saldutiškio miestelyje (Utenos r.). Valdo Striužo nuotraukos.

Partizanų užkasimo vieta ir kapai IV⁷⁷, Obeliai. Ketvirtoji partizanų užkasimo vieta ir kapai yra pietvakarinėje minėtojo griovio-kanalo pakrantėje, už gyventojų daržų ir savivaldybės pievos į šiaurės rytus. E. Zalogaitė prisiminė: „Žmonės kartą ryte pamatė čia žmogaus ranką. Pranešė milicijai ar saugumiečiams. Žmonės matė, tie atvažiavo, nukapojo tą ranką ir užkasė. Griovį tyčia platino, per užkastus žmones, ant jų pylė žemes.“

Partizanų užkasimo vieta ir kapai⁷⁸, Šilavotas (Prienu r.). Šiuose kapuose užkasti Marijampolės aps. Veiverių valsčiaus ir Prienu aps. Šilavoto valsčiaus Tauro apygardos Geležinio Vilko rinktinės žuvę partizanai. Iš viso daugiau nei 50 partizanų, apie 30-ties asmenybės yra išaiškintos. Žuvusiuosius sribai pakasdavo patvoryje, už Šilavoto kapinių šiaurinės dalies. Dabar šių registruotų kapų pietinė riba sutampa su Šilavoto kapinių šiaurine tvora. Atgimimo metais ir vėliau čia pastatyti įvairūs kryžiai.

Partizanų užkasimo vieta ir kapai⁷⁹, Troškūnai, (Anykščių r.). Buvusiose žvyrduobėse už Troškūnų kapinių enkavėdistai ir sribai 1944–1953 m. pakasdavo nukautus, žuvusius partizanus. Skaičius neišaiškintas. Atkūrus nepriklausomybę, plečiant kapines, ši kapavietė pateko į naujųjų kapinių plotą. Pastatyti

77 KVR 44247, Obelių m.

78 KVR 22690, Šilavoto k., Šilavoto sen., Prienu r. sav.

79 Neregistruota, Troškūnų mstl. naujosios kapinės, Troškūnų sen., Anykščių r. sav.

Eligijaus Smetonos sukurti tipiniai kario-partizano kryžiai, ažuolinė Pieta.

PARTIZANŲ SLĖPTUVIŲ-BUNKERIŲ VIETOS

Partizanų kautynių, žūties, užkasimo vieta ir kapas⁸⁰, Šimonių giria (Kupiškio r). 1949 m. lapkričio 2 d., 10 val., remiantis suimto ir žiauriai kankinto partizano Stasio Gimbučio-Tarzano kvotos duomenimis, Šimonių girioje prie Iženos upelio MGB Kauno miesto operatyvinė grupė ir sovietų kareiviai puolė Algimanto apygardos Šarūno rinktinės Margio būrio bunkerį. Kaudamiesi su priešais žuvo 6 eiliniai Margio būrio partizanai. Žuvę partizanai palikti kautynių ir žūties vietoje – pačioje slėptuvėje-bunkeryje arba, ištraukus atpažinti, vėliau pakasti šalia slėptuvės-bunkerio. Užkasimo vieta ir kapas netyrinėta. Pastatytas paminklas.

Partizanų žuvimo vieta⁸¹, Stanislavavo k. (Švenčionių r.). 1948 m. balandžio 15–16 d. Darinės bunkeryje kautynėse su MGB vidaus kariuomenės 137-ojo šaulių pulko kareivių ir MGB Švenčionių valsčiaus poskyrio sribų pajėgomis žuvę Vytauto apygardos Tigro rinktinės 4 partizanai emgėbistų buvo palikti užkasti bunkeryje. 1991 m. jie buvo iškasti ir palaidoti Mielagėnų (Ignalinos r.) kapinėse. Pastatytas paminklas.

80 KVR 43823, Ertėjų k., Svėdasų sen., Anykščių r. sav.

81 KVR 32786, Stanislavavo k., Švenčionių r. sav.

Straipsnyje pateikiau kuo įvairesnę daugelyje Lietuvos vietovių esančių partizanų užkasimo vietų ir kapų apžvalgą. PUVK nelabai kuo skyrėsi Aukštaitijoje, Dzūkijoje, Žemaitijoje ir kitose vietovėse. Manychiau, kad čekistų vadai NKVD–MGB poskyriams išsiuntė vienodus, tipinius įsakymus kuo labiau niekinti, slėpti laisvės kovotojų palaikus. O sribai ir jų viršininkai kiekviename valsčiuje, miestelyje užkasinėdami žuvusiuosius, rinkosi įvairias vietas. Į Kultūros vertybių registrą įtraukta tikrai apie trečdalis visų žinomų partizanų užkasimo vietų ir kapų. Savivaldybių pareigūnams, miškininkams ir paminklotvarkininkams išsiųsti neregistruotų PUVK sąrašai, kad jie šiuos kapus prižiūrėtų, kol jie įgis teisinę apsaugą.

Sovietinių okupantų vykdytas genocidas ideologiniame fronte nelabai skyrėsi nuo vėlesnių jo apraiškų, nedaug jis skiriasi ir nuo dabartinės Rusijos propagandinės užsienio politikos: tiek tuomet Lietuvos partizanus vadino, tiek dabar juos tebevadina banditais, civilių gyventojų žudikais, fašistuojančiais nacionalistais, Holokausto vykdytojais. Viena iš buvusios ir iki šiol Maskvos tebevykdomos mūsų laisvės kovotojų šmeižimo kampanijos priežasčių – pridengti pačią okupaciją, sovietinių okupantų vykdytus genocido veiksmus, represijas prieš sukilusius, pasipriešinusius, kovojusius rezistentus, partizanus, taip pat pateisinti ūkininkų, mokytojų ir kitų lietuvių tautos patriotų masišką iškeldinimą į Sibirą. Rusijos, Kremliaus valdantieji žūt būt stengiasi įteigti, kad Lietuvoje vyko pilietinis karas, kad sribai kovėsi, žudė sukilusius kovotojus, niekino nukautuosius patys vieni. Kitu atveju už karo nusikaltimus tektų atsakyti. Juk Sovietų Sąjungos vadovai nebuvo nubauti kaip karo nusikaltėliai, ir komunizmo nusikaltimų dar nepasmerkė tarptautinis teismas. Tad istorikų, paminklosaugininkų pareiga – surinkti kuo išsamesnius, įvairiapusiškesnius istorinius duomenis apie Maskvos vykdytą nusikaltimą karą prieš lietuvių tautą, Lietuvos valstybę.

Kasmet mažta liudininkų, telieka daugiausia jau Atgimimo metais užrašyti atsiminimai, straipsniai, knygos. Galbūt jau tik apytikriai pavyks išsiaiškinti partizanų užkasimo vietų ir kapų teritorijas, jose pakastų partizanų skaičių, įvardinti tik dalies jų asmenybes. Vis dėlto kiekviena partizanų užkasimo vieta ir kapai – tai okupantų įvykdyto nusikaltimo puslapis, o žvelgiant istoriškai – ir dokumentuotas aktas. Kuo

tiksliu juos užpildysime, kuo daugiau duomenų surinksime, kuo mažiau liks bevardžių partizanų kapų, tuo tikresnę, konkretesnę, teisingesnę XX a. vidurio ir antrosios pusės okupuotos Lietuvos istoriją paliksime ateičiai.

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

- Čekutis, Žygelis 2006 = Ričardas Čekutis, Dalius Žygelis. Laisvės kryžkelės (IX). Agentai smogikai: teisti ar palikti? 2006 03 27. Interneto dienraščio *Bernardinai.lt* svetainė. Žiūrėta 2020 04 14.
- Gaidelis 2014 = Povilas Gaidelis. Jie žudė Lietuvos žmones prisidengdami miško brolių vardu. Laikraščio „Voruta“ interneto svetainė, 2014 12 16. Prieiga: www.voruta.lt. Žiūrėta 2020 04 14.
- Pabikauskas 1993 = Vladas Pabikauskas. Raudonoji šmėkla. // *Laisvės kovų archyvas*. Kaunas: LPKTS, 1993, Nr. 8. p. 94–106.
- Pocius 2004 = Mindaugas Pocius. MVD–MGB specialiosios grupės Lietuvoje (1945–1959), 2004 01 30. LGGRTC interneto svetainė. Prieiga: www.genocid.lt. Žiūrėta 2020 04 14.
- Starkauskas 2001 = Juozas Starkauskas. *Sribai*. Vilnius: LG–GRTC.
- Terleckas 2013 = Vladas Terleckas. Okupanto karas prieš žuvusius. Patyčių iš žuvusiųjų kvaitulys: „repartuaras“ ir tikslai (I). Interneto svetainė *Pro Patria*, 2013 08 16. Prieiga: www.propatria.lt. Žiūrėta 2020 02 10.
- Terleckas 2014 = Vladas Terleckas. Okupantų karas su aukomis. // *XXI amžius*. 2014 01 10, Nr. 2; 2014 01 24, Nr. 24.

LITHUANIAN PARTISAN BURIAL SITES AND GRAVES

Valdas STRIUŽAS

The article is dedicated to one of the most complex, least-explored types of Lithuanian historical heritage – Lithuanian partisan, participants of post-war resistance battles, burial sites and graves. During the occupation of Lithuania, the repressive structures of the Soviets in various ways tried to destroy the bodies of the killed, murdered partisans, as well as hiding their remains: they were thrown into the most disrespectful places (garbage, gravel pits, wells, marshes, outhouses, ponds etc.), later erecting buildings, stadiums or dams in those places. They also were turned into gardens, gardens or fields, playgrounds or recreational areas. Every year, witnesses of these events (remembrances remain mainly from the years of the Rebirth, after 1990, when they were recorded), so it is only roughly possible to find out the burial places of the partisans and the territories of the tombs, to determine the number of partisans buried in them, and to name them. However, every such place is proof of the crimes committed by the invaders. The more data collected, the more real, specific and fair the history of Lithuania, occupied in the middle and second half of the 20th century, will remain for the future.

KULTŪRINIS KOMPLEKSAS

Tomas SINGERIS, Ketrin KAPLINSKI

■ 1947 metų gruodžio 3 d. laiške Karlui Gustavui Jungui dr. Džozefas Hendersonas rašė:

Šiuo metu dirbu prie esė „Žmogus protestantas“, tikėtinai galinčiu virsti knyga, kuriame ketinu sutelkti esminius istorinės protestantizmo raidos požymius ir sugretinti juos su šiuolaikiniu *kultūriniu kompleksu*, psichologinėje plotmėje iškylančiu mūsų pacientams protestantams.¹

Maždaug po šešiasdešimties metų, 2007-aisiais, Dž. Hendersonas, gerbiamas K. G. Jungo instituto San Franciske veteranas, pasimirė. Knyga „Žmogus protestantas“ taip ir liko neužbaigta, o sąvoka „kultūrinis kompleksas“ – neišplėta, tačiau ji padėjo pamatus kultūrinių kompleksų teorijai, kuri K. G. Jungo kolektyvinės užsąmonės sampratoje išskiria ir aprašo siauresnę užsąmonės raiškos bei įtakos sritį, pavadintą kultūrine užsąmone. Ji suvoktina kaip artimesnė paviršinei ego sąmonei nei šiaip kolektyvinė užsąmonė, kurioje, mūsų supratimu, randasi archetipiniai dariniai.

Ilgą laiką kultūrinio komplekso sąvoka tebuvo numanoma, nors retkarčiais ir pavartojama analitinės psichologijos literatūroje, ir tik neseniai, jau XXI a., Semas Kimblis ir Tomas Singeris iš pagrindų sujungė pirminę K. G. Jungo kompleksų teoriją ir Dž. Hendersono įdirbį kultūrinės užsąmonės tyrimuose taip, kad ši analitinės psichologijos teorinė atšaka galėtų susilaukti deramo pripažinimo ir platesnio pritaikymo².

Esama mažiausiai dviejų priežasčių, dėl kurių kultūrinio komplekso sąvoka jungiškoje tradicijoje ligi pat pastarųjų metų buvo likusi daugiau numanoma negu išreikšta. Dėl K. G. Jungo įsikišimo į ginčus apie tautinį, ypač vokiečio, charakterį itin netinkamu metu – [XX a.] ketvirtajame dešimtmetyje³, tolesni tyrimai, susiję su žmonių grupių skyrimu pagal rasę, tautybę ir gentinę (etninę) tapatybę jungistams pasidarė nebeįmanomi. Kaltinimai antisemitizmu K. G. Jungo sekėjus itin skaudžiai sužeidė ir suvaržė. Po Antrojo pasaulinio karo ir holokausto mažai kas benorėjo net paliesti „tautinio charakterio“, taigi ir kultūrinių kompleksų bylą, bijodami susiteršti

įtarimais diskriminacija arba – dar blogiau – mėginimu pateisinti genocidą. Iš viso to jungistai labai gerai išmoko, kad užminti ant kultūrinio komplekso minos gali būti ne tik itin skaudu, bet tiesiog pragaištinga. Nėgana to, prie įsisėnėjusio grupinės psichologijos vengimo prisidėjo daugeliui jungistų būdingas introvertiškas užlankymas – esą „kolektyvinis“ grupės gyvenimas neišvengiamai yra seklus, tad iš jo žmogų turinti išvaduoti individuacija.

Bene tik jaunesnioji jungistų karta per pastaruosius pusantro dešimtmečio parodė valią atviriau aptarti tuos itin įkaitintus klausimus dėl K. G. Jungo požiūrio į žydus ir tuo išlaisvino geroką krūvį jungiškajame kultūriniame komplekse užgniaužtos energijos. Užtat dabar pagaliau galima atviriau panagrinėti K. G. Jungo psichologijos reikšmę grupinės, ar kolektyvinės, psichės tyrimams. Sovietų sistemos žlugimas pakirto psichologinį pasaulėvaizdį, dominuojamą dviejų priešingų supergalių susidūrimo, todėl kartu su globalizacija ėmė sparčiai kilti kuo įvairiausias naujos gentinės, etninės bei rasinės tapatybės. Dėl to ir jungiškoji tradicija susidūrė su reikalu lanksčiau bei atviriau imtis kolektyvinės psichės analizės. Jungistai buvo priversti atsisipirti jiems būdingai pagundai bet kokį grupinį konfliktą suvesti vien į atitinkamą archetipinį motyvą – iški- lo būtinybė visu rimtumu atsivėlgti į skirtingų kultūrų ypatumus, o kartu ir į skirtingus jų kultūrinius kompleksus. Priemonės šiam darbui teikia pati jungiškoji tradicija – ankstyvosios K. G. Jungo kompleksų teorijos jungtis su Dž. Hendersono kultūrinės užsąmonės samprata. Paprastai kalbant, šiuo metu mūsų teorija teigia, jog įvairūs gausūs socialiniai kompleksai grupinės kultūrinės užsąmonės lygmeniu sudaro kultūrinius kompleksus, kaip tai jau numanė Dž. Hendersonas 1947-ųjų metų laiške K. G. Jungui. Šis naujas K. G. Jungo teorijos plėtinys turi bent dvi labai svarbias taikymo sritis, kurios šiame straipsnyje ir bus atskirais pavyzdžiais aptartos:

1) jis atveria unikalią perspektyvą suprasti tam tikrą ypatingą psichikos klodą, būdingą tiems individams, kurie jaučiasi patekę į konfliktą ne tik dėl savo asmeninės, bet ir dėl grupinės tapatybės, o tai sukelia nemažai vargo tiek išorėje, tiek viduje;

1 Laiškas neskelbtas.

2 Singer and Kimbles 2004.

3 Jung 1936/1976.

2) taip pat jis atveria unikalią perspektyvą suprasti grupinės psichės struktūrą bei turinį, ypač aiškinantis tarpgrupinių konfliktų ir grupių nuostatų viena kitos atžvilgiu prigimtį.

KERTINIAI AKMENYS

Pirmiausia keli žodžiai apie tuos kertinius akmenis, kuriais remiasi kultūriniai kompleksai. Svarbiausi jų yra du: 1) K. G. Jungo pirminė kompleksų teorija ir jos santykis su individuacija bei grupių gyvenimu; 2) Dž. Hendersono kultūrinės užsąmonės samprata.

K. G. Jungo darbai apie eksperimentus su žodžių asociacijomis buvo paskelbti 1904–1909-aisiais⁴. Iš šių eksperimentų, kurie rėmėsi skirtingo uždelstumo atsakymais į sąrašais pateiktus žodžius, K. G. Jungui ir gimė kompleksų idėja. Daugeliui jungiškujų psichoanalitikų šiandien kompleksų teorija tebėra jų kasdienio klinikinio darbo kertinis akmuo. Kiti ją telkiasi rečiau. Kaip anksčiau Zigmundo Froido gynybos teorija, taip ir K. G. Jungo kompleksų samprata tapo įrankiu tiek vidinių, tiek tarpasmeninių konfliktų prigimčiai paaiškinti.

Per šimtmetį klinikinės patirties turėjome galimybę įsitikinti ir pripažinti, jog kompleksai žmogaus gyvenime yra galinga jėga. Paprastai tariant, kompleksą mes apibrėžiame kaip emociškai įkrautą idėjų bei vaizdinių aibę, susitelkusią aplink tam tikrą archetipinę šerdį. K. G. Jungas rašė:

Kompleksas iš dalies turi kūną su tam tikra sava fiziologija. Jis gali sutrikdyti skrandį, kvėpavimą, širdies darbą. Trumpai tariant, jis elgiasi kaip dalinis asmuo. Pavyzdžiui, jūs norite ką nors pasakyti ar padaryti, bet nelemtai įsikiša kompleksas su savais ketinimais, ir pasakote ar padarote visai ne tai, ką ketinote. Jums tiesiog sutrukdė, ir geriausi jūsų ketinimai per tą kompleksą nuėjo šuniui ant uodegos. Visai taip pat, lyg jums būtų sutrukdęs kitas žmogus arba išorinės aplinkybės.⁵

Jungiškosios psichoanalizės tikslas – asmeninius kompleksus atverti sąmonei. Taip juose sutelkta energija išlaisvinama ir tampa prieinamesnė psichologiniam augimui. Ankstesnės kartos jungiškoji psichoanalitikė Elizabetė Osterman sakydavo jau supratusi, kad jos kompleksai niekuomet visiškai nepasiduos, tačiau viso

gyvenimo grumtynėse su jais ji laimėjusi, kad žlugdantis jų poveikis, kaip antai nykios nuotaiškos, užuot užtrukęs dešimtmečius, praeina per penkias minutes.

Dabar mes galime pasakyti, jog kai kurie mūsų šiuo metu tiriami kultūriniai kompleksai savo nykias nuotaiškas atitinkamoms kultūroms primeta ištikus šimtmečius ar net tūkstantmečius. Kultūrinis kompleksas gali tiesiog apsėsti žmogaus ar grupės psichiką bei somatiką, priversdamas manyti ir jausti visai ne tai, ką jie norėtų manyti ir jausti. Jungo žodžiais, „jūs pasakote ar padarote visai ne tai, ką ketinote“. Kitaip tariant, kultūrinis kompleksas anaip tol ne visuomet būna „politiškai korektiškas“, nors ir pats reikalas būti „politiškai korektiškam“ savaime gali būti nulemtas atitinkamo kultūrinio komplekso.

Pamatinė mūsų darbo prielaida – kad grupės psichėje, taip pat individo psichės grupiniame lygmenyje esama kito, savito lygmens kompleksų. Šiuos grupinius kompleksus mes ir vadiname kultūriniais kompleksais. Juos irgi galima apibrėžti kaip emociškai įkrautus idėjų bei vaizdinių darinius, linkusius susitelkti apie tam tikrą archetipinę šerdį, tik jie veikia vien apibrėžto kolektyvo narius. Mūsų įsitikinimu, nei pats K. G. Jungas, nei jungistai neišnaudojo visų Jungo kompleksų teorijos galimybių įvairių grupių, genčių ir tautų psychopatologijai bei emociniams mazgams pažinti, ir tai analitinėje psichologijoje paliko milžinišką spragą.

Kadangi grupinių, kultūrinių kompleksų lygmuo K. G. Jungo psichologijoje buvo daugiau numanomas nei išreikštas, daugiau numanomas nei išreikštas jungiškoje psichės sampratoje buvo likęs ir kultūrinės užsąmonės lygmuo, kol Dž. Hendersonas išskyrė jos pasireiškimo sritį. Straipsnyje „Kultūrinė užsąmonė“ jis apibrėžė ją kaip

tarpinę sritį, kurią sudaro istorinė atmintis, glūdinti tarp kolektyvinės užsąmonės ir viešosios kultūros. Ji gali apimti abu šiuos dėmenis, tiek sąmoningąjį, tiek nesąmoningąjį, tačiau turi tam tikrą savo tapatybę, kuri remiasi kolektyvinės užsąmonės archetipais, dalyvaujančiais randantis mitams bei ritualams ir skatinančiais atitinkamą asmens raidą.⁶

Per pastaruosius dešimtmečius Dž. Hendersonas jo pavadintąją „kultūrinę užsąmonę“ tolydžio išskėlė į psichikos „kultūrinį lygmenį“ ir nustatė esant tarp asmeninės sąsąmonės ir kolektyvinės

4 Jung 1973: I dalis.

5 Jung 1936/1976: § 72.

6 Henderson 1990: 102–113.

užsąmonės. Daugybei jungistų Dž. Hendersono darbas atvėrė teorines duris į plačią žmogaus patirties sritį, plytinčią tarp paties asmeniškiausio ir, iš kitos pusės, paties archetipiškiausio mūsų būties pasaulyje kraštutinumo. Dž. Hendersono atliktas kultūrinio psichikos lygmens įdirbis pravėrė duris, pro kurias išorinis grupės pasaulis tapo priimtas į vidinį asmens pasaulį, o linkusiam savo vidiniame pasaulyje glūdėti asmeniui atsirado galimybė deramai įvertinti, kokią iš tikrųjų didelę reikšmę psichikai turi išorinis kolektyvinės kultūrinės patirties pasaulis. Vis dėlto potencialus Jungo kompleksų teorijos vaidmuo Dž. Hendersono kultūrinės užsąmonės tyrimuose liko neišplėtotas. Išplėsti Jungo kompleksų teoriją į „kultūrinio psichės lygmens“ valdas, kurias pirmasis aprašė Dž. Hendersonas, – darbas, kurio mes ir imamės. Mums atrodo tiesiog kliniškai svarbu nustatyti, kaip kultūrinė užsąmonė, sužadindama, perduodama ir išreiškdamas kultūrinius kompleksus, veikia tiek asmeninę, tiek grupinę psichiką.

KULTŪRINIŲ KOMPLEKSŲ TEORIJA

Laikas sudėti tuos kertinius akmenis greta – Jungo kompleksų teoriją ir Hendersono kultūrinės užsąmonės sampratą – ir įtraukti kultūrinį kompleksą į analitinę psichologiją kaip integralią jos teorinės sandaros dalį. Dabar ir pamėginsime tai atlikti.

Nors būtina pabrėžti, kad asmeniniai kompleksai ir kultūriniai kompleksai nėra tas pats, vis dėlto jie maišosi ir veikia vienas kitą. Mūsų manymu, asmeniniai ir kultūriniai kompleksai turi štai tokias bendras ypatybes:

1) jie pasireiškia stipriomis nuotaikomis bei atitinkamu pasikartojančiu elgesiu. Didelis susijaudinimas ir smarkiai emociškai įkrautos reakcijos – jų vizitinė kortelė;

2) jie priešinasi mūsų didvyriškoms pastangoms iškelti juos į sąmonę ir lieka didžia dalimi nesąmoningi;

3) apie juos kaupiasi patirtys, pateisinančios jų pamatinę nuostatą, ir susidaro juos patvirtinančių paveldimų prisiminimų saugykla;

4) tiek asmeniniai, tiek kultūriniai kompleksai veikia nevalingai, autonomiškai ir palaikoma tikrą supaprastintą požiūrį, kuris kasdienio gyvenimo dviprasmybę ir neapibrėžtumą pakeičia griežtais, dažnai teisuoliškais nusistatymais tikrovės atžvilgiu;

5) negana to, tiek asmeniniai, tiek kultūriniai kompleksai turi archetipinę šerdį – išreiškia būdingas žmogiškas nuostatas ir šaknimis remiasi į pirmąsias vaizdinius apie tai, kas yra prasminga, todėl labai sunku jiems atsispirti, juos išskirti ir apmąstyti.

Visų trijų lygmenų kompleksai – asmeniniai, kultūriniai ir archetipiniai – reikalauja deramos pagarbos, nesiekiant jų sustumti ar sutraukti vieno į kitą, tarsi vienas iš jų būtų už kitą tikresnis, teisingesnis, fundamentalesnis. Kultūriniai kompleksai remiasi dažnai pasikartojančiomis istorinėmis patirtimis, kurios, persmelkdamos kolektyvinę grupės psichę, šaknyja jos narių asmeninėje psichikoje, ir tūi grupei perteikia atitinkamas archetipines vertybes. Šitaip suprasti, kultūriniai kompleksai sudaro pačius vidinės sociologijos pamatus. Tačiau tokia „vidinė sociologija“, aprašydama skirtingas žmonių grupes bei klases, negali būti moksliai objektyvi. Aprašomas grupes bei klases ji mato tarsi per filtrą, kurį sudaro ištisų protėvių kartų psichika. Ji telkia savyje gausybę tiek tikros, tiek netikros informacijos apie sociumo struktūrą (ištis vidinė sociologija!), o jos esminiai dėmenys – kultūriniai kompleksai.

KULTŪRINIO KOMPLEKSO KOLEKTYVINĖJE PSICHĖJE PAVYZDYS

Nors kultūriniai kompleksai ir nėra tiesioginis psichoterapijos taikinys, klinikiniam darbe būtų išmintinga nenuvertinti šio kolektyvinės psichės veiksnio galios bei įtakos priimamajame sėdinčiam asmeniui. Kultūriniai kompleksai grupės užsąmonėje stipriai prisideda prie kasdienio gyvenimo slėgio ir gali būti laikomi bet kurio paciento psichinės aplinkos dėmeniu. Toliau – trumpas pavyzdys, kaip susikertantys kultūriniai kompleksai užkrėtė kolektyvinę psichę visame Vakarų ir islamo pasaulyje.

1936 m. esė apie nacių Vokietiją, pavadintoje „Votanas“, K. G. Jungas rašė:

Archetipai yra tarsi upių vagos, kurios netekusios vandens išdžiūsta, tačiau bet kada vėl gali jo prisipildyti. Archetipas – tarsi sena upės vaga, kuria gyvybės vanduo tekėjo ištisus amžius, tolydžio grauždamas sau vis gilesnę griovą. Ir kuo ilgiau jis ta griova tekėjo, tuo didesnė tikimybė, kad anksčiau ar vėliau vanduo sugrįš į savo senąją vagą. Asmens, kaip visuomenės nario ir ypač valstybės piliečio, gyvenimas gali būti sureguliuotas kaip koks kanalas,

tačiau tautų gyvenimas – tai plati, srauni upė, pranokstanti bet kokias žmogaus pastangas ją suvaldyti... Taigi tautų gyvenimas teka nevaldomas, niekieno nevedamas, pats nežinodamas kur, lyg šlaitu riedantis akmuo, kol sustoja atsitrenkęs į stipresnę už save kliūtį. Politiniai įvykiai juda nuo vienos aklavietės prie kitos kaip srautas, užpildantis griovas, užutekčius ir pelkes. Vos tik žmogų pagauna masių judėjimas, jis praranda bet kokią valią. Tuomet – kaip ir tais asmeninio gyvenimo atvejais, kai pasidaro nebeįmanoma elgtis jokių įprastu būdu, – ima veikti archetipai.⁷

Tai, ką K. G. Jungas rašė 1936-aisiais, pernelyg aiškiai ataidi dabartinėje mūsų krizėje tarp Vakarų ir islamo pasaulio. Senąją archetipinę nesantaikos vagą – tarp krikščionių, žydų ir musulmonų – vėl užplūdo smarkus srautas, gresiantis pasauliniu tvanu. Ar galima ką nors pasakyti apie susidariusią padėtį iš kultūrinių kompleksų perspektyvos?

Kultūriniai kompleksai gali ilgai išlaikyti tam tikras atmintis ir jose slypinčias labai galingas emocijas. Pereidami iš kartos į kartą, per daugelį kartų jie įgauna stiprų istorijos krūvį. Tiek grupės sąmonėje bei užsąmonėje, tiek jos narių asmeninėje psichėje jie puoselėjami lyg kokios šventos relikvijos. Ir tuo pat metu persipina su kitų grupių kultūriniais kompleksais. Tarpusavy konfliktuojančių kultūrinių kompleksų energijos, šitaip persipynusios ir įkrautos afektais, išties sudaro prielaidas neramumams, kurie kitąsyk gali pasireikšti tokiu pašėlusiu smarkumu, kokį išties galima palyginti su gamtos stichijų siautėjimu, kaip kad prieš kelis metus susukoje kino juostoje „Tobula audra“ (*The Perfect Storm*), kai visos rytinės Jungtinių Valstijų pakrantės klimato sąlygos vienu metu išėjo ir pusiausvyros ir sukėlė neregėto masto tragediją.

Nereikia pernelyg lakios geopolitinės nei psichologinės vaizduotės, kad suprastume, jog gyvename laikais, kai kultūrinių kompleksų sukuriai nesunkiai gali sudaryti tokią retą kombinaciją, kurios tik ir tetrūksta milžiniškoms griauنامosioms jėgoms paleisti. Tikriausias būdas patirti, jog palietėme kultūrinį kompleksą, tiek grupėje, tiek asmenyje, – tai emocinė reakcija, kurią automatiškai sukelia atitinkamos temos. Kaip tik šitaip K. G. Jungas pirmiausia aptiko asmeninius kompleksus – pagal emocinę reakciją į raktinį žodį, kuris sutrikdo atsakymą. Tas pats pasakytina ir apie kultūrinius kompleksus. Esminis kultūrinio

7 Jung 1936/1964: § 395.

komplekso skiriamasis ženklas – toji emocinė reakcija, kurią sukelia atitinkami raktiniai žodžiai, kaip „Džordžas Bušas“ arba „Osama bin Lade-nas“, „karas prieš terorizmą“ arba „šventasis džihadas“, arba „kolonijinė imperija“.

Nenorėčiau būti suprastas taip, tarsi kultūrinių kompleksų kilmę lyginčiau su geografiniu civilizacijų išplitimu ir susitraukimu, tačiau visą XV a. ir tiesiog 1492-uosius galima laikyti kritiniu laiku, kai pradeda kilti Vakarai ir leistas islamo pasaulis. Tarti, neva išskylantys Vakarai sudaro vieno kultūrinio komplekso šerdį, o besileidžiantis islamo pasaulis – kito, žinoma, būtų pernelyg supaprastinta. Ir dabar šių dviejų megakultūrinių kompleksų susidūrimas įtraukia gausybę vietinių bei regioninių kompleksų. Pavyzdžiui, Vakaruose vėl atsinaujina senos prancūzų, vokiečių, anglų ir amerikiečių tarpusavio varžybos bei nesantaika, panašiai islamo pasaulyje – sunitų, šiitų, kurdų ir kiti tarpgentiniai vaidai. Ir visi šie Vakarų bei islamo pasaulio kultūriniai kompleksai drauge sudaro sąlygas globaliai „tobulai audrai“, kuria gresia šitoks kultūrinių kompleksų susidūrimas. Bet laikydami 1492-uosius virsmo tašku islamo ir Vakarų istorijoje, nuo kurio prasidėjo šių dviejų ganėtinai skirtingų kultūrinių kompleksų tolesnė raida, galime pamėginti apmesti esminius jų požymius:

a) viena vertus, 1492-ieji žymi Naujojo Pasaulio pradžią su Amerikų „atradimais“⁸. Naujasis Pasaulis, atvėręs erdvę tokioms reikšmingoms vertybėms kaip demokratija, laisvė ir asmens neliečiamumas, papildomai sudarė prielaidas ir savitam kultūriniam kompleksui, kuriam nuo pat pradžių – ypač „jaunosiose“ Jungtinėse Valstijose, ką tik pasirodžiusiose ant pasaulio scenos, – būdingas prijunkimas:

- 1) prie herojinių laimėjimų,
- 2) prie aukščio,
- 3) greičio,
- 4) prie jaunystės, naujumo ir pažangos,
- 5) prie nekaltumo ir,
- 6) svarbiausia, gilus įsitikinimas Vakarų (ypač amerikiečių) kolektyvinės dvasios gajumu, nesukiai peraugantis į aroganciją ir pasipūtimą;

b) antra vertus, 1492-ieji taip pat žymi islamo pasitraukimą iš Vakarų, jo prarastą iniciatyvą ir prasidėjusį ilgą, 500 metų trukusį tolydų nuosmukį intelektinėje, ekonominėje bei socialinėje

8 [1492 m. spalio 12 d. Kristupas Kolumbas pasiekė Karibų salas. – *Vert. past.*]

srityse⁹. Šis galios bei įtakos nuosmukis islamo pasaulį, ypač radikaliai fundamentalistines jo grupuotes, savo ruožtu, atvedė prie kultūrinio komplekso, kurį galima apibūdinti atsidavimu:

- 1) tyrumui,
- 2) absoliutizmui,
- 3) tradicijai,
- 4) nesuteptumui.

Šiuos pirmuosius keturis islamiškojo fundamentalizmo požymius kone tiksliai atitinka krikščioniškojo fundamentalizmo kultūrinis kompleksas Jungtinėse Valstijose. Dar dvi ypatybės, kurias noriu pabrėžti, veikia būdingos išimtinai islamiškajam fundamentalizmui:

- 5) materializmo paaukojimas (kurio siaubingu simboliu ir konkretizacija gali būti laikoma ataka prieš Pasaulio prekybos centrą – amerikietiškąjį greičio, aukščio bei materialinės sėkmės simbolį) ir,
- 6) svarbiausia, gili žaizda pačioje jo kolektyvinės dvasios širdyje, pasireiškianti nevilimi ir savižudiška savinaika. Pakartotinis pažeminimas sudaro didžiosios dalies arabų pasaulio savivokos ašį, o pažeminimo baimė ir jo keliamas įsiūtis – itin grėsmingas simptomas, iš pagrindų būdingas islamo kultūriniam kompleksui.

Sutinku, toks 500 metų trukusio islamo nuosmukio ir jo nulemtos „sumuštojo“ savijautos pačiame kolektyvinės tapatybės centre apibendrinimas – smarkiai supaprastintas. Tačiau kultūriniai kompleksai ir telkiasi, tarpsta ant tokių supaprastinimų, šerdyje vis dėlto bent iš dalies teisingų. Bernardas Liuisas yra taikliai nusakęs Vakarų suduotą smūgį islamui ir tą įsiūtį, kuri pajunta tradicinis musulmonas, susidurdamas su Vakaraais¹⁰. Nesunku pastebėti, kad visus šiuos Vakarų ir islamo pasaulio kultūrinių kompleksų ingredientus sumaišę išties gauname pragarišką sprogstamąjį mišinį, telkiantį savyje milžinišką energiją ir nepaliekantį abejingų nei tautų, nei individų. Šie kultūriniai kompleksai, perduoti mums per kultūrinę užsamonę, jei tik būtų sužadinti, netrukėtų paversti mus atitinkamų archetipų apsėstaisiais ir paleisti mūsų gyvenimus seniai išgraužtomis upių vagomis, K. G. Jungo aprašytomis minėtame esė „Votanas“.

IŠVADA

Apie asmeninius kompleksus K. G. Jungas rašė: „Mūsų likimas didele dalimi yra mūsų psichologinių polinkių padarinys.“¹¹ Tas pat pasakytina apie kultūrinius kompleksus. Mūsų asmeniniai ir kultūriniai kompleksai yra toji ranka, kuria lemtis mus stumdo. Kitame kontekste K. G. Jungas yra pasakęs ganėtinai aiškiai: „Visi mes turime kompleksų – tai tiesiog banalu ir neįdomu... Įdomu tai, ką žmonės daro su savo kompleksais. Štai tasai praktiškas klausimas, kuris turi reikšmę.“¹² Mūsų atsakas į lemties ranką – ką mes darome su savo asmeniniais ir kultūriniais kompleksais – lemia, kas esame kaip asmuo, bendruomenė ir visuomenė.

NUORODOS

- Henderson 1990 = Joseph Henderson. *The Cultural Unconscious. // Shadow and Self*. Wilmette, Illinois: Chiron Publications, 1990.
- Jung 1913/1967 = Carl Gustav Jung. *The theory of psychoanalysis. // Collected Works*, t. 4.
- Jung 1936/1964 = Carl Gustav Jung. *Votan. // Collected Works*, t. 10.
- Jung 1936/1976 = Carl Gustav Jung. *The Tavistoc lectures. // Collected Works*, t. 18.
- Jung 1973 = Carl Gustav Jung. *Experimental researches. // Collected Works*, t. 2.
- Lewis 1993 = Bernard Lewis. *Islam and the West*. New York and London: Oxford University Press, 1993.
- Singer and Kimbles 2004 = nenurodyta.

ORIGINALI ASMENVARDŽIŲ RAŠYBA

- Froidas, Zigmundas = Sigmund Freud
 Hendersonas, Džozefas = Joseph Henderson
 Jungas, Karlas Gustavas = Carl Gustav Jung
 Kaplinski, Ketrin = Catherine Kaplinsky
 Kimblis, Semas = Sam Kimbles
 Liuisas, Bernardas = Bernard Lewis
 Osterman, Elizabetė = Elizabeth Osterman
 Singeris, Tomas = Thomas, Tom Singer

Rinktiniai skirsniai iš: Thomas Singer, Catherine Kaplinsky. *The Cultural Complex. // Jungian Psychoanalysis: Working in the Spirit of C. G. Jung*. Edited by Murray Stein. Chicago: Open Court Publishing Company, 2010, p. 22–37.

Iš anglų kalbos vertė Dainius RAZAUSKAS

9 [1492 m. susivienijusi Ispanija įveikė paskutinę Pirėnų pusiasalio musulmonišką valstybę – Granados emyratą ir taip užbaigė aštuonis amžius užtrukusią rekonkistą. – *Vert. past.*]

10 Lewis 1993: 3–42.

11 Jung 1913/1967: § 309.

12 Jung 1936/1976: § 175.

PILIGRIMYSTĖ Į RODŪNĘ

APIE IŠNYKUSĮ LITVAKŲ PASAULĮ IR GERAŠIRDĮ IŠMINČIŲ CHAFECĄ CHAIMĄ

Lina LEPARSKIENĖ

Prieš metus žurnale dalijomės pasakojimu apie kelionę į Baltarusijos miestelius ir paveldo vietas su Lietuva besiribojančiame Varanavo rajone¹. Šįkart dėmesys skiriamas Rodūnei (bl. Радунь, lenk. Raduń, jid. Radin). Tai viena iš seniausių istoriniuose šaltiniuose minimų Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės gyvenviečių, kelis šimtmečius buvusi pakeliui važiuojantiems iš Vilniaus į Krokuvą. Dabar tai vieta, labiausiai traukianti pamaldžiuosius žydus, kurie kasmet iš įvairių pasaulio vietų čia suskrenda pasimelsti prie mylimo išminčiaus Chafeco Chaimo² kapo. Nuostabu šiame užkampelyje atrasti galbūt paskutinio žymaus litvakų rabino paveldą.

Šį rudenį prisimename, kad prieš 80 metų Lietuvoje prasidėjo Šoa³. Buvo naikinami ne tik žmonės, tada buvo prarastas visas litvakų pasaulis, kuris dabar jau tolimas ir patiems žydams. Dialektologas profesorius Dovydas KACAS pradėjo šį pasaulį tirti dar sovietmečiu, rinkdamas kalbinę ir etnologinę medžiagą Lietuvoje, Baltarusijoje ir Ukrainoje – buvusioje Lite karalystėje⁴. Ekspedicijų metu jis ne kartą lankėsi ir Rodūnėje, todėl jo paprasčiau daugiau papasakoti apie garsųjį ten gyvenusį rabiną Izraelį Meirą Hakogeną (1838–1933), vadinamą Chafecu Chaimu, ir litvakų kultūros palikimą šiuolaikiniame žydų pasaulyje.

■ Mintimis tęsiu šiuo metu tik vaizduotėje įmanomą kelionę kitapus Baltarusijos sienos. Prisime nu kelionę nuo Baltinėnų iki Rodūnės – kelias tykus, beveik nesutiksi kitų automobilių, kartais iš šoninio keliuko išlenda arkliu kinkytas vežimas, tolumoje laukus lėtai skrebena traktorius ar kita žemės ūkio technika. Ramiai banguojantis kaimo kraštovaizdis perkelia į lėtojo laiko erdvę. Panašų, kraštovaizdžio sustiprinamą laiko pojūtį galima patirti ir šiapus sienos, kelio atkarpoje nuo Šalčininkų iki Eišiškių. Abu keliai vingiuoja lygiagrečiai, beveik atkartodami sienos liniją, tad susidaro įspūdis, tarsi būtum atsidūręs kitoje veidrodžio pusėje.

Dabar mums aplankyti čia pat už Lietuvos sienos įsikūrusį miestelį sudėtinga, bet kai sieną galėsime kirsti paprasčiau, į Rodūnę reikėtų keliauti būtent pro Eišiškes. Nes nuo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (LDK) laikų iki XX a. vidurio čia nuo Vilniaus tiesėsi kelias į rytus,

link Lydos, Naugarduko, Gardino – valstybei svarbių pilių ir vietovių. Šis kelias jungė LDK su krikščioniškąja Europa, pirmiausiai – su Lenkija. Neseniai lenkų turistinė organizacija sukūrė kultūrinį maršrutą, skirtą senajam keliui tarp Krokuvos ir Vilniaus atminti (į jį įeina ir ši kelio atkarpa), ir pavadino jį Jogailos keliu⁵, nes būtent juo 1386 m. didžiajam Lietuvos kunigaikščiui Jogailai buvo vežama Lenkijos valdovo karūna, o kartu su ja – ir Vakarų civilizacija į paskutinių „nekrikštų“ kraštą. Lietuviškojo pasakojimo atspirties taškai ir akcentai yra kitokie, tačiau jie dar per mažai išplėtoti.

Rodūnė priklauso ir etnografinės Lietuvos erdvei, Pelesos kraštui. O šis vietovardis pirmą kartą paminėtas viduramžių istorikų darbuose – Kryžiuočių ordino kelių aprašymuose, kuriuose minimos svarbesnės gyvenvietės ar Lietuvos Didžiojo kunigaikščio domeniui priklausiusios pilys. Rodūnės pilis įvardinta 1387 m. dokumente, kuriuo Jogaila suteikė teisę Skirgailai valdyti Trakų kunigaikštystę. Jame įrašytos ir į šios kunigaikštystės teritoriją patenkančios svarbesnės vietovės bei pilys. Tikriausiai Rodūnės pilis stovėjo greta miestelio esančiame Haradziščos (bl. Гарадзішча) kaime, ten iki šiol išlikę įspūdingi stačiakampės formos pylimai, primenantys

1 Žr. Leparskienė 2020: p. 82–91.

2 Šis vardas lotyniškais rašmenimis rašomas įvairiai, nes skiriasi jo tarimas hebrajų ir jidiš kalbomis. Literatūroje anglų kalba aptinkame Chafetz Chaim, Chofetz Chaim, Hafetz Hayim. Pastaruoju vardu vadinamas ir kaimelis (kibucas) Izraelyje. Šiame straipsnyje lietuviškai tranlitteruota pagal tarimą – Chafecas Chaimas.

3 Šoa (hebr. „katastrofa“), Holokausto sinonimas.

4 Taip savo gyvenamą erdvę buvusioje LDK teritorijoje vadino litvakai. Aškenazių hebrajų ir aramėjų kalbomis – Lító, modernia hebrajų kalba – Líta.

5 Maršrutas atkurtas ir propaguojamas lenkų turistinės organizacijos „Szlak Jagielloński“ <http://zachod-wschod.pl/szlakjagiellonski/>.

Rodūnės miestelio vaizdai. Tarpukario nuotraukų autorius ir metai nežinomi. Istoriniai vaizdai saugomi JAV Teksaso universitete Austine, Dolfo Brisko Amerikos istorijos centre, Rodūnės bendruomenės kolekcijoje.

Eišiškių piliavietę. XIV a. Lydos krašte minimas Bartų valsčius, į kurį patenka ir Rodūnė. Galime įsivaizduoti, kad Lietuvos didžiojo kunigaikščio priglauti prūsų palikuonys, atlikę karinę ir inžinerinę tarnybą valdovo kiemui, tvirtino šią pilį arba rūpinosi čionykščiais keliais. Vėliau Rodūnėje buvo valstybinis dvaras, kuriame galėjo pernakvoti pro šalį keliavę svarbesni asmenys ir net valdovai. Rodūnės valsčiaus bajorai mokėjo dėklos mokestį Trakams, o vietos valstiečiai turėjo ne tik patarnauti dvare, bet ir eiti naktinę sargybą Trakų pilyje (Volungevičius 2015: 293–294).

Rodūnės svarbą valdovo dvarų žemėlapyje liudija ir tai, kad minėtoji piliavietė sieta su karaliene Bona Sforca (Bona Sforza). Žymiausias XIX a. rusų kilmės archeologas Fiodoras Pokrovskis (Фёдор Покровский, 1855–1903)⁶, atlikęs tyrimus ir Lietuvos teritorijoje, kasinėjo šią piliavietę bei užrašė vieną folklorinės atminties liudijimą: esą jam vietos kunigas pasakojęs, kad Rodūnės pilyje karalienė Bona apsistodavo prieš kelionę per Belovežo girią (Покровский 1893: 95). Turbūt čia 1536 m. buvo pasirašyta sutartis tarp Radvilų ir Goštautų, pagal kurią Barbora Radvilaitė turėjo ištekti už Naugarduko vaivados Stanislovo Goštauto. Po vedybų sutuoktiniai gyveno kiek šiauriau esančiuose Geranainiuose – Goštautų tėvonijoje (blr. *Геранёны*). Karalienės Bonos pili mi pavadinamas ir Lietuvos pusėje esantis Dubičių piliakalnis. Ši valdovė buvo pirmoji Rodūnės miestelio bažnyčios fundatorė. Vietomis, kurios susiję su Bonos Sforcos bei kitų valdovų kelionėmis, domėjosi iš Rodūnės apylinkių, Nočios kaimo kilęs kitas archeologas – Vandalinas Šukevičius (Wandalin Szukiewicz, 1852–1919). Jis daug dėmesio skyrė akmens amžiaus paminklų tyrinėjimams, buvo aistringas paveldosaugininkas, išgarsėjęs tuo, kad, saugodamas Trakų salos pilies likučius nuo vandalizmo, 1903 m. visą salą išsinuomojo iš miesto magistrato. Taip galėjo netrukdomas ši, tuo metu dar mažai kam svarbų paminklų tyrinėti ir restauruoti. Gimtajame kaime yra V. Šukevičiaus šeimos kapavietė – nedidelę antikinę šventovę primenantis mauzoliejus, pastatytas pušų gojelyje ant vienos iš aukštesnių apylinkės kalvų. Iš ten atsiveria idiliškas kaimo kraštovaizdis su didinga Nočios (blr. *Нача*) bažnyčia, kurios šventoriuje yra ir istoriko bei

6 Jo rūpesčiu buvo parengti pirmieji Lietuvos gubernijų (Kauno, Vilniaus, Gardino) archeologiniai žemėlapiai, pradėta profesionaliai rūpintis archeologijos paveldu. Ėjo Vilniaus senienų muziejaus (Lietuvos nacionalinio muziejaus pirmtakas) direktoriaus pareigas, 1983 m. buvo IX Rusijos archeologų suvažiavimo parengiamojo komiteto narys.

architekto Teodoro Narbuto (Teodor Mateusz Ostyk-Narbutt, 1784–1864) kapas. Netoliese buvo jo puoselėtas Šiaurių dvaras (blr. *Шаўры*, lenk. *Szawry*), kuriame T. Narbutas diegė įvairių ūkinių bei socialinių naujovių: bandė modernias linų ir kanapių auginimo ir apdorojimo (jų nemirkant) technologijas, konstravo skalbimo mašinas, be to, rūpinosi savo baudžiauninkų švietimu, tar-kim, skaitydavo jiems į lietuvių kalbą išverstas Ovidijaus „Metamorfozes“. Mokslininkas kaupė archeologinius ir istorinius artefaktus, turėjo turtingą biblioteką. Šiaurių dvare buvo parašytas ir žymusis jo veikalas „Lietuvių tautos istorija“ (1835–1841) (Griškaitė 2016: 255–302; Griškaitė 2020: 259–326). XIX a. pabaigoje Napoleonas Orda (1807–1883) yra piešęs ilgesingą Šiaurių dvaro peizažą, o dabar ten telikę senosios kapinės su aplink plytinčiais kolūkio laukais, prarijusiais vietos gyventojų dar prisimenamo dvaro likučius. Prie kapinių stūkso naujas paminklinis akmuo su Vytimi. Tai atminimo ženklas 1863 m. sukilimo vadui Liudvikui Narbutui, Teodoro sūnui, bei jo būriui pagerbti. Jis manevravo ir slapstėsi Šiaurių miške, Nočios ir Rūdininkų giriose, o žuvo kautynėse prie Dubičių (Varėnos r.), kur ir palaidotas. Šį atminimo ženklą galbūt pastatė tie, kurie patys dabar yra priversti tapti sukilėliais savo žemėje.

Daugiaprasmių atminties ženklų šiose vietovėse galima rasti ir daugiau. Įvažiavus į Rodūnę nebesimato bažnyčios bokštų, todėl tenka ieškoti link šventovės vedančios Lenino gatvės. O bažnyčios šventoriuje randi miestelio schemą su tarpukario Lenkijos topografija – plane, ignoruojant sovietinę-baltarusišką realybę, surašyti lenkiški gatvių pavadinimai, tarsi bažnyčia būtų savarankiška antrosios Lenkijos Respublikos erdvė. Beje, iš tarpukarių menančio miesto plano matyti, kad Lenino gatvė anksčiau vadinta *ulica Wileńska im. Jozefa Piłsudskiego*. Matyt, šis pavadinimas susijęs su 1929 m. tiestu ir būtent maršalo vardu pavadintu traktu, kuriuo iš Varšuvos būtų patogu vykti į Vilnių.

Būtent tuo metu, kai V. Šukevičius atliko kasinėjimus ir domėjosi apylinkių senove, o lenkai tiesė savo traktą, Rodūnė išaugo į svarbų Toros studijų centrą. Miestelio gyventojų daugumą iki Antrojo pasaulinio karo sudarė žydai, kurie savo štetlą⁷ jidiš kalba vadino *Radin*. Tai nebuvo turtingas miestelis. Pasaulyje žydiškąsias Eišiškes išgarsinusi iš jų kilusi profesorė Jafa Elija (Yaffa Eliach) knygoje apie Eišiškių istoriją žydu akimis

7 Jid. *štetl* – miestelis. Taip vadinti Rytų Europos miesteliai, kuriuose žydai sudarė žymią ar didžiąją gyventojų dalį.

V. Šukevičiaus šeimos mauzoliejus Nočioje ir senosios Šiaurių kapinės.

„There once was a world“⁸ pateikia atsiminimą, kuris padeda suprasti, kuo turtingos Eišiškės (jid. Eišišok) skyrėsi nuo skurdoko gretimo Rodūnės štetlo. Ji pasakoja apie tokį Berlą Lifšicą, kuriam pavyko pabėgti iš Eišiškių, kai tenyškščius žydus jau varė į sušaudymo vietą. Nuėjęs iki Rodūnės, jis papasakojo vietiniams apie čia pat vykstančias baisybes, o šie nepatikėję, sakė, kad jam protas pasimaišė. Kiti samprotavo, esą Eišiškės yra turtingas štetlas, ten gyvena daugiau žinomų žydų komunistų, gal todėl ten ir vykdomas teroras. „O kam gali rūpėti Rodūnė? – stebėjosi jie, – juk tai mažas, vargingas kaimelis, garsus tik dėl Chafeco Chaimo kapo.“ Savo knygoje autorė pastarajam skiria keletą svarbių puslapių, mat šis šventas žmogus buvo Eišikių ješivos alumnas (Eliach 1998: 588; 188–190).

Ir dabar Rodūnė yra žydų pasaulyje garsi ir žinoma būtent dėl šio kapo. Ypač tiems, kas girdėję apie Chafecą Chaimą bei vienas kitam perpasakoja būtus ir nebūtus nutikimus iš tų laikų, kai šis išminčius dar vaikščiojo miestelio gatvėmis. Bandydama suprasti, kuo ypatingas šis žmogus, internete susiradau 1923 m. rugpjūčio 15 d. Vienoje vykusio rabinų organizacijos „Aguda“⁹ susirinkimo vaizdo įrašą. Tarp puošnių ir išdidžių susirinkimo dalyvių šis kuklus nedidelio ūgio seneliukas trumpa barzda ir kažkokiais palaikiais drabužėliais atrodo išskirtinai. Bet būtent jį, tarsi gyvą šventąjį, į salę įneša ant rankų. Tokią pagarbą jis pelnė dėl doro gyvenimo ir meilės žmonėms – tiek žydams, tiek kitų tautybių atstovams, taip pat dėl savo raštų – net 21 teologinio veikalo. Būtent Rodūnėje rašyta ir Vilniuje išleista jo knyga „Sefer Chafec Chaim“¹⁰ sulaukė tokio didelio pripažinimo, kad autorius pradėtas vadinti jos vardu (legendinėje biografijos versijoje teigiama, kad šią knygą leisdamas, jis iš kuklumo nenurodęs savo tikrojo vardo). Tai buvo pirmas teologinis darbas, detaliam aiškinantis, ką ir kaip dera žydui kalbėti, ir kodėl kitų žmonių apkalbėjimas yra didelė nuodėmė, net tuo atveju, jei sakoma tiesa.

Chafecas Chaimas išties gyvenęs taip, tarsi būtų priėmęs neturto įžadus, nors jo mokslo darbai buvo plačiai žinomi. Jų šlovė pasiekė net Rodūnę, į kurią Chafecas Chaimas persikraustė

8 Visas pavadinimas „There once was a world. A 900-Year Chronicle of the Shtetl of Eishyshok“ (lie. „Išnykęs pasaulis. Eišiškių štetlo 900 metų kronika“).

9 „Aguda“ – žydų ortodoksų rabinus vienijanti organizacija Jungtinėse Amerikos Valstijose, įkurta 1901 m.

10 Iš hebr. „Troškantis gyvenimo“. *Sefer* iš hebr. – knyga. Jidiš kalboje šis hebrajiškas žodis vartojamas norint atskirti religines ir pasaulietines knygas, kurioms vartojamas žodis *buch*.

kartu su žmona, kad galėtų ramiai užsiimti Toros studijomis ir išvengtų rabinams teikiamos garbės. Čia jis turėjo mokinių ir kuklią mokyklėlę (hebr. *beit midraš*), kuri ilgainiui tapo svarbia ješiva, įsikūrusia atokiau nuo pasaulio pagundų. Iš pradžių studentai glaudėsi tiesiog jo namuose, vėliau pradėta statyti ješiva, tad pirmieji mokiniai atokiamame provincijos miestelyje gyveno asketiškai, pasišventę tik Toros studijoms. Mūrinis Rodūnės ješivos pastatas atsirado prieš Pirmąjį pasaulinį karą, kitų rabinų pastangomis, jis išlikęs iki šių dienų¹¹.

Dar viename legendiniame pasakojime išminčiaus sąžiningumas net kiek šaržuojamas. Už rabino darbą jis pinigų imti nenorėjęs, todėl pragyvenęs iš žmonos kioskelio, kuriame ji prekiausi druska, silke ir kitokiais dalykėliais. Kartą jis apsirikęs ir pirkėjui krikščioniui atidavęs per mažai gražos. Dėl to baisiai susikrimtęs, bet nebeatsimindamas, kurį žmogų šitaip apgavo, kiekvienam pirkėjui ne žydui duodavęs silkę dykai. Dar pasakojama, esą kartą į jo namus nakčia įslinkęs vagis ir pavogęs degtukus. Tai pajutęs, senolis išbėgęs iš paskos šaukdamas: „Aš tau atleidiu, aš tau atleidiu!“ Mat supratęs, kad vagystei žmogus pasiryžo prispaustas bėdos, šis Rodūnės šventasis nenorėjo, kad bent menkiausias kartėlis temdytų tiek jo, tiek kito žmogaus dvasią. Chafecas Chaimas gyveno taip, tarsi kiekvieną dieną lauktų Mesijo pasirodymo: sielos turėjo būti perkeistos, tyros, kad patiktų Kūrėjui, ir svarbiausia buvo nustoti vienam kitą teisti.

Savo išmintimi rabinas noriai dalijosi su kiekvienu eiliniu miestelio žydu. 1962-aisiais m. žurnale „Bais Yaakov“¹² Samuelis Pliškinas, vienas iš Rodūnės ješivos mokinių, vėliau tapęs Baltimorės rabinu, aprašė neeilinį vasaros rytą, kai miestelio žydai susirinko stebėti saulės užtemimo¹³. Jo žodžiais, ankstų birželio rytą

11 Iš pradžių studentai glaudėsi jo namuose, vėliau pradėta statyti ješiva, tad pirmieji mokiniai gyveno asketiškai, pasišventę tik Toros studijoms, produktais juos šėlpė vietiniai žydai, o maistą gamino Chafeco Chaimo dukros. Rodūnės ješiva įkurta 1867 m., o mūrinis pastatas atsiradęs prieš Pirmąjį pasaulinį karą. Po Holokausto Chafeco Chaimo vardo ješivos atkurtos Niujorke ir Izraelyje. 2018 m. istorinis ješivos pastatas Rodūnėje restauruotas.

12 „Bais Yaakov“ (hebr. „Jokūbo namai“) 1917 m. pavadinatas mergaičių mokyklų tinklas ir jaunimo judėjimas religiniam švietimui stiprinti. Žurnala „Bais Yaakov“ leistas Lodzėje, šiuo metu tai vertingas priešholokaustinės žydų aškenazių kultūros šaltinis.

13 Straipsnio vertimas į anglų kalbą paskelbtas svetainėje: <https://www.theyeshivaworld.com/news/headlines-breaking-stories/1342943/timely-fascinating-article-1940-chofetz-chaim-solar-eclipse-translated-english.html>.

Rodūnės ješivos pastatas 2019 m.

žmonės susirinkę Rodūnės aikštėje su žvakės dūmais užtemdytomis stiklo šukėmis. Auksinės saulės šviesos prisipildęs ir mažas ankštas Chafeco Chaimo maldos kambarėlis, kuriame jis meldėsis, ranką apsvyniojęs *tfilino* juostelėmis¹⁴, susaistančiomis ranką su širdimi, o širdį – su protu. Netrukus medžiai nusidažę blausiu raudoni. Stojus tamsai laukuose neramiai ėmę baubti galvijai, bet žmonės džiūgavę, galėdami stebėti šį neįprastą reginį. Grupelei ješivos auklėtinių rabinas Naftalis Tropas (Reb Naftali Trop, 1871–1928) taręs: *M' darf nit kuken, m' darf zen!* (jid. „Ne tik žiūrėkite, bet ir matykite“). Kiek toliau būrelis žydų telkęsis aplink senolį Izraelį Meirą Hakeną, tikėdamiesi, kad kuriam nors teks garbė pasidalinti su juo aprūkusiu stikliuku. Pabaigęs keliskart per dieną kalbamą žydų maldą *Aleinu l'shabeach la'Adon hako* (hebr. „Mūsų pareiga šlovinti visagalį valdovą“), mokytojas taręs, kad visiems šioje žemėje lemta mirti, ir palaimintas Tas, kieno valia net saulės užtemimas priklauso pasaulio tvarkai. Klaidatikiams, manantiems, kad saulė yra dievybė, tai ženklas, kad ji tėra kūrinys, kaip ir žmogus. Tad saulės užtemimas padedąs pažinti Kūrėją.

14 *Tfilin* – odinės dėžutės su pergamente surašytais Biblijos Pakartoto įstatymo knygos fragmentais, pamaldų metu diržais tvirtinamos prie vyro kaktos ir kairės rankos.

Aprašydamas šį įvykį Samuelis Pliškinas saulės užtemimo raudonį susiejo su iš žaizdos plūstančiu krauju. Rodūnės getas buvo likviduotas 1942 m. gegužės 11 d., sušaudyti 1137 žmonės. Žudynės vyko prie senųjų kapinių, kuriose žydai savo mirusiuosius pradėjo laidoti XVII a. Jafa Elija apie egzekucijos dieną rašo: „Buvo graži pavasario diena. Saulė nušvietė skardinį Chafeco Chaimo mauzoliejaus stogą, medžiai sprogo. Prie mauzoliejaus buvo šviežiai iškasta didelė kapo duobė...“ Rodūnės žydai tikėjo, kad šventojo kapas apsaugos juos nuo negandos, šūviams aidint buvo girdėti, kaip meldamiesi taria jo vardą (Eliach 1998: 603–604). Senoji Chafeco Chaimo kapo vieta neišliko, o XXI a. mauzoliejus įrengtas naujai – virš didelio akmens su įrašais hebrajų kalba pastatytas medinis namukas maldai. Dabar tai labai svarbi piligrimystės vieta pamaldiems žydams iš viso pasaulio, todėl čia rasime paliktų lapelių su prašymais ar akmenukų iš Šventosios žemės¹⁵.

Lietuviškose litvakų kultūros ir religijos studijose labai nedaug informacijos apie Lietuvos

15 Apie Izraelio kompanijos „Or Meir“ pradėtą vykdyti, tačiau sustabdytą investicinį projektą piligriminiam centrui Rodūnėje sukurti plačiau galima paskaityti Baltarusijos spaudoje. Žr. Воробьева Ольга 2017. „Радин — место чудес“, Воронаўская газета, 2017-09-15. Prieiga internetu: <https://www.voran.by/news/kultura-i-dukhovnost/stranitsy-istorii/52995-radyn-mesto-chudes.html>.

Izraelio Meiro Hakogeno (Chafetso Chaimo) portretas. Autorius nežinomas. Vaizdas saugomas Izraelio nacionalinėje bibliotekoje Jeruzalėje.

žydų istorijai svarbias vietas, likusias už mūsų valstybės sienų. Mažai rašyta ir apie išminčių Chafecą Chaimą, todėl kreipiausi į profesorių Dovydą Kacą, kuris *Lite*, išnykusio litvakų pasaulio teritoriją, tiria nepaisydamas dabartinių valstybinių sienų, vadovaudamasis etninės kultūros, kalbos ir religijos diktuojamomis ribomis. Lauko tyrimus jis pradėjo dar sovietmečiu. Paklaustas, ar neturi kokių etnologinių duomenų apie žydiškąją Rodūnę ir jos garsųjį rabiną Chafecą Chaimą, jis pradėjo keturias valandas trukusią paskaitą apie litvakus. Nedidelę šio įdomaus pokalbio dalį sudėjau į šį interviu.

Daugelį metų Baltarusijos ir Lietuvos teritorijose rinkote etnologinę ir kalbinę medžiagą apie litvakus. Kreipiuosi į Jus, žinodama, kad šių ekspedicijų metu lankėtės ir čia pat, už sienos, esančiame Rodūnės miestelyje, kur prieš šimtmetį gyveno Lietuvoje mažai žinomas, tačiau Lietuvos žydų kultūrai svarbus rabinas Chafecas Chaimas. Nors pastaruoju metu Lietuvoje publikuojama nemažai litvakų kultūros studijoms skirtų knygų ir straipsnių, šis domėjimasis neperžengia dabartinių Lietuvos sienų. Jūs savo mokslinė veikla siekiate apimti visą Lite teritoriją – visą žydiškos Lietuvos pasaulį, kuris egzistavo iki Šoa.

Radin – taip jidiš¹⁶ kalba skamba Rodūnės vardas. Šis miestelis tapo pasaulinės svarbos vieta žydams būtent dėl to, kad čia gyveno Chafecas Chaimas. Ir ješiva čia atsirado tarsi be pastangų, nes daug jaunų žydų iš visos Europos troško čia studijuoti vien dėl to, kad galėtų kasdien bendrauti su šiuo išminčiumi¹⁷. Dabar Izraelyje visi žino Chafecą Chaimą, jo vardu netgi pavadintas vienas kaimelis¹⁸. Vis dėlto tik religingi žmonės supranta, kodėl tai didis žmogus. Dėl savo gyvenimo būdo jis tapo meilės žmonėms įsikūnijimu, o išgarsėjo dėl 1873 m. publikuoto mokslinio darbo, kurio pavadinimas „Sefer Chafec Chaim“, hebrajų kalba reiškiantis „Trokštantis gyvenimo“. 34-oje Dovydo psalmėje, 13-oje eilutėje klausiama: „Kas yra žmogus, kuris trokšta gyvenimo?“ O 14-oje eilutėje atsakoma: „Toks žmogus turi saugoti savo liežuvį nuo melo ir nuo blogio.“ Remdamasis šiomis sentencijomis jis parašė veikalą, pirmą kartą taip išsamiai aiškinantį apkalbų ir pikto liežuvio (hebr. *lašon ha-ra*) daromą žalą. Žydų tradicijoje tai laikoma didele nuodėme, o Chafecas Chaimas tikėjo, kad šis elgesys atitolina Mesijo atėjimą.

Tikrasis jo vardas – Izraelis Meiras Hakogenas Pupko. Pavardė, kaip ir manoji, iš žodžio *kohen*, rodanti, kad žmogus kilo iš kunigų giminės. Gimė jis *Zhetl* (liet. Zietela; blr. *Дзятлава*) štetle Baltarusijoje. Tėvas gana anksti mirė, o motina nusivežė jį į Vilnių, kur jaunas Izraelis studijavo pas garsius rabinus ir tapo jaunu genijumi. Šešiolikos vedė savo įseserę iš antros motinos santuokos, kas tiems laikams buvo gan įprasta.

Daug kur rašoma, kad publikuodamas savo knygą „Sefer Chaim Chaim“, Izraelis Meiras Kaganas iš kuklumo nenurodė tikrosios pavardės, esą dėl to jam kaip vardas prigijo knygos pavadinimas.

Nors biografijoje yra toks teiginys, į jį reikia žiūrėti kaip į legendos dalį, nes iš tiesų pirmuose

- 16 Istorinė žydų aškenazių kalba, paplitusi Vidurio ir Rytų Europoje. Tai vokiečių, hebrajų ir aramėjų kalbų mišinys. Pagrindą sudaro viduramžių vokiškuose miestuose vartota kalba. Antruoju kalbos vystymosi laikotarpiu atsirado slavų kalbų sluoksnis. Iki Antrojo pasaulinio karo buvo apie 13 milijonų šios kalbos vartotojų. Lietuviškas jidiš dialektas išlikęs keliose chasidų bendruomenėse, gyvenančiose Izraelyje, Šiaurės Amerikoje, Vakarų Europoje.
- 17 Po Holokausto Chafeco Chaimo vardo ješivos atkurtos Niujorke ir Izraelyje. 2018 m. restauruotas istorinis ješivos pastatas Rodūnėje, tikintis, kad čia studijuos studentai iš Izraelio ir Rusijos.
- 18 Religijinis kibucas (kolektyvinio tipo gyvenvietė) Chafecas Chaimas yra centrinėje Izraelio dalyje, jame gyvena per 500 žmonių.

Chafetso Chaimo darbu *Sefer Chafets Chaim* ir *Mišna Berura* tituliniai puslapiai.

knygos puslapiuose galime rasti kirilika užrašytą jo pavardę su vardo inicialais. Ši atvejį dera vertinti ir aškenazių kultūros¹⁹ kontekste – Rytų Europos rabinistinėje tradicijoje buvo įprasta rašyti knygą, grindžiamą viena Biblijos sentencija, nenurodant autorystės arba jos neišryškinant. Šiuolaikiniams moderniems žydams jau sunku suprasti, kaip žmonės gali pamiršti tikrąjį autoriaus vardą ir vadinti jį vardu, kilusiu iš išgarsinusio veikalo pavadinimo. Chafeco Chaimo atveju galima kalbėti apie kuklumą, tačiau reikšmingas ir ego aspektas: išivaizduokite, kokia didelė garbė įgyti klasikinį vardą, kuris gyvuos per amžius.

Taip pat turime nepamiršti, kad labiau nei visos knygos, Chafecą Chaimą išgarsino jo šešiuose tomuose pateikiamas komentaras *Mišna Berura*²⁰ praktinei teisei skirtos įstatymų knygos

19 Aškenaziai – Vakarų, Vidurio ir Rytų Europoje gyvenantys ar iš ten kilę žydai, dauguma vartojantys jidiš kalbą. Aškenaz hebrajų kalba buvo vadinama viduramžių Vokietija, kuri laikyta biblijinio asmens Aškenazo palikuonių apgyvendinta teritorija. Litvakų kultūra yra svarbi aškenazių kalbinio, religinio paveldo dalis.

20 Lie. „Išaiškintas mokymas“. Tai šešių dalių knyga, kurioje išaiškinami Halachos (seniausias žydų religinės teisės kodeksas, sudarantis Talmudo pagrindą) atnaujinimai.

*Šulchan Aruch*²¹ skyriui *Orach Chaim*²², skirtai žydų gyvenimo taisyklėms, susijusioms su kalendoriumi ir kasdieniais veiksmais, kaip malda, šabas, apsiprausimas, toros skaitymas ir pan. Ši knyga studijuojama visose pasaulio ješivose, joje yra trumpas, bet tobulas komentaras, priimtinas tiek ortodoksams aškenaziams, tiek chasidams.

Vaikščiodama po Rodūnės žydų kapines susidariau įspūdi, kad jo kapas tėra simbolinis. Pačios kapinės nustebino tuo, jog ten antkapiniai paminklai išdėstyti tvarkingomis eilėmis, o greta – bendra holokausto aukų kapavietė. Visa ši erdvė atrodo gana dirbtinai.

Sulaukęs garbaus amžiaus Chafecas Chaimas ketino vykti į Izraelį, bet kažkas jį perkalbėjo. Kai 1933 m. rugsėjį jis mirė Rodūnėje, būta kalbų, kad garbaus rabino palaikus reikėtų perkelti į Izraelį, bet veiksmy nesimta. Vargu ar jis pats būtų to norėjęs, kadangi visą gyvenimą aiškiai pasisakė prieš sionizmą, regėdamas jame žydiškumo praradimo grėsmę. Jo kapo likimas tiesiogiai susijęs su Jūsų minimomis miestelio žydų kapinėmis. Sovietmečiu jos buvo sunaikintos, kaip ir daugelis kitų meto žydų kapų. Laimei, antkapiai

21 Lie. „Padengtas stalas“

22 Lie. „Gyvenimo kelias“

nebuvo panaudoti fermų ar kitų pastatų statyboms – tiesiog sumesti į pelkę. Žlugus SSRS religingi žydai mokėjo didelius pinigus vietiniams gyventojams, kad šie iškastų tuos akmenis ir sugrąžintų į kapines. Darbas buvo atliktas, bet niekas jau nežinojo, kur buvo tikrosios kapų vietos, todėl sudėjo antkapius taisyklingomis eilėmis, kurios, išties, atrodo nenatūraliai. Tuo metu iškilo klausimas – kurgi tikrasis Chafeco Chaimo kapas? Vietiniai žmonės pasakojo, kad tiksliai kapo vieta nežinoma, o dabartinę jo vietą nurodė kažkoks rabinas, atvykęs iš Izraelio. Kapas įrengtas pagal izraelietiškas tradicijas – akmuo atgabentas iš Šventosios Žemės, viskas surašyta hebrajų kalba. Sprendimas atkurti kapą pasiteisino, nes kasmet vis daugiau chasidų atvyksta į Rodūnę, – jiems pakanka žinoti, jog šiame mieste yra jų mylimo išminčiaus palaidojimo vieta, o jei ji dar ir pažymėta – džiaugsmui nėra ribų. Kitų žydams svarbių Baltarusijos miestų, tokių kaip Miras ar Kleckas, piligrimai nelanko, kadangi ten nelikę jokių svarbių ženklų. O štai savo ješiva garsus Valožinas yra piligrimystės traukos centras vien dėl to, kad išliko akmenys aplink rabino Chaimo ben Izaoko (Vilniaus Gaono mokinio) kapą, nors kapinės visiškai suardytos. Tiesa, žydai piligrimai ir ten ne visuomet užsuka, o štai Rodūnės niekad neaplenkia.

Šalia kapinių buvo pradėta, bet vėliau sustabdyta viešbučio žydų piligrimams statyba. Panašu, kad užmojų būta išties didelių, tačiau kažkokios aplinkybės juos pristabdė. Beje, baltarusiškoje spaudoje teko skaityti, esą vietos žmonės nenorėjo leisti Izraelio žydams išsikasti Chafeco Chaimo palaikų, nes tikėta, kad ir po mirties jis saugojo miestelį nuo Antrojo pasaulinio karo bombardavimų.

Žinau, kad Chafecas Chaimas buvo labai populiarus ir tarp vietos krikščionių, todėl ši legenda gal ir turi pagrindo. Kai aš lankiausi Rodūnėje 10-ojo dešimtmečio pradžioje, mano pusbrolis Abraškė savitu lenkišku dialektu kalbino vietinius gyventojus ir prašė pasidalinti atsiminimais apie Chafecą Chaimą. Tada vaikščiojau iš paskos su dideliu juostiniu magnetofonu ir tuos pasakojimus įrašinėčiau. Daugelis puikiai atsiminė charakteringą jo išvaizdą – lėtai su lazdele vaikstantis mažas seneliukas, striuka, tarsi nustojusia augti barzda. Jis labai mėgo vaikštinėti po apylinkes, pasikalbėti su vietos žmonėmis. Tuo itin skyrėsi nuo Vilniaus Gaono, kuris sėdėjo namie ir nenorėjo su niekuo bendrauti, vien tik studijuoti.

Yra net liudijimas, esą žmonės tikėjo, kad rabino pėdos pašventina žemę, todėl būna geresnis derlius.

Kai aš 1997 m. lankiausi Rodūnėje, vietiniai sakė, esą vienas turtingas žydas nupirko asmeninį Chafeco Chaimo namą, išrinko jį ir perstatė Izraelyje, minėtame jo vardu pavadintame kaimelyje. Šis namas laikomas šventu.

Sakot, kad į Rodūnės ješivą veržėsi daugybė studentų. Jie visi turbūt buvo ortodoksai?

Šiandien lengva pamiršti, kad XIX a. pabaigoje apie 90 proc. visų žydų buvo ortodoksai. Kiti penki procentai buvo modernistai, socialistai, bundistai, komunistai, teritorialistai – jie buvo revoliucionieriai ir kėlė daug triukšmo. Mes turime jų knygas, kurios sukuria iliuziją, esą taip mąstė visi žydai. Tačiau neturime tos tyliosios daugumos knygų... Tipinis to meto žydas buvo religingas ortodoksas. Kai kurie buvo sionistai ir prisidėjo kuriant modernią hebrajų kalbą, kiti buvo jidišistai²³, ir čia kūrė modernią jidiš kalbą. Dalis pastarųjų buvo ir įvairių kryptių socialistai: anarchistai, bundistai, vėliau trockistai... Ir visi tarpusavyje konfliktavo. Bundas – žydų darbininkų sąjungos judėjimas – buvo antireliginis, antikomunistinis ir antisisionistinis, palaikė internacionalizmą, jidiš kultūrą ir socializmą, bet ne religingumą. Visa tai nieko bendro neturėjo su Chafecu Chaimu! Deja, jau neturime religingų litvakų palikuonių iš to ortodoksinio pasaulio, kuriam buvo svarbus rabinų autoritetas ir kurie būtų skaitę Chafeco Chaimo darbus. Paskutinis mano sutiktas anų laikų religingumą paveldėjęs litvakas mirė prieš kokį dešimtmetį. Jis buvo kilęs iš Nemakščių, sovietmečiu dirbo taksistu ir turėjo galimybę dažnai nukeliauti į Rodūnę. Tai jam teikė daug džiaugsmo, nes jam Chafecas Chaimas dar buvo svarbus žmogus.

Man, žmogui iš šalies, turinčiam tik bendrą supratimą apie žydų kultūrą, kyla pagunda jo asmenyje matyti tolimą Gaono mokinį. Ta prasme, kad jis tęsė Gaono misnagdinę²⁴ santykio su šventraščiu kryptį. Jie abu yra legendiniai litoakai, išminčiai, kurių kapus lanko žydai piligrimai iš viso pasaulio. Gaoną Lietuva jau įsirašė į savo kultūrinę atmintį, o apie Chafecą Chaimą visiškai nieko nežinome. Ar galima lyginti arba sieti šį Rodūnės rabiną su Vilniaus Gaonu?

23 Jidišizmas – XIX a. pabaigoje Europoje gyvenančių žydų išvystyta idėja, kad jidiš kalba taps nauju žydų tautą vienijančiu moderniu veiksniu. Judėjimą palaikė asmenys, kuriems nebuvo priimtina asimiliacija, traukė modernizacija, tačiau sionistinės idėjos buvo nepriimtinos arba nepakankamos.

24 *Misnagdim* iš hebrajų kalbos reiškia „oponentai“. Misnagdų judėjimas atsirado XVIII a., kaip opozicija chasidų idėjoms. Misnagdai yra litvakai, taip pat kai kurios kitos žydų ortodoksų bendruomenės, prieštaraujančios chasidams.

Izraelio Meiro Hakogeno (Chafetso Chaimo) laidotuvių diena, 1933 m. Rabino kūnas išnešamas iš Rodūnės ješivos. Saugoma Jungtinių Amerikos valstijų Holokausto memorialiniame muziejuje, Šetlų fonde.

Ir taip, ir ne. Nežinau, ar Chafecas Chaimas yra kada citavęs Gaoną – būtų įdomu panagrinėti... Taip pat būtų įdomu atlikti jų tyrimų lyginamąsias studijas, tačiau kol kas tokių nėra. Manau, kad labiausiai juos vienijo *litviš* (t. y. jidiš dialektas) kalbos tradicija, nes jie abu garsiuosius savo veikalus rašė šia kalba. Dar tai, kad jie abu priklauso žydams šventai Vilniaus erdvei. Iš litvakiškos geografijos perspektyvos – Rodūnė, Voložinas, Ašmena buvo Vilniaus satelitai. Aš pats augau Brukline, bet tėvas Menkė Kacas man prisakė nepamiršti jo gimtojo Mikališkių kaimo, kuris yra ne šiaip Vilniaus gubernijoje, o Vilniaus apskrityje – t. y. administraciškai dar mažesnėje teritorijoje, artimojoje Vilniaus erdvėje. Tėvas kalbėdavo apie tai su tokiu pasididžiavimu, kad man kildavo noras pasišaipyti: „Gal ir kavinėje mums nereikės mokėti, vien todėl, kad mūsų kaimas buvo kažkur netoli Vilniaus?“ – klausdavau su linksma pašaipą.

Jei reikėtų įvardinti, kas šiuos du išminčius labiausiai skyrė, sakyčiau, kad asmeninės savybės. Chafecas Chaimas buvo meilės žmonėms įsikūnijimas, o Vilniaus Gaonas gyveno uždara gyvenimą, vengdamas žmonių, susitikimus su jais vertinęs kaip laiko gaišimą. Pastarojo kultas labiausiai išaugo po jo mirties, nes kol gyveno, iš-tisomis dienomis tūnodavo namie ir studijuodavo

Torą, tad niekas jo nematydavo. Kai buvo minimos 10-osios Gaono mirties metinės, Lietuvos Respublikos kultūros ministerija parengė gražų tekstą apie tai, kad tai buvo žmogus, pilnas meilės ir harmonijos. Tuo tarpu minėjime dalyvavęs vienas senas rabinas iš Izraelio parengė visiškai kitokią kalbą, sakydamas, kad iš esmės Vilniaus Gaonas nemėgo kitų žmonių, tikėjo tik savo siaura Toros interpretacija, o ne žmogumi. Taigi, įvairiausios minėtinos metinės yra kultūros industrija, kuri, be naudos, teigiamos pusės, turi ir savo kritikuotiną pusę – skatina paviršutiniškų ir nebūtinai teisingų bei paskutinių tyrimais paremtų žinių sklaidą.

Sakykite, ar Rodūnės išminčius atitinka „tikro litvako“ paveikslą?

Taip. Išskyrus faktą, kad jis buvo malonus ir šiltas paprastiesiems žmonėms, ne snobas, bendraudavo su ne žydais taip pat, kaip su žydais. Šios savybės buvo būdingesnės chasidų cadikams²⁵, o ne

25 Cadikas – teisingas, tobulas žmogus, padedantis žydams geriau suprasti šventus tekstus, žydiškumo esmę. Turi antgamtinių sugebėjimų, gali atsakyti į neužduotą klausimą, padėti užpildyti atotrūkį tarp tikrovės ir žmogaus vidaus. Paprastai cadikai pasižymėjo didele charizma ir lyderystės dovana, iškalbingumu ir išmintimi. Cadikų kultas chasidizme laikomas vienu esminių chasidų ir misnagdinio ju-

litvakams. Be to, jis turėjo itin retą tiems laikams charizmos dovaną. O štai beveik tuo pat metu gyvenęs musaro²⁶ pradininkas litvakas Izraelis Salanteris (Yisroel Salanter) jos neturėjo.

Kadangi užsiminėte apie Žagarėje gimusį rabiną Izraelį Salanterį, noriu paklausti, ar jo ir XIX a. viduryje itin populiaraus musaro judėjimo idėjos nedarė įtakos Chafecui Chaimui?

Musaro judėjimas buvo gyvas keliose lietuvių ješivose – Slabodkėje Kaune²⁷, Kelmėje ir Naugarduke. Stipriausias musaras buvo *Zamet* – Žemaitijoje. Iš čia kilęs ir Izraelis Salanteris, gavęs vardą nuo Salantų miestelio. Gali būti, kad Vilniuje studijuojantį jauną Izraelį Meirą Hakogoną įtakoją musaro teorijos, tačiau visais klausimais su šio judėjimo šalininkais jis nesutartų: jie buvo pernelyg kovingi, be meilės, gana kontraversiški. Chafecas Chaimas buvo stebuklingai paprastas... Mano nuomone, musaro judėjimo žydai buvo ekstremistai. Pavyzdžiui, musaro rabinas liepia vaikinui eiti į vaistinę ir pasakyti, kad nori nusipirkti staliaus įrankių, t. y. sąmoningai sukurti situaciją, kurioje iš jo juoktųsi ir tyčiotųsi. Neva taip lavinama ir tvirtinama dvasia. Musaro tekstai paplito Vilniuje 1840-aisiais, kai čia gyveno Izraelis Salanteris. Tuo metu carinės Rusijos valdžia pastatė naują rabinų mokyklą – tas namas ir dabar stovi Pylimo ir Trakų gatvių kampe. Kitą tokią mokyklą statė Žitomire, Ukrainoje. Jų siekis buvo modernizuoti žydus ir išugdyti rusakalbius rabinus. Norėdami tarp žydų įtvirtinti šią naują, rusų valdininkai sumanė samdyti tuo metu populiarių Salanterį ten dėstyti. Jei jis būtų sutikęs, mokykla taptų „košerinė“ – priimtina bendruomenei. Kaip ir buvo galima tikėtis, jis nesutiko, sakydamas, kad verčiau mirs, nei ten dėstys. Galiausiai, įsiaudrinęs dėl šios situacijos, jis vidury nakties išvyko iš Vilniaus ir daugiau niekada čia nebesugrįžo. Na, o Chafecas Chaimas tiesiog kūrė kasdienybės etiką, ir pats stengėsi pagal ją gyventi.

■ daizmo skirtumų, nes pastarajam svarbiausias autoritetas buvo ne žmogus, o tekstas.

26 Musaro judėjimas gimė XIX a. viduryje, kaip intelektualinis-religinis atsakas caro Nikolajaus I vykdomai politikai, siekusiai labiau integruoti žydus į krikščionių visuomenę. Musaro idėjinis lyderis Izraelis Salanteris (1810–1883) pabrėžė būtinybę laikytis Toros ir ją studijuoti, taip pat dėti pastangas suvaldyti žmogišką prigimtį, kritiškai vertinti net ir gerus savo poelgius.

27 Dab. Viliampolės rajonas.

Kokie žydai dabar atvyksta į Rodūnę, jei gyvenantys Lietuvoje, pasak Jūsų, šios vietos nebeatpažįsta?

Tai šventa vieta pasaulio chasidams. Jie kruopščiai planuoja savo piligrimines keliones į Rytų Europą, kur gausu jų gerbiamų cadikų kapų. Savo rabinų panteone jie turi vos kelis litvakų rabinus, tarp jų yra ir Chafecas Chaimas bei Vilniaus Gaonas, nutylint faktą, kad jie buvo misnagdai. Prie Gaono kapo jie netgi palieka raštelius su klausimais, kaip įprasta jų tradicijose. Jei jis būtų gyvas, jam tai nepatiktų...

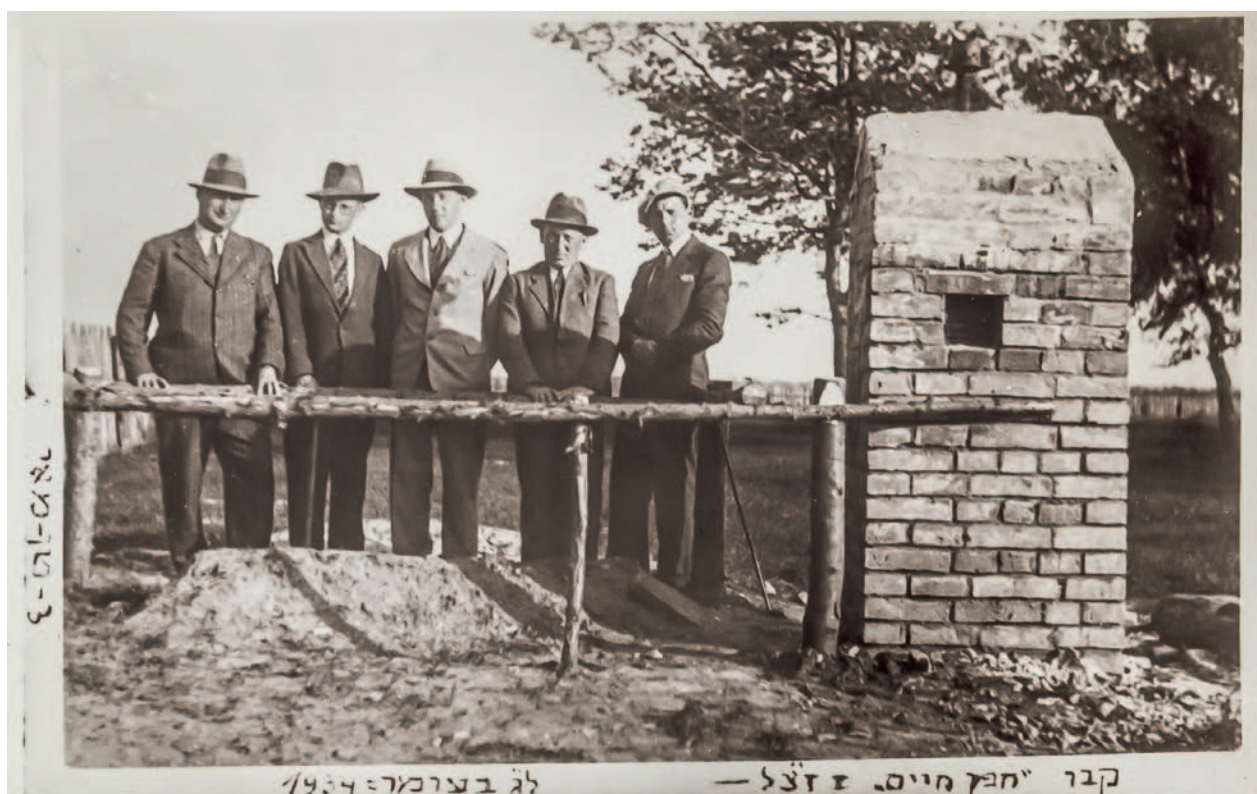
Kai kalbame apie Vilniaus Gaoną, viena pagrindinių su juo susijusių žinučių yra ta, kad savo darbais jis sutvirtino misnagdinio judaizmo autoritetą tuo metu, kai Ukrainos žemėse atsirado chasidizmas. Chafecas Chaimas irgi buvo ortodoksų rabinas. Paaiškinkite, kodėl taip atsitiko, kad chasidai tarsi perėmė ir tokiu būdu išsaugojo ir ortodoksiniams litvakams svarbias vietas. Gal čia jau pohołokaustinės žydų kultūros reiškinys?

Litvakai niekada neturėjo kapų lankymo kultūrinės tradicijos, ir dabar į Rodūnę daugiausiai atvyksta ne litvakų kilmės žydai. Ir man išties gaila, kad religingi litvakai prarado tą ugnelę, siejančią su praeitimi ir šioms žemėmis. Jei ir pasitaiko koks litvakų kilmės piligrimas, tai labai retai... O štai uždaroje diasporose gyvenantys chasidai kaip savo gyvenimo tikslą išsikėlė misiją atstatyti sunaikintą pasaulį, sukurti savitą Chasidų civilizaciją. Jie kuria dideles šeimas, laikosi tradicinio prieškarinio gyvenimo būdo, kalba įvairiais jidiš dialektais, tarp jų ir *litviš*, vadina naująsias ješivas senųjų žydiškų miestų vardais. Ir, žinoma, lanko savo žymiųjų cadikų kapus. Ukrainoje, kur buvo chasidizmo centras, yra apie penkiasdešimt šventų rabinų kapų, prie kurių kasmet atvažiuoja dešimtys tūkstančių chasidų iš viso pasaulio. Kai kuriems miestams tai neša dideles pajamas. Kartais vasarą sutinku Vilniuje chasidų grupes, dažniausiai čia užsukančias tik vienai dienai. Paprastai *Vilne*²⁸ būna paskutinė jų kelionės vieta, iš čia jie skrenda atgal į Ameriką ar kitur.

Kai 9-ajame dešimtmetyje atvykau į Lietuvą, senąją religinę žydų kultūrą pažinę žmonės iš esmės jau buvo mirę arba išvykę iš šalies. O naujosios kartos žydai neatranda Rodūnės, nes dabartinė jų religinė kultūra yra paremta Izraelio kultūra ir Chabadu²⁹.

■ 28 Vilniaus vardas jidiš kalba.

29 „Cha-ba-d“ yra akronimas, sudarytas iš pirmųjų žodžių „išmintis“, „supratingumas“, „žinojimas“ raidžių.

Pilgrimai, lankantys Chafetso Chaimo kapą. 1934 m. gegužės 21. Autorius nežinomas. Saugoma Jungtinių Amerikos valstijų Holokausto memorialiniame muziejuje, Štetlų fonde.

Patikslinkite, ką tai reiškia.

Nors istoriniai žydai litvakai buvo misnagdai, dabar pamaldos Vilniaus sinagogoje vyksta pagal chasidų tradicijas. Paprastai kaip „tikrus chasidus“ mes suvokiame Lenkijos ir Ukrainos chasidus, bet, kalbėdami apie Gaono laikus, turime prisiminti, kad jis kovojo ne prieš juos, o prieš tuos litvakus, kurie chasidais tapo čia, Lietuvoje ir Baltarusijoje. Garsiausias tų laikų chasidų lyderis buvo Šneur Zalmanas (Šneur Zalman, 1743–1813), įkūręs „Chabad Liubavitč“³⁰ judėjimą. Prieš karą Vilniuje buvo 160 sinagogų, tik 10 iš jų – chasidiškos, iš jų kelios priklausė Liubavitč bendruomenei. Prieš kurį laiką Vilniuje keletui metų nutrūko pamaldos choralinėje sinagogoje, nes kilo didelis ginčas, kokias maldaknyges naudoti – litvakiškas misnagdines ar Chabado. Iš principo jos labai panašios, o konflikto priežastys interpretuojamos įvairiai, nenorėčiau plačiau jų nagrinėti. O štai Izraelio kultūros įtaka pasireiškia per Izraeliui būdingų religinio elgesio taisyklių diegimą, siunčiant čia rabinus, nieko nežinančius apie Lietuvos žydų istoriją ar būdą. Apie

30 Judėjimo pavadinimas sudarytas iš akronimų Cha-ba-d, koduojančių žodžius, reiškiančius „išmintis“, „supratingumas“, „žinojimas“. Liubavitč – kaimelis Baltarusijoje Liubavičiai (blr. *Любавичи*), iš kurio kilo šis chasidų judėjimas.

litvakų religinę kultūrą nebėra ką ir kalbėti – ji yra mirusi.

Jūs pats esate litvakas, tačiau Lietuvoje – išeivis ir ateivis tuo pat metu. Užsiminėte apie savo tėvą, kuris kilęs iš Vilniaus apskrities, dabartinės Baltarusijos teritorijoje, visai netoli Švenčionių esančio Mikališkių kaimo. Tarpukariu jis emigravo į Jungtines Amerikos Valstijas, bet sugebėjo išauklėti Jus taip, kad litvakų kultūra ir kalba tapo gyvenimo pašaukimu.

Augau Brukline, kur nesutikau nė vieno *litviš* (t. y. litvakų jidiš) tarme kalbančio žydo. Tik mes savo šeimoje, tėvo dėka, kalbėjome šia tarme, kuri man tapo gimtąja ir tarsi užprogramavo gyvenimą. Kai prieš daugelį metų Tel Avive lankiau pusseserę Blumkę iš Rodūnės, autobuse pakalbinome vieną chasidų berniuką. Mūsų nuostabai, jis prabilo ta pačia jidiš, kaip mes! Pasirodo, vaikinai buvo iš Jeruzalės, kur meldžiamasi būtent *litviš* tarme. Ši kalbos tradicija mirė kartu su vyresnės kartos litvakais, ir tik chasidai saugo ją ir atmintį apie kiekvieną *Lite* (t. y. Lietuvos) miestą, iš kur kilę jų proseneliai ir išminčiai... Sovietų Sąjungoje gimę žydai jau perėmė rusų kalbą. Neturiu teisės jų kaltinti, toks buvo gyvenimas... Nepaisant to, man dar pavyko pačioje sovietmečio pabaigoje užfiksuoti ir tą išnykusį kalbinį litvakų pasaulį, kai 1984 m. pradėjau savo

Žemėlapyje raudona linija pažymėtos apytikslios Lietuvos žydų (litvakų) nuo XIV a. pabaigos iki 1941 m. gyventos teritorijos ribos, nustatytos pagal istorinius, etnologinius, lingvistinius duomenis. Lietuvos jidiš (litviš) dialekto kalbos paplitimo ribos apima dar kiek platesnę teritoriją. Vietovardžiai žemėlapyje pateikti jidiš kalba, transliteruoti pagal anglų kalbai pritaiktą YIVO (Yidisher Visnshaftlekher Institut) sistemą. Lietuvių kalboje jie tariami taip: e = [ɛ]; kh = [ch]; sh = [š]; ts = [c]; tsh = [č]; y = [j]; zh = [ž].

penkiolikos metų odisėją į Lietuvos ir Baltarusijos miestus ir miestelius. Tiesa, mano mylimas Oksfordo istorijos profesorius Haroldas Šukmanas (Harold Shukman) nuoširdžiai bandė manė atkalbėti, teigdamas, kad naciai sugriovė, o sovietai nušlavė paskutinius litvakų pasaulio likučius. Taigi, atvažiavau turėdamas mažai vilčių, bet dėl to patyriau gerokai didesnę atradimo džiaugsmą, kai Vilniuje sutikau šimtus žydų, gražiai kalbančių jidiš. Man tai buvo stebuklas...

Ieškojau litvakų, kurie gimė iki Holokausto, trokšdamas sužinoti kuo daugiau apie kalbą ir folklorą. Tam tikra prasme, vijausi tuos paskutinius išėinančius mohikanus. 9-ajame dešimtmetyje atsidūriau Baltarusijoje – Smurgainyse, Mire, Lydoje ir kitose vietose. Lietuvoje radau vos kelis šios kartos litvakus, o Baltarusijoje kone kiekviename mieste jų buvo po vieną ar du.

Koks tas litvakų pasaulis žemėlapyje?

Mano tėvas prisakė nepamiršti Mikališkių kaimo, kuris buvo Vilniaus *ujezde*. Didelis dalykas buvo litvakams gyventi kažkur Vilniaus erdvėje! Tėvas gimė prieš Pirmąjį pasaulinį karą, o į Ameriką išvyko tarpukariu, todėl dabartinių sienų nei žinojo, nei pripažino. Kai sakydavau, kad Svyriai yra Baltarusijoje, jis juokdavosi iš tokios nesąmonės: Smolenskas yra Baltarusija, o čia – dar ne. Etnografinė ir lingvistinė prasme, tikrieji litvakai buvo paskutiniai žmonės pasaulyje, turėję savo galvose kitokį to regiono žemėlapi. Nepaisant to, kad tarpukariu Vilniaus kraštas priklausė Lenkijai, jie žinojo, kad yra litvakai, o ne Lenkijos žydai. Senose maldų knygos *Lite* yra dalijama į tris regionus – *Lita*, *Zamet* ir *Raisen*. *Lita* – erdvė aplink Vilnių, *Zamet* – Vakarų Lietuva, Žemaitija, *Raisen* – teritorijos į rytus nuo Vilniaus. Kiekviename išvardintų regionų kalbėta skirtingais jidiš dialektais. Paskutinis žydas, kalbėjęs *zamet* dialektu, mirė prieš trejus metus. Jis buvo iš Šiaulių. Gyvendamas Niujorke, laikraštyje paskelbiau, kad ieškau žydų, kurie kalbėtų *zamet* dialektu – neatsirado nė vieno. O kai 1999 m. atvykau į Vilnių, per vieną dieną radau penkis: moterį iš Kulių, kitą žmogų iš paribio – *Tevrit* (t. y. Tauragės) ir dar kelis. Keliaudamas į rytus, Baltarusijoje identifikavau Černobylio kalbinę grupę. Tai buvo litvakai chasidai, kurie po atominės elektrinės katastrofos persikėlė į Kijevą ar kitas vietas. Galėčiau apie tai pasakoti be galo... Šiuo metu sudarinėju dialektinius jidiš žemėlapius.

O kaip pavyko susikalbėti Lietuvoje ar Baltarusijoje ekspedicijų metu?

Tai buvo labai smagus nuotykis. Matot, aš labai prastai kalbu rusiškai. Penkiolika metų ekspedicijoje dalyvavome trise – kirpėjas iš Pabradės Ziskė Šapyras, sentikis Piotras Ivanovas ir aš, Dovydas. Tris kartus Baltarusijoje buvau suimtas, kad paaiškintčiau savo veiklos tikslus. O bendravimas su vietiniais prasidėdavo taip: aš savo prasta rusų kalba pasiteiraudavau: „Sveiki, esu užsienietis ir nieko čia nepažįstu. Ar jūsų miestelyje dar yra tokių susivėlusių žydų kaip aš?“ Jie pradėdavo juoktis ir per penkias minutes nuvedavo pas paskutinį savo miestelio ar kaimo žydą. Lietuvoje būdavo kitokių patirčių. 1995 m. visą dieną praleidome Utenoje, mums sakė, kad ten žydų nebėra. Bet nutarėme nepasiduoti, nujausdami, kad negali taip būti. Nuėjome į bažnyčią, Ziskė savo juokinga lietuvių kalba pradėjo kalbėtis su ten buvusiu moterimi. Ji prasarė, kad jei duosime vieną naują dolerį, ji pasakys, kur yra kunigo išgelbėta žydė, mananti, kad niekas apie jos kilmę nežino. Aš ištraukiau penkis dolerius, bet jai nepatiko, nes jie buvo sulamdyti... Prieš žengdamas per nurodytą namų slenkstį ir užduodamas klausimą apie moters kilmę, pasirošiau, nes kartą Baltarusijoje po tokio klausimo viena moteris durimis prispaudė man ranką... Taigi, mes užėjome į trobelę, pilną krikščioniškų ženklų. Šeiminkė papasakojo savo istoriją, bet perspėjo, kad jos antrasis vyras apie tai nieko nežino. Tas, išgirdęs mūsų pokalbį, išvadino ją žydelka... Man, kaip dialektologui, šis susitikimas buvo gyvenimo džiaugsmas, nes ji kalbėjo tokia jidiš, kokia vartota iki 1941 m. Ji pirmą kartą po ilgos tylos su mumis prabilo gimtąja kalba, Vabalninko štetlo dialektu. Ji jau buvo įtikėjusi Jėzų ir laikėsi katalikų tikėjimo...

Ar panašūs Lietuvoje ir Baltarusijoje sutikti litvakai?

Iš esmės jokio skirtumo nėra, tačiau kelis dalykus būtina paminėti. Pastebėjau, kad skiriasi Antrojo pasaulinio karo naratyvas – Lietuvos pusėje pažįstami žydai drovėjosi nešioti medalius už pergalę prieš hitlerininkus, o Baltarusijoje tai buvo natūralu. Vienas pažįstamas žydas, apie 1990-uosius kirsdamas Baltarusijos sieną, sugaišdavo pusvalandį, kol vidinėje švarko pusėje sukabintus medalius išsikeldavo į išorinę. Tai nereiškia, kad jie buvo užkietėję komunistai, tiesiog tie, kurie buvo karo veteranai, jautė pasididžiavimą, kad nugalėjo nacių... Kitas skirtumas, kad Lietuvoje po karo dauguma nebenorėjo grįžti į kilmės vietą, todėl kėlėsi gyventi į Vilnių ar Kauną. O štai Baltarusijoje dauguma mano sutiktų litvakų

Rodūnės žydų kapinės. Kairėje – Chafetso Chaimo paminklinis akmuo. 2019 m. Arūno Baltėno nuotraukos.

gyveno savo miesteliuose. Atsimenu, 1992-aisiais Smurgainyse sutikau moterį, kuri gyveno senoje trobelėje ir kalbėjo tokia jidiš, kaip prieš šimtą metų. Bet jos vaikai jau buvo visiškai *homo sovieticus*...

Kokie tie po pasaulį pabirę litvakai, Jūsų matymu, yra dabar?

Man liūdna dėl to, kad dauguma jų prarado jidiš... Izraelio sekuliarioje modernioje hebrajų kalboje žodis *litain* reiškia lietuvius. Bet tarp religingų žmonių taip vadinami žydai iš *Lite*. Kai jie meldžiasi, vartoja tradicinę aškenazių litvakų tartį (t. y. – litviš jidiš), bet kalba jie modernia hebrajų kalba.

Izraelyje pažįstu vieną litvaką iš Lietuvos Brastos (blr. *Брэст*, jid. *Brisk, Brisk de-Lita*), kuris vis dar kalba jidiš. Brastos žydai yra gana autentiški litvakai, išlaikę jidiš. Jeruzalėje yra įdomus reiškinys, laikytinas Vilniaus Gaono palikimu. Jam mirus, keli mokiniai išvyko į Izraelio žemę, į Otomanų imperiją, ir ten įkūrė litvakų ortodoksų bendruomenę. Dabar Izraelyje dauguma religingų žydų yra chasidai, tačiau būtent Jeruzalėje jie kalba litviš jidiš, kaip kadais kalbėjo atvykėliai iš *Lite*. Minėtasis Jeruzalėje sutiktas berniukas priklausė būtent šiai bendruomenei. Jei kas nors iš Niujorko žydų veda merginą iš Jeruzalės ir ten apsigyvena, tai turi

išmokti litvakų jidiš.

Taigi, litviš jidiš išliko pirmiausia tarp Brastos litvakų, Jeruzalėje, kaip Vilniaus Gaono palikimas. Dar viena labai gerai žinoma chasidų grupė iš Lietuvos – Chabado judėjimo žydai. Tai litvakai chasidai, t. y. kitokio tipo chasidai nei likusieji. Jie bando ir Lietuvos žydus sugrąžinti prie religijos, o štai dauguma mūsų žydų nuo religijos jau atitolę...

Ar teisingai supratau, kad litvakų jidiš prigimtinėje terpeje nebevartojamas, bet moderniais laikais tam tikrų bendruomenių ši kalba vertinama kaip sakrali, t. y. vartojama meldžiantis?

Izraelyje šventa laikoma aškenazių hebrajų kalba, o litvakų jidiš sakralia laiko būtent chasidai. Tikrieji chasidai modernią hebrajų kalbą laiko nežydiška, pasibaisėtina, net priešiška religijai. Šios kalbos jie nevartoja, nebent yra priversti bendrauti su Izraelio pareigūnais.

Rodūnė Jums nesvetima vieta. Ne kartą šį miestelį lankėte savo ekspedicijų metu.

Mano šeimos istorija yra susijusi su Rodūne. Senelės sesuo ištekėjo už tokio Ivo Rogovskio, kuris čia turėjo mažą *krešmer* (t. y. karčiamą). Čia gimė mano pusbrolis Abraškė ir pusseserė Blumkė, kuriai teko bendrauti su Chafecu Chaimu. Nutiko taip, kad jai nepatiko nė vienas tenykščių

berniukų, kuriuos jai piršo šeima, ir Chafecas Chaimas patarė jai vykti į Izraelį, į Šventąją Žemę. Toks patarimas buvo gan netikėtas, nes šis rabinas nebuvo sionistas... Taigi, Blumkė išvyko ir ištekėjo ten ne už litvako. Abraškė taip pat iškeliavo į Izraelį, tačiau prieš tai buvo sovietų areštuotas ir įkalintas lageryje už tai, kad vilkėjo marškinėlius su sionistų simbolika. Jo vaikai yra puikūs žmonės, bet, manau, jie mane laiko visišku pakvaišėliu, kad domiuosi Vilniumi, jidiš, litvakais, kad nekaupiu pinigų, nesiiimu verslo...

Su Abraške netikėtai susitikote Rodūnės žydų kapinėse 1997-aisiais, kuomet jis pats sau ruošė kapą. Šį įvykį aprašėte ir Niujorko laikraštyje.

Abraškė mirė 2007-aisiais ir buvo palaidotas Tel Avive, nors savo testamente vaikams buvo nurodęs atvežti jo palaikus į gimtojo štetlo kapines, kur buvo iš anksto sau pasiruošęs kapą. Testamente Abraškė nurodė sąlygą, kad vaikai gaus palikimą tik tuo atveju, jei išpildys šią paskutinę jo valią. Deja, dabar jo kapas Rodūnėje tuščias, o vaikai nežino, kur yra pinigai... Negaliu paaiškinti, kodėl vaikai tėvo valios neįvykdė, gal dėl to, kad jie labai izraelietiški ir visiškai nesidomi Rytų Europa... Abraškė pradėjo lankyti gimtą griuvus Sovietų Sąjungai, o aš jį visiškai atsitiktinai (o gal tai Dievo valia?) sutikau Rodūnės kapinėse, bekasantį duobę ir bestatantį sau paminklą, kai vienos savo ekspedicijos metu keliavau po Baltarusijos miestelius, ieškodamas paskutinių litvakų. Tada jis man ir papasakojo savo istoriją, kurią aprašiau, kaip specialusis korespondentas³¹.

Paskutinis žydas iš Rodūnės buvo Meiras Stolaras. Nuo 1999-ųjų dažnai važiuodavau į Rodūnę būtent dėl jo. Meiras gimė Eišiškėse, paprastoje kalvio šeimoje. Kai 1939 m. atsiradusi siena atskyrė Eišiškes ir Rodūnę, jis atsidūrė šiame štetle. Meiras išgyveno, nes davė per galvą nacių kareiviui, liepusiam jam prieš egzekuciją išsikasti sau kapą. Iš tūkstančių Rodūnės žydų išgyveno galbūt tik jis vienas... Neturėdamas kur dėtis, prisijungė prie sovietų partizanų, po to dirbo gamykloje, prarado vieną ranką. Tai buvo paskutinis litvakas, puikiai kalbantį vietine jidiš. Nors religingumą prarado, mokėjo daugybę maldų vietine hebrajų kalba, parodė įvairias vietas, kur mėgdavo būti Chafecas Chaimas. Tuo pat metu jis buvo visiškai *homo sovieticus*... Po jo mirties į Rodūnę nebevažiavau.

LITERATŪRA

- Eliach 1998 = Yaffa Eliach. *There once was a world: A 900-Year Chronicle of the Shtetl of Eishyshok*. Boston [Mass.]: Little, Brown 1998, p. 818.
- Griškaitė 2016 = Reda Griškaitė. „Kasdienybės rašymas“ kaip provincijos intelektualų kūrybinės išraiškos ženklas (Šiaurių dvaro savininko Teodoro Narbuto pavyzdys). // *Archivum Lithuanicum*, t. 18, p. 255–302.
- Griškaitė 2020 = Reda Griškaitė. *Teodoro Narbuto intelektualiniai žaidimai: Šiauriai kaip Lietuviškų senienų muziejus*. // *Knygotyra*, Nr. 75, p. 259–326.
- Katz 1997 = Dovid Katz. *Gravedigging in the Soil of His Belarussian Home*. *Forward*, 1997, December 5. Prieiga internetu: <<https://www.dovidkatz.net/abrashke/m>>
- Leparskienė 2020 = Lina Leparskienė. Savas pasaulis už sienos. Išvykos ir susitikimai Gardino žemėje. // *Budas*, 2020, Nr. 3, p. 82–91.
- Volungevičius 2015 = V. Volungevičius. *Pilies šešėlyje*. Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, p. 467.
- Покровский 1893 = Ф. В. Покровский. *Археологическая карта Виленской губернии, Труды Виленского отделения Московского предварительного комитета по устройству в Вильне IX археологического съезда, Вильна*.
- Воробьева 2017 = О. Воробьева. Радин – место чудес, *Воранайская газета*, 2017 09 15. Prieiga internetu: <https://www.voran.by/news/kultura-i-dukhovnost/stranitsy-istorii/52995-radin-mesto-chudes.html>

PILGRIMAGE TO RODŪNĖ

About the extinct Litvak world and the good-hearted wise-man Chofetz Chaim.

The town of Radun (Lith. Rodūnė) is located in the Voranava district of Belarus, bordering Lithuania. It is one of the oldest settlements of the Grand Duchy of Lithuania mentioned in historical sources and has been a stopping point for travellers from Vilnius to Krakow for several centuries. Next to it are the villages of Shaury and Nacha, important to Lithuanian culture because of the fact that great minds of the 19th century lived and are buried here: historian Teodoras Narbutas and archaeologist Vandalinas Šukevičius. Today, Radun is mostly visited by devout Jews, who come here every year from various places around the world to pray at the tomb of the Litvak wise-man Yisrael Meir Kagan (1838-1933). This humble rabbi, respected by Jews and local Christians alike, is known as Chofetz Chaim, because this was the name of the book that made him famous, and it means “Desirer of Life”. Professor Dovid Katz, a dialectologist who searched for the last Litvaks in the territories of Lithuania, Belarus and Ukraine for several decades, tells about this little-known person, who collected a lot of important linguistic and ethnological material. The conversation discusses the old Jewish world of Lithuania, its legacy, which still remains in the Hassid communities, and the Yiddish language. The unique culture of the Litvaks was wiped away by the Holocaust over 80 years ago.

31 Žr. Katz 1997.

RA(U)GUTIS „JUODARAGYJE XXI“

Dainius RAZAUSKAS

■ „Mėnuo Juodaragis“ – tai nepriklausomas savitos muzikos ir šiuolaikinės baltų kultūros festivalis. Bent jau taip jis būdavo pristatomas ankstesnėse programose. Šiemet – nebe. Nes jau ir taip aišku. Jau rašyta apie jį ir „Būde“, buvusioje „Liaudies kultūroje“ (2008, Nr. 6, p. 74–80 ir iš dalies 2020, Nr. 4, p. 91–95).

Dėl nenuspėjamų laikų, kuriais gyvename, ypač nepalankių didesniems susibūrimams, jau antrus metus „Juodaragis“ sumažintas – padalintas per pusę: pernai tebuvo „Juodaragis XXI½“, o šiemet – „Juodaragis XXI¾“. Užtat dvidešimt pirmasis „Juodargis“ sutapo su dvidešimt pirmaisiais metais.

Šiųmetis „Juodaragis“ susijęs ne tik su „šiuolaikine baltų kultūra“, bet ir su senąja mitologija (nors to niekad nevengė). Jis buvo skirtas – visai tiksliai tiktų sakyti *pašvestas* – dievaičiui Ragučiui, arba Raugučiui, kuris jam ne vienu atžvilgiu iš šiaip itin svarbus. Programoje rengėjai šventę pristato:

Glaustasis „Juodaragis“ pasitinka su labai raguota ir šelminga tema – susirinkusius gentainius šypsodamas sveikina raguotas ragautojų ragintojas – Ragutis! Baltų dievaitis, globojantis alaus ir midaus darytojus bei puotautojus. Nors istorijos šaltiniuose nedaug teminėtas ir, mitologų teigimu, iš tikro yra tas pats Raugutis, Rūgutis ar Raugupatis, bet mums jis mielas, tikėtinas ir puikiai atpažįstamas. Ne tik užstalėj, bet dar gilesnės senovės apeigų raguose, karūnose, valdovų ženkluose.

Mūsų protėvių paprotys palabinant nulieti pirmus alaus lašus ir paaukoti pirmąjį duonos kepalėlį buvęs ypatingai gajus. Jokia šventė ar sutartis be paragavimo neįvykdavus. Tad ir dabar, bičiuli, prieš ragaudamas nepamirški – pirmasis gurkšnis skirtas Dievams!

Šįkart MJR turi dvi kryptis, du ragu – ragą ir raugą. Tai Ra(u)gučio dieviška dėka viena tampa kita – misa virsta alumi, medus midumi, pienas rūgpieniu, o grūdai – duona. Raugas ir rūgštis buvę ne tik skonio dalykas, bet ir galimybė turėti maisto, jį išsaugoti, išgyventi. Ar girdėjai garsią pasaką apie vandenį, paverstą vynu? Taigi iš tikro tai buvęs senojo Perkūno vaikaičio darbas ;)

Ragais nuo seno ne tik ragaujame, raganaujame, bet ir juos pučiame, rogutėmis važiuojame, ragotinėmis kariaujame, noragais ariame, o pyragais, raguoliais bei ragaišiais svečius vaišiname. Kieti ir atkaklūs, raguotais vadinami, o geroj girioj gerą girą girdami ir gentainio būdo bendrystę patyrę, sakome – mes vieno raugo!

Mūsų kalendoriuose sausis ir vasaris vadinti Ragio mėnesiai. O raguvos, kaip sako mokslinigi senovės vyrai, gali žymėti senąsias šventvietes, kuriose buvo deginami mirusieji. Šventaragio slėnis taip pat. Taigi, anksčiau tai buvusios ne triukšmo ir puotavimo, o gilaus susikaupimo vietos. Žinių programoje pasistengsime įminti dar ne vieną Ragučio paslaptį, rasime ne vieną įdomų ženklą.

Kad ir glaustas, „Juodaragis“ atrodo nusi-teikęs būt smarkiai vaišingas. Įvertink raugą, paragink draugą! Tik atmink – *tas pagirtas, kas ne girtas*. Ir kad užstalėj neužrūgtume, MJR ragins išgirst puikiausios muzikos, kuri iš scenų liesis kaip iš gausybės rago! Pabūkim smagiai, palydėkim vasarėlę iškilmingu Mėnulio Rago skambesiu.

Ant skoningai įpavidalintos programos – Mariaus Jonučio ražinys „Ragutis“.

Per daugiau nei 20 metų „Juodaragis“ subūrė ir sutelkė savitą bendruomenę. Žmonės gali būti panašūs, artimi įvairiais atžvilgiais. Pavyzdžiui, tuo, kad yra vienodo ūgio arba geltonplaukiai ir mėlynakiai, arba dar kokiomis kitomis išorinėmis išvaizdos ypatybėmis. O gali būti panašūs ne išore, o vidumi, vidinėmis savybėmis. Tarkim, pažiūromis. Tada net odos spalva gali skirtis, nė nekaltant apie ūgį, sudėjimą, plaukus ir akis, – juos sieja, jungia bendros pažiūros. Išoriniai skirtumai pasidaro visai nesvarbūs ar bent jau antraeiliai. Artumas gali būti ir dar gilesnis – pažiūros gali skirtis (tarkime, šeimoje vyro ir žmonos), bet juodu drauge laiko kai kas daug svarbesnio nei pažiūros. Vienam iš kito pažiūrų galima net pasijuokti, pasišaipyti, ir jeigu jungia meilė, ryšys pasidaro tik dar tampresnis.

„Juodaragį“ irgi sutelkia ne išoriniai, ne paviršutiniai panašumai. Netgi ne pomėgiai – alaus, muzikos, senųjų amatų, rekonstrukcijų, lietuviškos dainos ar kiti. Visus gana skirtingus dalykus

Mariaus Jonučio raižinys. 2021 m.

giliau jungia kažkas kita, kažkas bendra – savotiška bendra dirva, iš kurios visi jie sudygsta ir auga. Pavyzdžiui, žolė, krūmai, įvairių rūšių medžiai – visi auga iš tos pačios žemės, iš tos pačios dirvos, ir toje bendroje dirvoje šie ganėtinai skirtingi augalai nemačia šaknimis neatskiriamai susipina, persipina.

Sakyčiau, kad „Juodaragio“ dirva, siejanti ir sutelkianti iš pirmo žvilgsnio tokius skirtingus dalykus, – tai tam tikra pamatinė nuotaika, daugiau mažiau valinga nuostata, netgi visai sąmoningas nusistatymas. Kaip ir meilė, toji nuotaika nebūtinai turi būti lengvai išstariama, įvardijama, apibrėžiama. Joje nemažai jausmo, įsijautimo, nuojautos. Ryškus ir estetinis dėmuo, lengvai pažyrantis savitais ornamentais į skirtingas, net priešingas puses. Tarkime, alus „Dundulis“ – aiški nuoroda į Perkūną. (Gaila, kad alus „Ragutis“,

kuris šiemet čia būtų itin tikęs, pats savęs išsigandęs pavirto „Volfu Engelmanu“.)

Toji sunkiai nusakoma, bet ganėtinai nesunkiai nujaučiama bendra nuotaika ir susieja kaip karolius ant vienos gijos visus minėtus ir neminėtus šiaip jau ganėtinai skirtingus dalykus. Pridurkime ir ekologiją, ne tiek globalią moksline, kiek lokalią, praktinę, asmeninę, pasireiškiančią per rengėjų ir dalyvių ryžtą – ir, svarbiausia, gebėjimą! – nešiukšlinti. Nepalikti po savęs šiukšlių. Net rūkantiesiems prie įėjimo išduodami plastikiniai vamzdeliai nuorūkomams. O jei kas vis dėlto pasižiukšlina (tiesiogine ir perkeltine prasme – čia jos sutampa), rengėjai pasibaičius šventei patys sutvarko.

Išmindyta pieva – ne bėda, ji netruks atželti (žoliaskutės ne tiek papjauna). Lietus palijo, ir takai pavirto ištryptomis purvo brydėmis – ne

bėda, tik vanduo ir žemė. Ne viskas čia daroma žmonių ir žmonėms, rengėjų lankytojams. Ir pati gamta čia gyvena. Mes gyvename su ja ir joje lygiomis teisėmis. Ir mes turime teisę joje būti, tik galime joje būti visaip, o buvimas neteršiant, negriaunant, nenaikinant, buvimas tausojant ir saugant – viena kilniausių ir gražiausių „Juodaragio“ nuotaikos apraiškų.

Iš jos ir pagarba skirtingiems žmonių polinkiams. Čia mielai įsileidžiami vegetariniai valgiai, kurie irgi šliejasi prie tos pačios pamatinės nuotaikos. Irgi ne per prievartą, o per tą pačią bendrą nuostatą. Per ją randasi ir sąsaja tarp paskaitų ir muzikos, tarp alaus ir rekonstruotų archeologinių papuošalų. Ką vienas paskaitoje atskleidžia, išreiškia, nusako žodžiais, kitas skleidžia per apdarą, netgi laikyseną, elgseną, trečias – per dainą ir muziką. Ir tas, kuris pirma kalbėjo, klausomas rekonstruktoriaus ir dainininko, po savo paskaitos apeina amatų kiemą ir klauso dainų. Negana to, visi tarpusavyje jau seniai turi bendrų bičiulių, dažnai turėjo jų dar prieš „Juodaragi“, ir tai ne atsitiktinumai.

Žinoma, ir mieste gatvėje galima sutikti, iš elgesio, laikysenos, apdaro atpažinti „saviškį“. Kartais užtenka vos akių žvilgsnio – ir pajunti tą pačią pamatinę Nuotaiką, tą pačią valingą Nuostatą. Tai empatija, lietuviškai sanjauta ar sanjūta, kurioje mes būvame daug giliau ir daug artimesni nei plepaluose, netrunkančiuose virsti ginčiais ir kivirčiais.

Štai tie klijai, kurie jungia ir vienija „Juodaragio“ gentį. Ir tai tikra gentis, nes ją sudaro įvairių kartų, įvairaus amžiaus žmonės. Ypač tą giminybę pajunti iš „Juodaragio“ grįžęs ir vėl eilinį kartą liūdnamai nustebeš, jog kasdienybėje tokių, deja, reta. Subjektyviai pasakyčiau, jog kasdienybėje dauguma žmonių – tarsi smėlis, o šie „gentainiai“ – lyg gintarėliai smėlyje. Aukštesnės kokybės žmonės (nes žmonės niekuomet nebuvo ir nebus šiuo atžvilgiu lygūs). Žmogaus kokybę iš esmės lemia tiesos troškimas, tikrovės, tikrumo ilgesys ir su juo tiesiogiai susijusi nuostata į sąmoningumą, į pažinimą, žinojimą.

Be abejo, ne visi tokie būtinais yra „Juodaragio“ gentainiai. Bet man atrodo, kad visi jie daugiau mažiau tiktų. Nes ir polinkis į gamtą, į gamtines medžiagas (drobę, medį, molį), į rekonstrukciją – juk iš to paties tikrovės ilgesio. Ir meistriškumas. Net pasakyčiau, kad meistriškumas – tai

tiesiog tikrovės ilgesys daiktuose. Tačiau čia jis tik atsispaudžia, pasireiškia, o gyvena sieloje ir bet kada gali pažvelgti tau tiesiai į akis. Ir tu žinai, kad gali juo kliautis, gali su juo sutarti.

Panašia dvasia alsuoja „Romuva“ ir jos branduolį sudaranti „Kūlgrinda“ – apeiginio dainavimo draugė (būrys, pulkas, kuopa, guotas, tuntas ar dar kaip – nesiverčia liežuvis sakyti „grupė“ ar „kolektyvas“). Ir „Juodaragi“ atidaro „Kūlgrindos“ atliekamos apeigos, dainos, paprastai prie šventos ugnies po išlakiu, šakotu ažuolu. Nestebėtina – juk ir pats Ugnius Liogė, „Juodaragio“ sumanytojas bei rengėjas, yra „Romuvos“ vaikas. Iš paties Ugniaus ši dvasia irgi labai ryškiai sklinda, net per MJR atributiką. Kitados paklausiau Ugniaus, kas jam padarė patį „Juodaragio“ ženklą su elniu ant pusbėnelio? Jis pažvelgė į mane ir pasakė: „Aš.“ Ir tada man pasidarė viskas aišku: per jį toji dvasia „Juodaragyje“ pirmiausia ir pasklido, ir pravėrė erdvę burtis, telktis šitai genčiai, kuri, mano galva, dabar yra lietuvių tautos dvasinis stuburas. Na, bent dalis jo, nemaža dalis...

Taigi toji pati dvasia rūgsta skirtinguose, įvairiuose induose, kaip raugas. Tarkime, duonos neliko, „išnyko“ duona – bet galima ją vėl užraugti iš to paties raugo, ir duonos vėl bus. To paties raugo duonos. Tai ir yra rekonstrukcijos esmė – atrūgti tą patį raugą, o ne paviršutiniškai mėgdžioti senus, niekam nebereikalingus daiktus. Todėl iš to paties raugo galima „iškepti“ reigimai gana skirtingų dalykų.

O raugas, rūgimas, atpažįstamas iš skystyje atsirandančių ir aukštyn kylančių oro, dujų burbuliukų, tiesą sakant, ir yra pati dvasia – dvasia pasaulio vandenyse, kylanti ir kelianti ja pastojusią sielą į dangų, į šviesą.

Užtat Raugutis, kalbant mitologiškai, – iš tikrųjų Perkūno ar Dievo sūnus, Jo leistas pasaulin „išrinktąją gentį“ iškelti.

RA(U)GUTIS IN JUODARAGIS XXI

Dainius RAZAUSKAS

“*Mėnuo Juodaragis*” is an independent festival of unique music and contemporary Baltic culture, over two decades having brought together a community of like-minded people. This year, the festival was focused on the topic of ancient mythology, dedicated to the deity Ragutis, who was the god of bread, beer fermentation (Lith. raugas, rūgimas).

SIMONAS RUPŠYS. „MĖNUO JUODARAGIS XXI“

Simono RUPŠIO nuotraukos. 2021 m.

Būdas. 2021 Nr. 5 (200)

Žurnalas leidžiamas nuo 1988 metų,
kas du mėnesius

Nuo 1989 m. iki 2019 m. Nr. 1 – žurnalas
„Liaudies kultūra“.

REDAKCIJOS ADRESAS:

Barboros Radvilaitės g. 8, LT-01124 Vilnius

VYRIAUSIOJI REDAKTORĖ

Saulė MATULEVIČIENĖ, tel. 261 34 12
e. p. saule.matuleviciene@gmail.com

SKYRIŲ REDAKTORIAI:

Dainius RAZAUSKAS – bendrieji kultūros
klausimai, mitologija, tel. 261 31 61,
e. p. budas@lnkc.lt

Juozas ŠORYS – etnologija, tautodailė, etninės
veiklos realijos, tel. 261 31 61,
e. p. jsorys9@gmail.com

Lina LEPARSKIENĖ – bendrieji kultūros
klausimai, istorija, tel. 261 31 61,
e. p. linute.arch@gmail.com

Maketo autorius – Rokas GELAŽIUS

Santraukas į anglų kalbą verčia
Elena TREČIOKAITĖ

Kalbos redaktorė – Asta ŽŪKAITĖ

REDAKCIJINĖ KOLEGIJA:

Prof. habil. dr. Audrius BEINORIUS, Vilniaus
universiteto Azijos ir transkultūrinių studijų
institutas, Universiteto g. 5, LT-01513 Vilnius

Prof. habil. dr. Kazimieras GARŠVA, Lietuvių
kalbos institutas, P. Vilišio g. 5, LT-2055
Vilnius

Doc. habil. dr. Ingė LUKŠAITĖ, Lietuvos
istorijos institutas, Kražių g. 5,
LT-01108 Vilnius

Habil. dr. Nijolė LAURINKIENĖ, Lietuvių
literatūros ir tautosakos institutas,
Antakalnio g. 6, LT-10308 Vilnius

Menotyriminkė dr. Alė POČIULPAITĖ

Prof. habil. dr. Daiva RAČIŪNAITĖ-
VYČINIENĖ, Lietuvos muzikos ir teatro
akademija, Gedimino pr. 42, LT-01110 Vilnius

Doc. dr. Krescencijus STOŠKUS, Vilniaus
universitetas, Didlaukio g. 27, LT-08303 Vilnius

Dr. Žilvytis ŠAKNYS, Lietuvos istorijos
institutas, Kražių g. 5, LT-01108 Vilnius

Vida ŠATKAUSKIENĖ, Lietuvos nacionalinis
kultūros centras, Barboros Radvilaitės g. 8,
LT-01124 Vilnius

Prof. dr. Vyktintas VAITKEVIČIUS, Klaipėdos
universitetas, Baltijos regiono istorijos ir
archeologijos institutas, Tilžės g. 13,
LT-91251 Klaipėda

Dr. Marija ZAVJALOVA, Ленинский проспект
32-а, Институт славяноведения, Российская
Академия Наук, Москва 117334, Россия

TURINYS:

Kintanti Europa: Marijos Gimbutienės priešistorės modeliai.
Pasivaikščiėjimas su archeologe po parodą
„Deivės ir kariai: Marijai Gimbutienei – 100“ | 1

Moksliniai tyrimai

Dainius RAZAUSKAS. Perkūno raugas | 15

Rimvydas LAUŽIKAS. Cepelinai ar zrazai?
Gastronominio tapatumo grupės
Lietuvoje 2020-aisiais | 24

Atmintis

Jūratė GUDAITĖ.
Dar nematyti senosios Lietuvos vaizdai | 35

Aistė PETRAUSKIENĖ. Partizaninis karas
XXI amžiaus žmogaus akimis | 48

Valdas STRIUŽAS. Lietuvos partizanų
užkasimo vietos ir kapai | 50

Skaitymai

Tomas SINGERIS, Ketrin KAPLINSKI.
Kultūrinis kompleksas | 69

Atmintis

Lina LEPARSKIENĖ. Piligrimystė į Rodūnę.
Apie išnykusį litvakų pasaulį ir
geraširdį išminčių Chafecą Chaimą.
Pokalbis su jidiš paveldo tyrinėtoju Dovydu KACU. | 74

Festivaliai

Dainius RAZAUSKAS Ra(u)gutis „Juodaragyje XXI“ | 90

Simonas RUPŠYS. „Mėnuo Juodaragis XXI“ | 93

Viršelyje: Buivydų piliakalnis Neries regioniniame parke (Vilniaus r.) 2021 m.
Gyčio GRIZO nuotrauka.

SPAUDOS,
RADIJO IR
TELEVIZIJOS
RĖMIMO
FONDAS

Projektą „Kultūros istorija, atmintis, tradicijos –
XXI amžiuje“ remia Spaudos rėmimo fondas.
Skirta 12 000 eurų.

Redakcija nereikalauja, kad diskusinio pobūdžio nuomonės sutaptų su redakcijos nuomone.

© Būdas, 2021

Steigimo liudijimas Nr. 152 | Pasirašyta spaudai 2021 10 18

Formatas 70×100/8 | Rinkta kompiuteriu. 12 sp. l. | Tiražas 700 egz.

Lietuvos nacionalinis kultūros centras, Pasaulio lietuvių dainų švenčių fondas.

Barboros Radvilaitės g. 8, LT-01124 Vilnius | <http://www.zurnalasbudas.lt>

Spausdino UAB „Petro ofsetas“, Naujoji Riovonių g. 25C, Vilnius 03153